

શ્રી.

શિવગીતા ભાષાન્તર.

રા. રા. છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ

પાસેથી ભાષાન્તર કરાવી

અને

- છપાવી પ્રગટ કરેનાર

હા. ઝાંઝીવજી વહાલજી અને કુ.

મુંબઈ

ધી પારસી પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં

પ્રાણજીવન નારણજીએ છાપ્યું.

સંવત્ ૧૯૪૨, સને ૧૯૮૫ ઈ.

(કોપી રાહટ.)

મૂલ્ય ૧ રૂપેયો.

૨૪૪૦

શ્રી
શિવગીતા ભાષાન્તર.

રા. રા. છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ

પાસેથી ભાષાન્તર કરાવી

અને

છપાવી પ્રગટ કરનાર

ડા. આશંકવલ્લ વહાલજી અને કુ.

મુંબઈ

ધી પારસી પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં

પ્રાણજીવન નારણજીએ છાપ્યું.

સંવત્ ૧૯૪૨. સને ૧૯૮૫ ઇ.

(કોપી રાષ્ટ્ર)

મૂલ્ય રૂ. રૂપૈયો.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ પ્રકારના દફતર અન્ય પ્રસિદ્ધ કર્તાઓ પોતાને
રવિધીન શાખ્યા છે.

ગ્રન્થાર્પણ.

મહારાજાધિરાજ ૧૬કો ૨ શ્રી ૭

મહારાજા વાઘજી-બહાદુર.

સ્વસ્થાન મોરબી દરબાર,

કવિત-મનહર.

મયૂરપુરી નિવાસી, ખાસી જેની ભાસી ખુબી,
નવનિધિ દાસી જેની સૃષ્ટિમાં શાખાશી છે;
અધિક અબ્યાસી, દીન દુઃખતો વિનાશી વળી,
કાશી સુધી કીરતિ, સુહિન્દમાં પ્રકાશી છે;
હરે બદમાસી જન, ત્રાસી ત્રાસી ભાગે દૂર,
જેની એવી તાશીર, પ્રસિદ્ધ સુખ રાશી છે;
માત્ર ન મિજાસી નરમાસી નાણુ વેણુ માંહી,
વીર નૃપ એવો વડો વાઘજી વિલાશી છે.

૧

ભણી-ભણી ભૂતળમાં જ્ઞાન ઘટમાંજી ભર્યું,
ગણી-ગણી પંડીતના ગુણ ગણુ અગણિત;
આપી-આપી તેમને અધિક રીતથી મદત,
સ્થાપિ-સ્થાપિ નામના સગળ ક્ષિતિમાં ખસિત;
ધારિ-ધારિ ધ્યાન પ્રજાહિતમાં પ્રસિદ્ધ પણુ,

ભારી-ભારી જન્યાં દુઃખ નિપુણ પળેથી નિત;
વારી-વારી જન્ય જન આશીષ ઉચારી મુખે,
સારી-સારી સ્તુતિના ગાય કવિયો કવિત. ૨

કાગમાં હરેક હામ હાલે પિરાળે વડી,
ખરી નેત્રમાંજ ને પિરતપની ખુમારી છે;
પંડ ખળ ઉપર અખંડ મંડી રહે આપ,
ખીજની મદત સ્વલપ જોણે ન ગિયકારી છે;
એક ગર્જનામાં આ પ્રભાંડને ગજાવી મૂકે,
ધરાણી ધુજાવી મૂકે, કુંડ ને પસારી છે;
જોયા જેની વીરને ન જેની તેની કાપાળે,
એની વીર વાઘજી જહાદૂર કેરી સ્વારી છે. ૩

એવા વીર નૃપની કીરતિ શુણી કાનમાંહી,
શિવગીતાનું સરળ ભાષાન્તર આદ્યું;
અરપણુ માટે કરી અરજ આજીજી વડે,
અંગિકાર એમણે ઉદારતા વડે કર્યું;
આપ્યો રૂડો આશ્રય આ મન્યને છપાવવામાં,
ધરાણીમાં ધન્ય દૃત્ય ધીમંત પાણે ધર્યું;
ઉત્તમ એ ગ્રન્થ સાથે નામ એ અમર તપો;
આશીષ હું દિનનીશ મુખ થકી ઊચરું. ૪

ગ્રન્થ પ્રસિદ્ધ કર્તા.

પ્રસ્તાવના.

શ્રી મદ્ ભગવદ્ ગીતાની ઉપમા જેને અપાય તેવું આ એક બીજું પુસ્તક છે. શ્રી કૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ દ્વારા વ્યાસ મહા મુનિએ ભગવદ્ગીતામાં તત્વજ્ઞાન વર્ણવ્યું છે, તેમ અહીં પણ તેજ મહા મુનિએ શ્રી શંકર પરમાત્મા તથા રામચંદ્રના સંવાદ દ્વારા તત્વ જ્ઞાન વર્ણવ્યું છે. રામચંદ્ર એજ જે વેદાંત વેદ્ય પુરુષ છે તો પછી તે આધિકારી દ્વારા વેદાંતનાં રત્ન જેમાં સંચેત્રાં છે એવો શિવગી- તાર્પ ભંજાર પ્રકટ કરવામાં આવે એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે? યથાર્થ વાંચનારને આ ગ્રંથમાં રહેલી ખૂબી પદે પદે જોવામાં આવશે, જે કહેવા કરતાં જોવામાં આવેથીજ સમજાય તેવી છે. કોઈ કહેશે કે ભગવદ્ગીતા અને શિવગીતાએ બન્નેમાં જે એકજ જાતનો વિષય સમાયેલો છે તો પછી આ શિવગીતાની શી જરૂર છે? ભગવદ્ગીતાથીજ ચાલશે; તો એ વાતની અમે ના પાડતા નથી. પણ બન્ને ગ્રંથનો ફરિતાર્થ એક છતાં તેમાં કાંઈક ભિન્નતા પણ હોય છે. અને તે ભિન્નતા એવી કે જેથી બન્ને જુદા ગ્રંથ જાણે કોઈ વાતમાં મળતાજ નથી આવતા એમ સ્થૂલ દૃષ્ટિએ દખાય. અહીં પણ તેમ છે, એટલે કેટલીક ગીતામાં નહિ વર્ણવેલા વેદાંતના વિષયના પણ આમાં સમાવેશ કરેલો છે. જેમ વૈરાગ્યોત્પત્તિનો પ્રકાર, પિંડોત્પત્તિ, દેહનું સ્વરૂપ, જીવનું સ્વરૂપ, જીવની અમુત્રગતિ તથા પુનરુત્પત્તિનો પ્રકાર, ઉપાસનાના પ્રકાર તથા જ્ઞાન અને તે બન્નેની યોગ્યતા, મોક્ષ એટલે શું તથા તે કયા સ્થળમાં મળે છે એ વિષે ભ્રાંતિનો નિરાસ તથા તેના યથાર્થ રૂપનું વર્ણન, પંચ કોશની સમજ તથા તે રીતે આત્મસ્વરૂપનું ભાન ઇત્યાદિ વેદાંતની ચોખ્ખી પ્રક્રિયાઓના પણ આ ગ્રંથમાં સમાવેશ થયેલો છે. ઈશ્વરનું સ્વરૂપ મૂળે એક છતાં તથા એકજ પ્રકારના બાધથી અને એકજ પ્રકારની ઉપાસનાથી મનુષ્યનું કથ્યાણુ થઈ શકત એમ સુલભ કલ્પના છતાં પણ વ્યાસ મહાત્માએ મનુષ્યોની ભિન્ન ભિન્ન

મૃતિએ તથા ભિન્ન ભિન્ન રૂચિએ ઉપર વિચાર કરીને અનેક દેવોની કલ્પના કરી તે તે દેવતાને ઉપાસ્ય કરાવી તેની ઉપાસનાના પ્રકાર બતાવ્યા છે, એ બહુ સુંદર કર્તુ છે; કેટલાક આવું બહુધા પાછું જોઈને ગભરાય છે પણ મહાત્માએ તથા વિદ્વાનો તેના મર્મને સમજે છે અને આનંદ પામે છે. ભિન્ન ભિન્ન ઉપાસના એથી ભિન્ન ભિન્ન રૂચિએ તૃપ્તિ પામે છે અને તે સાથે તત્વજ્ઞાન પણ તેને મળે છે. વાંચનાર જોશે કે જૂદા જૂદા ગ્રંથોમાં ઉપાસનાના પ્રકાર ભિન્ન છે પણ તત્વજ્ઞાન ભિન્ન હોતું નથી. શિવગીતા અને ભગવદ્ ગીતામાં પણ ઉપાસ્ય દેવતાના માત્ર અંતર છે; યદ્યપિ વસ્તુતઃ અંતર નથી તથાપિ બાહ્યરથી પણ છે. અને તેથી શિવ ભક્તને તે વિશેષ પ્રીતિકર થશે એ નિઃસંદેહ છે. શિવ ભક્તને તો આમારી ખાસ ભલામણ છે કે આદરથી એ ગ્રંથ વારંવાર વાંચવો—અને બીજાને પણ વિનંતિ છે કે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા કરતાં આ ગ્રંથ કાંઈ ઓછો હિતકર છે એમ નથી, માટે પૂર્વ કહ્યું તેમ એકજ દેવ વિવિધ રૂપે પોતાની લીલા પ્રકટ કરે છે એમ સમજ આદરથી આ પુસ્તકનું અવલોકન કરવું.

આ ગ્રંથ યથાર્થ લખાય માટે ઘણી સાવચેતી રાખવામાં આવી છે અને ન્યાય, વેદાંત તથા વ્યાકરણમાં નિષ્ણાત સારા સારા પંડીતોની સમક્ષ લખાયેલો છે, તથાપિ પ્રમાદ એ માનુષી ગુણ છે એમ માની ઉદાર અંતઃકરણના વિદ્વાનોએ દાષ હોય તો સુધારી લેવા કૃપા કરવી. ગ્રંથમાં નીકળતા અંદ્રકાંત નામે માસિક પત્રના મેનેજર રા. રા. મૂળશંકર જયશંકર રાવળે આ ભાષાંતર મારી પાસે ઠા. આશ્રવણ વહાલ- છ અને કુબને માટે કરાવી પ્રકટ કર્યું છે. તથા વિદ્વાનાં બીજાં કૃત્યોને પણ ઉત્તેજન અપાવવાનેએ બહુ આદર બતાવે છે માટે આ પ્રસંગે ભાષાંતર કરતાં તેમને અભિનંદન આપી પોતાનું આભારીપણું દર્શાવે છે.

છાટે સર્વ કોઈને મારી વિજ્ઞાપના છે જેમ બને તેમ આવાં કૃત્યને ઉત્તેજન આપવામાં સહાય કરવી. આ સમયમાં ઘણા ભાગ સ્વધર્મથી અ- જ્ઞાણ છે એ નિર્વાદ છે, માટે આવાં ઘણાં પુસ્તકોનાં ભાષાંતર તેમની દૃષ્ટિ આગળ પડે તો તેમને સ્વધર્મ તેથી છે એ સમજાય. લખવાને દલગીર છું.

કે કેટલાક બ્રાહ્મણ, વાણીયા, કણબી તથા રજપૂત એવા મારા જ્ઞેવામાં આવ્યા છે કે રવધર્મ શી ચીજ છે તથા ઈશ્વર ભક્તિનો આદર શા માટે રાખવો એમાંનું કાંઈ પણ સમજતા નથી ! તે બિચારા બેઠૂતના બળદની પેઠે ભાર ખેંચી ખેંચીને છેવટે યમ શરાણુ થવાના, તેવાઓના ઉપર દયા સારીને પણ જ્ઞાતા પુરૂષોએ આવાં પુરતકો તેમને સંભાળવવાં યોગ્ય છે. કિંબલુના ? સંવત્ ૧૯૪૧ અધિક જયેશ વદી ૬ ગુરુવાર.

મુ: વડોદરા. }

છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ

ભાષાંતર કર્તા.

જાહેર ખખર

ચન્દ્રકાન્ત

(માસિક પુસ્તક)

ઉપલા નામનું ચોપાનિયું સંવત્ ૧૯૪૦ ના અશાઠ માસથી મુબઈમાં **વિદ્યાનુરાગી સભા** તરફથી બહાર પડ્યા કરે છે. એનું કદ ડીમી આઠ પેજ દોઢ ફારમનું તથા વાર્ષિક કિંમત માત્ર બાર આના રાખેલી હતી પણ નવાવર્ષથી કિંમતમાં ફરફાર નહિ કરતાં તેના કદમાં અરધા ફારમનો વધારો કરવામાં આવનાર છે. એ માસિક ચોપાનિયામંદિર્મ, નીતિ, સંસાર, વ્યવહાર અને હુન્નરાદિ સમયાનુસારી વિવિધ વિષયો દાખલ કરવામાં આવે છે. એ ચોપાનિયું બહાર પાડવાનો મૂખ્ય હેતુ સ્વદેશ સેવા બળવવાનો છે. જે સાહેબોને એ ચોપાનિયું રાખવાની ઇચ્છા હોય તેમણે તેના તંત્રી રાવળ મૂળશંકર જયશંકર ને કોટ હોળીચકલામાં ઘર નં ૦ ૬ નીચે લખી જણાવવું.

श्री शिवगीता भाषान्तर.

वन्यस्रजेव मुंडानां मालया परिराजितः ।
चक्रपाणिरिवाद्यं वा शूलपाणिर्व्यपोहतु ॥१॥
स्वाज्ञानकालकूटोत्थमूर्च्छानाशकरी निमाम् ।
भाषान्तरामृतझरीं निपीयमोदताञ्जनः ॥२॥

॥ अथश्री शिवगीता प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशायनमः । श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीसांबसदा-
शिवायनमः ॥ ओम् अस्यश्री शिवगीतामाल्यामंत्रस्य श्रीवेदव्यासरूप्यगस्य
ऋषेः शिरासि ॥ ओम् जगतीछंदः मुखे ॥ श्री सदाशिवः परमात्मा-
देवताहृदये ॥ ओम् प्रणवो बीजं नार्भौ ॥ ओम् सर्वव्यापक इति शक्तिःगु-
ह्ये ॥ ओम् ह्रीं कीलकं पादयोः ॥ ब्रह्मसाक्षात्कारार्थं जपे विनयोगः ॥

श्री गणेशने, श्री सरस्वतीने, श्रीगुरुभ्योने अने श्री अंभिका
सहित शंकरने नमस्कार छे; आ शिवगीताइप जपमंत्रना करि श्रीवे-
दव्यासइपी अगस्त्यमुनि ^१माथाने ठेकाछि; जगतीछंद मुअने ठेकाछि;

१. आ गीताना करि, छंद, देवता, मीज, शक्ति, अने डीसक, अ-

શ્રીશંકર પરમાત્મા દેવતા હૃદયને ઠેકાણે; પ્રણવ ખીજ નાભિને ઠેકાણે; સર્વવ્યાપક એ શક્તિ ગુહ્યેન્દ્રિયને ઠેકાણે; અને હ્રીં કીલક ખન્ને પગને ઠેકાણે છે. પ્રભુ તે હું છું, એવો સાક્ષાત્કાર થવાને અર્થે આ શિવગીતારૂપ જપ કરવો.

ઓમ્ હ્રાં અંગુષ્ઠામ્યાનમઃ॥ ઓમ્ હ્રીં તર્જનીમ્યાનમઃ॥ ઓમ્ હ્રું મધ્યમામ્યાનમઃ॥ ઓમ્ હૈં અનામિકામ્યાનમઃ॥ ઓમ્ હૌં કનિકામ્યાનમઃ॥ ઓમ્ હ્રઃ કરતલકરપૃષ્ઠામ્યાનમઃ॥ એવંદયાદિ ॥

‘હ્રાં’ ખીજરૂપ ખન્ને અંગુઠાએને, ‘હ્રીં’ ખીજરૂપ ખન્ને તર્જનીએને ‘હ્રું’ ખીજરૂપ ખન્ને મધ્યમાએને ‘હૈં’ ખીજરૂપ ખન્ને અનામિકાએને ‘હૌં’ ખીજરૂપ ખન્ને કનિકાએને, અને ‘હ્રઃ’ ખીજરૂપ હાથની હથેળી અને તેના પૃષ્ઠભાગ, ખન્નેને, નમસ્કાર છે. એજ પ્રમાણે હૃદય આદિકના + ન્યાસ જણાવા.

અકારં વિન્યસેન્નામૌસત્ત્વરૂપંનિરંજનમ્ ।

ઉકારં હૃદયે વિન્દ્યાદ્રજોરૂપંદ્વિતીયકમ્ ॥ ૧ ॥

મકારં મૂર્ધ્નિવિન્યસ્યતમોરૂપંચત્રયંવકમ્ ।

અકારશ્ચઉકારશ્ચ મકારોર્વિદુલક્ષણઃ ॥ ૨ ॥

ની યોજના ક્રમે કરીને માથું, મુખ, હૃદય, નાભિ, ગુહ્ય અને પગમાં કરીછે. એટલે જાણે ગીતારૂપદેવી મૂર્તિમાન ઉભી કરીછે અને ઉપર કહ્યા તે ઋષિ આદિક છ તત્ત્વોથી તે મુર્તિ ખનેલી છે. હવે મંત્રશાસ્ત્રની રીતી પ્રમાણે તે મુર્તિને ખીજ મંત્રોથી નમસ્કાર કરીને તેનું સ્તોત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાન કરવું, એ ધ્યાન લક્ષ્યમાં રાખીને યાદ કરવાથી ઇષ્ટદેવમાં ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થઇને સાક્ષાત્કાર થાયછે.

‡ ઓમ્ હ્રાં હૃદયાયનમઃ । ઓમ્ હ્રીં શિરસેસ્વાહા ॥ ઓમ્ હ્રું શિશ્વાયૈ-વષટ્ । ઓમ્ હૈં કવચાયહુમ્ । ઓમ્ હૌં નેત્રત્રયાયૈવૌષટ્ ઓમ્ હ્રઃ અસ્ત્રાયપટ્ ॥ એ પ્રકારે હૃદય આદિકના ન્યાસ છે.

† ખીજમંત્રાદિક જે સ્થાનમાં આરોપણ કરવામાં આવેછે તેને ન્યાસ કહેછે.

ત્રિધામાત્રાસ્થિતાયત્રતત્પરંજ્યોતિરોમિતિ ।

અકારઉચ્યતેસદ્રોમકારશ્વપિતામહઃ ॥ ૩ ॥

ઉકારઉચ્યતેવિષ્ણુસ્તત્પરંજ્યોતિરોમિતિ ।

ઇચ્છાક્રિયાતથાશક્તિર્બ્રાહ્મીગૌરીચૈષ્ણવી ॥ ૪ ॥

ત્રિધાશક્તિઃ સ્થિતાયત્રતત્પરંજ્યોતિરોમિતિ ।

બ્રહ્માવિષ્ણુશ્વરુદ્રશ્વદેવેન્દ્રોદેવતાસ્તથા ॥ ૫ ॥

અમલાર્કસ્થિરાકારંપ્રજ્વલંભૂવનત્રયં ।

ધારયન્હૃદયેબ્રહ્મ વહ્નિનાસહદ્રશ્યતે ॥ ૬ ॥

દ્રશિસ્વરૂપંગમનોપમં પરં

સર્વાત્મકં સાત્ત્વિકમેકમક્ષરમ્ ।

અલેપનંસર્વગતં યદદ્વયં

તદેવચાહં પ્રણવં યદુક્તમ્ ॥ ૭ ॥

ઓમિતિ॥ ઉત્પન્નાત્મા વ બોધસ્ય અદ્વૈષ્ટૃત્વાદયોગુણાઃ

અશેષતભિવચ્ચસ્યનનુસંધાનરૂપિણઃ ॥ ૮ ॥

इतिध्यानम्

હવ ધ્યાન કરશું:—સત્વગુણરૂપ નિર્વિકાર અ કારની ધારણા નાભિમાં કરવી; ખીજ રજો ગુણરૂપ ઉ કારની ધારણા હૃદયમાં કરવી; અને તમે ગુણરૂપ ત્રિનેત્ર સદાશિવ મ કારની ધારણા માથામાં કરવી. એ રીતે અ કાર, ઉ કાર, અને ખિંદુરૂપ મ કાર એવી ત્રણ પ્રકારની માત્રાઓ જ્યાં રહીછે, તે પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ ઓમ્ જાણુ. વળી અ કાર તે રૂદ્રદેવ કહેવાયછે, મ કાર તે બ્રહ્મદેવ કહેવાયછે, અને ઉ કાર તે વિષ્ણુ કહેવાયછે; એ પ્રકારે ઓમ્ એ પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ છે. બ્રહ્મા, શંકર, અને વિષ્ણુની ઇચ્છા, ક્રિયા અને શક્તિ તે બ્રાહ્મી, ગૌરી અને

ને વૈષ્ણવી શક્તિ કહેવાયછે; એમ ત્રણ પ્રકારે જ્યાં શક્તિ રહેલીછે તે ઓમ્ કારને પરમ જયૈતિ સ્વરૂપ જાણવું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, દેવોના સ્વામી ઇંદ્ર અને દેવતાઓ, નિર્મળ સૂર્યની પેઠે સ્થિર આકારવાળા પ્રકાશમાન જણ લોકને હૃદયમાં ધારણા કરીને અગ્નિ સહિત બ્રહ્મ-સ્વરૂપ દેખાયછે. આકાશ સરખું, સર્વના આત્મારૂપ, સત્ત્વગુણુ યુક્ત, એક, અવિનાશી, નિર્લેપ, સર્વવ્યાપક, અને અદ્વૈત એવું જે પરમ સ્વરૂપ નેત્રમાં દેખાયછે, જેને ઓમ્ કરીને કહેછે, તે પ્રાણવ માર્ગે સ્વરૂપછે. આત્મજ્ઞાન ઉપજેલા પુરૂષના અદેહ્યત્વ આદિક ગુણોએ કરીને આ પ્રાણવ રૂપની સંપૂર્ણ પણે પ્રાપ્તિ થાયછે એ નિશ્ચયછે.

એ પ્રકારે ધ્યાન કરવું.

સૂતરવાચ ।

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિશુદ્ધકૈવલ્યમુક્તિદમ્ ।

અનુગ્રહાન્મહેશસ્યભવદુઃસ્વસ્થમેષજમ્ ॥ ૧ ॥

સૂતરકહેછે,—હવે શ્રી શંકરની કૃપાથી કૈવલ્ય મુક્તિ આપનારું સંસારરૂપ દુઃખનુ શુદ્ધ એવધ હું કહીશ. કોઈપણ માણસ યજ્ઞાદિક કર્મો કરવાથી, નાના પ્રકારનાં દાન આપવાથી કે તપ કરવાથી કૈવલ્ય મુક્તિ પામતો નથી; પણ માત્ર જ્ઞાનવડેજ તે પામી શકેછે. પૂર્વે દંડકારણમાં રામચંદ્રજીને પાર્વતિપતિ શ્રીશંકરે જે શિવગીતા કહીછે, તે ગુપ્તમાં ગુપ્તગીતા છે. જે સાંભળવા માત્રથીજ મનુષ્યોની નિશ્ચય મુક્તિ થાયછે; તેજ ગીતા સ્વામીકાર્તિકે પૂર્વે સનત્કુમારને કહીછે. હે ઉત્તમ રૂપિઓ! સનત્કુમારે તે વ્યાસને કહી અને મારા ઉપર બહુ કૃપા હોવાથી વ્યાસમુનીએ તે મને ભણાવીછે. તેમણે મને કહ્યું છે કે હે સૂત પુત્ર! આ જ્ઞાન તારે ખીજ કોઈને આપવું નહિ; જો આપી તો તારા પર દેવો દ્રોષે ભરાશે અને તને શાપ દેશે. હે વિ

મો ! ત્યારે મેં ભગવાન વ્યાસમુનિને પૂછ્યું કે હું માહારાજ ! એમાં બધા દેવો શામાટે ક્રોધે ભરાય અને શાપ દે ? તેમનું અહીં શું બગડે છે કે જેથી દેવો કોપે છે ? આ સાંભળીને વ્યાસમુનિએ મને કહ્યું કે હે પુત્ર ! તેં જે પછ્યું તેના પ્રત્યુત્તર સાંભળ. જે ગૃહમેત્રી (ગૃહસ્થાશ્રમી) અને નિત્ય અગ્નિહોત્ર રાખનારા બ્રાહ્મણો છે, તેઓજ દેવતાઓને સર્વ રૂપ આપનાર કામધેનુ રૂપ છે. ભક્ત્ય, ભોજ્ય, પીવાના પદાર્થો અને જે જે કાંઈ દેવતાઓને પ્રિય છે, તે તે અગ્નિમાં હોમેલા હુતદ્રવ્યદ્વારા સ્વર્ગમાં તેમને મળે છે. એ વિના દેવલોકમાં દેવતાઓને ઇચ્છેલો પદાર્થ પ્રાપ્ત કરી આપનાર બીજું કાંઈ છે નહિ. દૂઝણી ગાય કોઈ લેઈ ભજ્ય, તે ગૃહસ્થાત્રનીને જેમ દુઃખદાયક થઈ પડે છે, તેમ જ્ઞાનસમ્પન્ન બ્રાહ્મણ પાણુ દેવોને દુઃખ આપનાર થાય છે; અંટલામાટે મનુષ્યોના વિષયોમાં પ્રવેશ કરીને દેવતાઓ વિદ્વ કરે છે, અને પછી કોઈપણ પ્રાણીની શિવને વિષે ભક્તિ ઉપજતી નથી, એજ કારણથી આ વાત ન બ્રાહ્મણનાર મનુષ્યો શિવની ભક્તિ કરતા નથી; જો કદાપિ જેમ તેમ કરીને તેમનો ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયો, તો તે અધવચ્ચ નાશ પામે છે.

રૂપિઓ બોલ્યા:—જે એ પ્રમાણે ભાણુસોને દેવતાઓજ વિદ્વ કરે છે, તો પછીએવું પરાક્રમ કોનુ છે કે જેવડે મુક્તિપ્રાપ્ત થાય ? **સૂતપુત્ર**, ખરેખર ! તું અમને કહે કે એ વાતનો ઉપાય છે કે નહિ ? **સૂતકહે છે**—કરોડો જન્મનાં મેળવેલાં પુણ્યોએકરીને શિવની ભક્તિ ઉપજે છે; અને તેવડે મનુષ્ય કામવાસનાઓ છોડીને શિવાર્પણબુદ્ધિથી વિદ્વી પૂર્વેક ઇષ્ટાપૂર્ત્તાદિક ચતુર્કર્મ કરે છે. એમ થાય છે, ત્યારે શિવની કૃપાથી પુરૂષ સારી રીતે દ્રઢ થાય છે, અને પછી દેવતાઓ ભય પામીને વિદ્વ કરવાં મૂકી દઈ માર્ગે પડે છે. આવી રીતે થવાથી ચંદ્રશેખર શ્રીશંકરનાં ચરિત્ર સાંભળવાની પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સાંભળતાં જ્ઞાન પ્રગટે છે; એમ જ્ઞાન થવાથીજ મુક્તિ થાય છે. બહુ કેહેવાથી શું થાય ? જેના મનમાં શિવઉપર દ્રઢ ભક્તિ છે, તે પુરૂષ કરોડો મહાપાતક અને ઉપપાતકમાં ગરક થઈ ગયો હશે, તથાપિ તે મુક્તિ પામે છે. અનાદરથી, રાઠપણથી, હાસ્યથી કે કપટથી પાણુ જો મનુષ્ય શિવની ભક્તિમાં આ-

સંત નામ તો તે મનુષ્ય આંડાલ છતાં પણ મુક્તિ પામેછે. એ રીતે શિવભક્તિ સહુ કોઈને સર્વકાળે પ્રાપ્તછે. એમ છતાં પણ જે માણસ સંસારરૂપ બંધનથી, મુક્ત થાય નહિ, તેના સરખા બીજો મૂઢ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ કયો જાણે? નિયમ પર્વક જે કોઈ શિવની ભક્તિ કરે કે પછી કદાપિ દ્રોહ કરે, તોપણ જો તે પ્રસન્ન થાય તો ઇચ્છેલું ફળ આપેછે. કાંઈ વિશેષ સાહિત્ય કે પછી થોડું જપ માત્ર નિયમ પ્રમાણે લેઈને જે અર્પણ કરેછે, તેને તે ત્રાણોત્ક આપી દેછે. એટલું કરવાને પણ જે અશક્ત હોય, તે નિયમ પૂર્વક મહાદેવને નમસ્કાર અને તેની પ્રદક્ષિણા કરે, તો તેના ઉપર શંકર પ્રસન્ન થાયછે. પ્રદક્ષિણાઓમાં પણ અશક્ત હોય તો જે ચાલતાં કે બેઠાં બેઠાં પોતાના અંતરમાં શિવનું ચિંતન કરેછે, તેના અભીષ્ટ મનારથ તે પૂર્ણ કરેછે બીજીના કાષ્ટનું ચદન, જંગલમાં, ઉપજેલાં પુષ્પ અને તેવાંજ ફળ, તેય પણ જેને પ્રીતિ કરે, તેની સેવાભક્તિ કરવામાં ત્રણ લોકમાં અઘરું શું છે? જંગલમાં ઉપજેલાં પદાર્થો ઉપર જેની તે પરમેશ્વરની પ્રીતિ છે તેવી ગામમાં ઉપજેલાં ઉત્તમ પદાર્થ ઉપર પણ તેની પ્રીતિ નથી, જે મનુષ્ય એવા શ્રી ભાગવાંશુ દેવને મૂકીને બીજા દેવોની ઉપાસના કરેછે, તે નિશ્ચય ભાગીરથી ગંગાને છોડીને ઝાંઝવાંની નદીની ઇચ્છા કરેછે, એમ જાણવું પણ જેનું કાટિક જન્મનું પાપ સાંચી મૂકેલું છે, તેવા મોહથી અંતરમાં આંધળા થયેલા મનુષ્યને આ વાત સુઝતી નથી. જેની ભક્તિ કરવાને કાંઈ કાળનો કે દેશનો કે જગાનો નિયમ નથી; જ્યાં જેના મનમાં જોડે ત્યાં પોતાને શિવરૂપ ધારીને માત્ર તેનું ધ્યાન કરવાથીજ શિવને વિષે સાયુજ્ય મુક્તિ પામી જાયછે—શિવની સાથે એકરૂપ થઈ જાયછે. કોઈ છેક અદ્ય આયુષ્ય અને લક્ષ્મીવાળો પુરૂષ, પૃથ્વીના એકાદ અંશ અને તે અંશનો પણ અંશ, એટલી થોડોજ પૃથ્વીના અધિપતિ હોય, તો તે પણ, ‘હું રાજા છું’ એટલું બોલનાર પુરૂષને (અપરાધી કરાવી) છોકરાં છંપાં મુદ્દાં મારી નાખેછે; પણ શ્રીશંકર પરમાત્મા તો સર્વ લોકનો કર્તા છતાં પણ, અને અખંડ અશ્વદેવાળો છતાં પણ ગમે તે કોઈ ‘હું શિવ છું’ એમ બોલનારને પોતાની સાથે એકરૂપજ

કરી દેશે. હું કાચિઆ ? ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચતુર્વર્ગની પારં તમે જોણું કરીને જઈ શકો (મતલબ કે એ સર્વે સંપાદન કરી શકો) એવું 'પાશુપત' નામે વ્રત હું તમને કહીશ. વિરજા દીક્ષા લેઈને અને ભસ્મ તથા રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરીને વેદના સારરૂપ 'શિવનામ સહસ્ર નામ' પાઠ કરતાં તમારું મનુષ્યપાણું ટળી જશે અને શિવના જન્મ દેહ તમે પામશો પછી જગતનું કલ્યાણ કરનાર શ્રી શંકર ભગવાન તમને દર્શન આપીને કૈવલ્ય મુક્તિ આપશે. હું ભક્તિમાન રૂચિઓ, દંડકારણ્યમાં અગસ્ત્ય મુનિએ જે જ્ઞાન રામને આપ્યું હતું તે સર્વે હું તમને કહીશ.

રામાયદંડકારણ્યેયત્પ્રાદાકુંભસંભવઃ ॥

તત્સર્વથા પ્રવક્ષ્યામિશ્રૃણુધ્વંભક્તિયોગિનઃ ॥ ૪૦ ॥

॥ શતિશ્રીવલ્લુપુરાણે ઉપરિભાગે શિવગીતા સૂત્રાણિવત્સુબ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શિવરાઘવ સંવાદે શિવમન્ત્રયુત્કર્ષનિરૂપણનામ મુનિગણાસન્નજે પ્રથમોધ્યાયઃ ॥ ૧ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

ઋષયઃકુચુઃ ॥ કિમર્થમાગતો ડગસ્યોરામચંદ્રસ્યસન્નિધિમ્ ।

કથંવાવિરજાંદીક્ષાંકારયામાસરાઘવમ્ ।

તતઃકિમાસવાન્રામઃફલંતદ્વક્તુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

કાચિઆ કહેછે,—અગસ્ત્ય મુનિ રામચંદ્રની પાસે શું કરવાઆવ્યા હતા અને તમને વિરજા દીક્ષા કેવી રીતે લેવરાવી ? અને

પછી રામ તેથી શું કળપાગ્યા, તે કહેવું જોઈએ. સૂત કહે છે, -રાવ-
ણે જ્યારે જનકની પુત્રી સીતાનું હરણ કર્યું, ત્યારે તેના વિચોગદુઃખ
થી રામચંદ્રજી વિલાપ કરવા લાગ્યા. રાત અને દિસ તે ઊંઘતા ન
હોતા કે ખાતા નહોતા; સર્વ પ્રકારના અભિમાનનો તેમણે ત્યાગ કર્યો
હતો, અને છેવટે પોતાના નાનાભાઈ લક્ષ્મણ સહિત રામે પ્રાણ ત્યાગ
કરવાનો વિચાર કર્યો. આ વાત લોપામુદ્રાના સ્વામી અગસ્થ્ય મુનિ-
એ જાણી એટલે તે તેમની પાસે આવ્યા અને જગતના તુચ્છપાણા વિષે
તેમને બોધ કરવા માંડ્યા અગસ્થ્ય કહે છે, -હે રાજેન્દ્ર તમે શામાટે
શોક કરો છો ? કોની સ્ત્રી, તેના વિચાર કરો. આ પંચભૂતનો ખનેલો
દહ તો જડ છે તે શું એ વાત જાણશે કે આ સ્ત્રી મારી છે અને આત્મા
તો નિર્લેપ, પરિપૂર્ણ, સત્, ચિન્ અને આનંદ રૂપ દેહવાળો છે; તે
જન્મમૃતો નથી કે મરતો પણ નથી; તેમ તેને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ પણ
થતું નથી. તે તો જાણે સૂર્ય જેવો છે જેમ સૂર્ય સર્વ જગતના નેત્ર
રૂપે વ્યાપી રહેલો છે તથાપિ નેત્રના રોગાદિક દાષ તેને કદાપિ વળગતા
નથી, તેમજ સર્વ પ્રાણીમાત્રના અંતરમાં આત્મા વ્યાપી રહેલો છતાં
દ્રશ્ય પદાર્થોના તેને લેપ થતાં નથી. દહમાંથી આત્મા ગયા એટલે
તે દહ એક જડરૂપ મળના પિંડ માત્ર રહે છે. તેને દેવતાથી લોકડાંમાં
ખાળી નાખવામાં આવે છે કે શિયાળવાં વગેરે તેને ખાઈ જમી છે, ત-
થાપિ તે કંઈ જાણતો નથી. એવા દહનો વિચોગ થાય તેમાં દુઃખ
શું ? સોનાના સરખી ગૌર કાંતિની કે કુર્ચા (દરો) ની પાંખડીઓના
જેવી સ્યામવર્ણની, માંસરૂ અને ઊંચા સ્તનના ભરાવાથી જેની પા-
તળી કમર વાંકી વળી ગઈ છે, નિર્ભય અને જાંઘ જેનાં ભારે છે, રાતા ક-
મળના જેવા જેના પગ છે, પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખું જેનું મુખ છે, પાકાં
ગિલોડાંના જેવાજ જેના એડ છે, કાળાં કમળના સરખાં છે નેત્રથી
જે શોભાયમાન છે, ગાંડા હાથીની પેઠે જેનું ચાલવું છે, તથા કામના
ખાણુથી વીંધેલો કોઈ મૂઠ પુરૂષ જેને જોઈને મનમાં એમ ધારે કે કા-
મદેવના સર્વોત્તમ પાંચખાણરૂપ પોતાનાં નેત્ર કટાક્ષથી આ સુંદરી
મારાપર કૃપા કરે (તો હું કેવો ભાગ્યવાન!) આવી સ્ત્રીને વીધે પણ

ખરું તત્ત્વ શું છે અને જોડું શું છે તેના વિવેક હું તમને કહું છું; હે રાજન્, તમે ધ્યાન રાખીને સાંભળો. એમાં જે આત્મા ગ્રહેલા છે તે તો પુરૂષ નથી કે સ્ત્રી પણ નથી કે તેમ નપુંસક પણ નથી; એ તો મૂર્તિ રહિત, પૂર્ણ પુરૂષ, દ્રષ્ટા અને જીવ માત્રના દહને ધારણ કરવા વાળો છે. જે નાજુક દહવાળી કોમળ સ્ત્રી કહી તે મળતા પિંડ રૂપ અને જડ છે. તે તો કાંઈપણ જતી, સાંભળતી, કે સુઘતીયે નથી. તેનું શરીર તે માત્ર ચામડુંજ છે; એમ સમજીને હે રામચંદ્રજી, તમે તેનો ત્યાગ કરો. એ રીતે તમે જેને પ્રાણધારી માની બેઠા છો તેજ તમારી કૃપાનું સ્થાન થશે. જો પૃથ્વી આદિક ભૂતમાંથી પંચમહાભૂતના દહો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સર્વમાં આત્મા તો એક પરિપૂર્ણ અને સનાતન છે, તો ત્યાં પત્ની કોણ, પતિ કોણ અને બધાં સહોદર તે પણ કોણ છે? જેમ ઘણાં ઘરની એક જોળ બાંધી હોય તેમાં આગ લાગે, ત્યારે તે બધી જગાથી તેમાં વ્યાપી રહેલા આકાશને કાંઈપણ નુકશાન પહોંચતું નથી, તેમ દહોનો નાશ થવાથી આત્મા, જે બધા દહોમાં પરિપૂર્ણ અને અનાદિ છે તે કાંઈ નાશ પામતો નથી. મારનારો જો એમ જાણે કે હું મરું છું, અને મરનારો જો એમ જાણે કે હું મરું છું, તો તે બન્નેય સમજતા નથી; આત્મા તો મારતોય નથી કે મરાતો પણ નથી. એટલા માટે હે રાજન્, બહુ દુઃખ ધરીને જિદ પામવાનું શું કારણ છે? આપ પોતાના સ્વરૂપને જાળખી દુઃખ તજીને સુખી થાઓ. **રામ કહે છે**,—હે મુનિ, દુઃખ જો દહને નથી કે પરમાત્માને પણ નથી, તો સીતાના વિયોગરૂપ અગ્નિ મને બાળીને ભસ્મ શા કારણથી કરે છે? હે મુનિ શ્રેષ્ઠ, જે બાબત હમેશાં અનુભવમાં આવે છે, તે વાત નથી એમ તમે કહો છો, તો તે ઉપર વિશ્વાસ કેમ આવે? હે મુનિ સત્તમ, જેથી પ્રાણી પરિતાપ પામે છે એવો સુખ કે દુઃખનો ભોગવનારો કોઈ શું નથી? તે મને કહો. **અગસ્તિ કહે છે**,—શ્રી શંકરની માયા સમજાવવી મહા કઠણ છે; તે માયામાં આપું જગત્ત્રોહ પામી ગયું છે. એ માયા તે શંકર પરમાત્માની પ્રકૃતિ બાણુવી અને એ માયાના અધિષ્ઠાતા તે શ્રી શંકર બાણુવા. તે શંભુનાં અવયવ-

રૂપોએ કરીને આપું જગત્ વ્યાપ્ત થયેલું છે ન મહેશ્વર સત્યરૂપ, શા-
નરૂપ, અનંત, સર્વવ્યાપ્ત અને આત્મરૂપ છે. જીવ લોકમાં પ્રાણીમાત્રના
હૃદયમાં તેનાજ અંશ રહેલો છે. લોકડાંના ચાગંથી અગ્નિમાંથી જેમ
તાણખા ઉડે છે તે પ્રમાણે અનાદિ કાળના કર્મથી બંધાયેલા જીવ મ-
હેશ્વરના અંશરૂપ છે. અનાદિ કાળની વાસનાથી તે યુક્ત છે અને તેમને
'ક્ષેત્રજ્ઞ' કરીને કહે છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ અને અહંકાર એ ચારના સ
મુદાયને 'અંતઃકરાણુ' કરીને કહે છે, તેમાં તે અંશભૂત જીવોનાં પ્રતિબિંબ
પડેલાં છે. એ પ્રતિબિંબો તે જીવ કહેવાય છે અને કર્મફળના ભોગવનારા
તેઓજ છે; વિષય સંબંધી સુખ કે દુઃખ આ ભોગસ્થાનરૂપ દહમાં
રહીને તેઓજ ભોગવે છે. એ ભોગસ્થાન દહ સ્થાવર અને જંગમ એમ
બે પ્રકારના છે. તેમાં ગુહ્યમ (ભોથાં), વેલા વગેરે નાના સ્થાવર દહ
સમજવા. અને અંડજ (ઈંડાંમાંથી ઉપજનાર), સ્વેદજ (પરસેવાથી ઉત્પન્ન
થનાર), ઉદ્ભિજ એ જંગમ દહ સમજવા. કેટલાક જીવો પોતાનાં કર્મ
અને વાસનાઓ પ્રમાણે દહ ધારણ કરવાને દહધારીઓની ચાનીને
પામે છે અને કેટલાક વૃક્ષાદિક સ્થાવર દહોને પામે છે. જીવ પરમ જ્યો-
તિ સ્વરૂપ અને નિર્લેપ છતાં પણ શ્રી શંકરની માયાથી મોહ-
પામીને 'હું સુખી છું; હું દુઃખી છું' એમ અભિમાન ધારણ કરે છે. અ-
ભિમાન પ્રકટયુ એટલે કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, માત્સર્ય અને મોહ એ
છ શત્રુઓ અહંકારમાં રહેલા છે તે અને વળગે છે એમ જાણવું. એ
જીવને સ્વપ્ન અને જગૃત અવસ્થામાં વિષયોનું જ્ઞાન હોય છે, પણ
સુષુપ્તિમાં તે ન હોવાથી જીવ શંકરપણાને પામીને રહે છે. એજ જીવ
માયાના સ્પર્શથી સુખ દુઃખનું કારણ યદ્ય પડે છે; અને છીપમાં રૂપા-
ની પેઠે માયાવડે શંકરમાં તેને જગૃત દખાય છે. માટે એવા વિવેકયુક્ત
જ્ઞાનથી વિચારતાં કોઈ પણ દુઃખી છેજ નહિં, માટે તમે દુઃખ માની
સેશો નહિં; મિથ્યા શું કરવા પરિતાપ પામે છો! **શ્રી રામ કહે છે,**
હે મુનિ, તમે મારા આગળ જે કહ્યું તે બધું સત્ય છે તથાપિ પ્રા-
રબ્ધ કર્મથી બંધાયેલું જોરાવર અદ્રશ્ય મને છોડતું નથી. જેમ કોઈ
અવિદ્યા રહિત (જ્ઞાની) 'વાલ્મીકીને પણ મધ ગાંડો કરી શકે છે, તે પ્ર-

માણે નિત્યનિત્ય વિવેકવાળાને પણ પ્રારબ્ધથી ઉપજેલા ભોગ છે-
ડતા નથી. માટે ઘણું કહેવાથી શું? પ્રારબ્ધથીજ મુખ્ય જેનું કારણ
ભૂત છે એવો કામ અને તેવોજ અહંકાર પણ મને રાત દહાડો નડે છે.
એવી રીતે અત્યંત પીડા પામેલો જીવ આ સ્થૂલ દેહને છોડવા તત્પર
થયો છે, માટે હે વિપ્ર, મારો પ્રાર્થ બધે એવો કોઈ ઉપાય મારે
અર્થે તમે કરો.

અત્યંતપીડિતોજીવઃ સ્થૂલદેહં વિમુચતિ ।

તસ્માઞ્જીવાપ્તયેમહમુપાયઃ કિયતાંદ્વિજ ॥ ૪૩ ॥

॥ ૩૬ ॥ શ્રી પદ્મપુરાણે ઉપરીમાગે શિવગીતાસૂં ૦ બ્ર૦ યો૦ શિવરાષ્ટ્ર
સંવાદે વૈરાગ્યોપદેશોનામ ગુર્જરભાષાન્તરે દ્વિતીયોધ્યાયઃ ॥ ૨ ॥

અધ્યાય ૩ જો.

અગસ્ટ્યુવાચ ॥ નમૃદ્યાતિવચઃ પથ્યંકામક્રોધાદિપીડિતઃ ।

હિતંનરોચતેતસ્યમુર્ષોરિવભેષજમ્ ॥ ૧ ॥

અગસ્ટિત કહેછે,—કામ, ક્રોધ આદિક વિકારોથી પીડાયેલો મનુ-
ષ્ય હિતકારક વચન માનતો નથી. જેનો કાળ ખૂટયો હોય તેને
જેમ ઔષધ લાવતું નથી, તેમ તેને હિતકારી વચન પસંદ પડતાં
નથી. હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ રાજા, માયાવીદેવ સીતાને સમુદ્ર વચ્ચે
લેઈ ગયા છે, તે તમારી પાસે શી રીતે આવી શકશે? માંકડાંના ટા-
ળાંની પેઠે જણે બધા દેવોને પોતાને બારણે બાંધી રાખ્યા છે અને
દેવની સ્ત્રીઓ જેની પછવાડે ચમર લેઈને ઉભી રહે છે; તેમજ શંકરે
આપેલા વરદાનથી ગર્વ પામીને જે સમગ્ર ત્રણ લોકનું રાજ્ય કરે છે,
તેને નિષ્કંટક જીવે તમારાથી કેવી રીતે બનશે? શંકરના વરદાનથી
ઉદ્ભવ થયેલો ઇન્દ્રજિત્ નામે તેનો પુત્ર છે તેના આગળ સંગ્રામ કરતાં
દેવતાઓ બહુવાર હારીને નાશી ગયા છે. કુંભકર્ણ નામે તેનો એક
ભાઈ છે, તે પણ દેવતાઓનો નાશ કરનારો છે; બીજો દિવ્ય અગ્નિ

જાણનારો વિભીષણ ચિરંજીવી છે. દેવ અને દાનવ ન છતી શકે એવો લકાગઢ નામે તેનો કિલ્લો છે; અને રથ, હાથી, ઘોડા અને પદાતિ એવા ચાર અંગવાળું તેનું લશ્કર કોટિ સંખ્યાનું છે. હે રાજપુત્ર, તમે એકલા તેને શી રીતે છતશો? જેમ બાળક ચંદ્રમાને હાથમાં જાલવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમ તમે પણ કામથી મોહિત બની જઈ તેને છતવાની ઇચ્છા રાખો છો. **શ્રી રામ કહેછે**,—હે મુનિવર્ય, હું ક્ષત્રિય છું; અને મારી સ્ત્રીને રાક્ષસ હરી ગયો. જો—હું તેને જલદી ન મારું, તો પછી મારે છવીને શું કરવું છે? માટે તમારા તત્ત્વજ્ઞાનનું મારે કાંઈ કામ નથી; કામ અને ક્રોધ વગેરે આ મનોવિકારો મારા શરિરને બાળી નાખે છે. મારી સ્ત્રીને શત્રુ લેઈ ગયો અને મારું અપમાન કર્યું તેથી આ અહંકાર પણ મારો છપ લેવા તૈયાર થયો છે. જે માણસને તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છા થાય તેને જગતમાં અધમ (કાયર) પુરૂષ જાણવો. માટે હે મુનિઓમાં સિંહ જેવા ઋષિ, સમુદ્ર બાળંગીને સં-ગ્રામમાં તેને મારવાનો કોઈ ઉપાય કહો; તમારા વિના બીજો કોઈ મારો ગુરૂ નથી. **અગસ્તિ કહેછે**,—એમ જો હોય તો નિર્વિકાર સ્વરૂપ પાર્વતિપતિ શ્રી શંકરને શરણે જાઓ, એ ભગવાન જો પ્રસન્ન થાય તો મનમાં ધારેલા મનોરથ પૂર્ણ કરશે. જે દૈત્યને દેવતાઓ, વિભ્રુ કે પ્રજ્ઞા પણ છતી શકે એમ નથી તે શ્રી શંકરની કૃપા વિના તમારાથી કેમ મરે? એટલા માટે હું વિરજમાર્ગનો આશ્રય કરીને તમને દીક્ષા આપીશ, તે માર્ગથી તમે મનુષ્યપાણું તણને તેજોમય થાઓ. એ દીક્ષા એવી છે કે જેથી તમે રણસંગ્રામમાં શત્રૂને છતીને સર્વ અભિલષિત પામશો, અને ભૂમંડળમાં રાજ્ય ભોગવીને અંતે શિવને વિષે સાયુજ્ય મુક્તિ પામશો. **સૂત કહેછે**,—હવે મુનિસત્તમ અગસ્તિને રામે ઢંડવત્ નમસ્કાર કર્યો અને કુઃખથી મુક્ત થઈ અંતરમાં આનંદ પામી બોલ્યા. **શ્રી રામ કહેછે**,—હે મુનિ હું કૃતાર્ય થયો કેમકે મારો અભીષ્ટ અર્થ મને પ્રાપ્ત થયો છે. જેણે સમુદ્રપાન કર્યું છે એવા ત-મે મને પ્રસન્ન થયા છો, તો મારે હવે કુર્લ શું છે? માટે હે મુનિવર્ય, વિરજાદિક્ષા તમે મને આપો. **અગસ્ત્ય બોલ્યા**,—શુકલપક્ષની

ચતુર્દશી અથવા વિશેષે કરીને અષ્ટમી અથવા એકાદશીને સો મવાર કે આદ્રા નક્ષત્ર હોય ત્યારે આ દીક્ષા લેવાનો આરંભ કરવો. જેને વાયુ, રૂદ્ર, અગ્નિ, અને પર થકી પર પરમેશ્વર કહે છે તે પરાત્પર શિવ-ને પ્રદક્ષા, વિભક્તિ, અગ્નિ, વાયુ, એ સર્વના ઉત્પન્ન કરનારા છે તે સ-દાશિવનું ધ્યાન કરવું, અને અગ્નિવડે ગૃહ્યાગ્નિનું શોધન કરવું. પછી જૂદાં જૂદાં પંચભુતોને નિયમમાં રાખીને તેના ગુણના વિધી પ્રમાણે કર્મે તેનું ધ્યાન કરવું. પછી પાંચ માત્રા, ચાર માત્રા, ત્રણ માત્રા, બે માત્રા, તેથી પર એક માત્રા અને પછી માત્રા રહિત દ્વાદશ માત્રાના અંત સુધી રહેલા (શિવ) નું પૃથ્વીપર સ્થાપન કરીને અમૃત અમર (મંત્રાદિકે કરીને) થઈને પાશુપત વ્રત આચરવું. આ પાશુપત વ્રત હું કરીશ એમ ટુંકામાં સવારમાંજ સંકલ્પ કરીને પો-તાની શાખાના મંત્રોએ કરી અગ્નિનું સ્થાપન કરવું. અને પછી નિરાહાર રહીને સ્નાન કરીને પવિત્ર થઈને ઘોળાં વસ્ત્ર, ઘોળું ચરોપ-વીત, ઘોળાં પુષ્પના હાર, ઘોળું ચંદન ધારણ કરીને તે અગ્નિમાં એ-કાગ્ર ચિત્તે પ્રથમ પ્રાણ, અપાન આદિક વિરળા મંત્રોથી અનુવાક પુ-રા થતાં લગી સમીધ, ઘી અને ચરૂ (ભાત) જૂદાં જૂદાં હોમવાં. પછી 'ચાતે અન' એ મંત્રથી આત્માને વિષે અગ્નિનું આરોપણ કરીને ભસ્મ હાથમાં લેવો. અને 'અગ્નિ' ઇત્યાદિ મંત્રથી તેને 'વાણીમાં' યોજીને પોતાને અંગે લગાડવી. સાતા પુરૂષે ભસ્મથી ઢંકાયેલા રહેવું. એથી મહાપાતકથી ઉપજેલાં પાપથી મનુષ્ય મુકાય છે એ સાચું કહીએ છીએ; એમાં સંશય રાખવો નહિં. કેમકે અગ્નિનું વીર્ય ભસ્મ છે, નાદે એ ભસ્મથી જે ચુકા હોય તેને વીર્યવાન જાણવો. ભસ્મ સ્નાનમાં પ્રીતિવાળો, ભસ્મમાં શય-ન કરનારો અને જિતેન્દ્રિય જે પ્રાદાણ હોય તે બધા પાપથી નિર્મુક્ત થઈને શિવને વિષે સાચુજ્ય મુક્તિ પામે છે. હે મહાભાગ, એ રીતે શિ-વનામ સહસ્રના તમે જપ કરો; તે હું તમને કહું છું; એથી તમારા બધાય મનોરથ સિદ્ધ થશે. સૂત કહે છે, -એમ કહીને અગસ્ત્ય મુનિએ રામને જેથી શિવનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય એવું વેદસાર નામે શિવનામ સહસ્ર આપ્યું અને કહ્યું કે હે રામ, તમે રાત્રિ દિવસ એનો જપ કરો.

એનાથી ભગવાન પશુપતિ પ્રસન્ન થઈને તમને મહા પાશુપત અસ્ત્ર આપશે તેવડે તમે શત્રુને મારીને પોતાની પ્રિયાને મેળવી શકશો. એજ અસ્ત્રના પ્રભાવથી તમે સમુદ્રને શોષી શકશો. ભગવાન પાર્વતી પતિનું જગતનો સંહાર કરતી વેળાનું એ અસ્ત્ર છે. એ અસ્ત્ર મળ્યા વિના તમારે દાનવો ઉપર જય મેળવવો મહા કઠણ છે, માટે એજ અસ્ત્ર પ્રાપ્ત કરવાને શંકરને શરણે જાઓ.

તદલાભેદાનવાનાં જયસ્તવસુદુર્લભઃ ।

તસ્માલ્લબ્ધું તદેવાસ્ત્રં શરણ્યાદિશંકરમ્ ॥ ૩૫ ॥

॥ શત્તે શ્રીપદ્મં શિવં બ્રહ્મં યોગં શિવરાષ્ટ્રં ચિરજદીક્ષાનિરૂપણં
નામગુર્જરભાષાન્તરે તૃતીયોધ્યાયઃ ॥ ૩ ॥

અધ્યાય ૪ થો.

સુતહં ॥ એવમુક્ત્યામુનિશ્રેષ્ઠે ગતે તસ્મિન્નિજાશ્રમમ્ ।

અથરામગિરૌરામસ્તસ્મિન્મોદાવરીતટે ॥ ૧ ॥

મૂળ કહે છે,—એ પ્રમાણે કહીને તે મુનિ શ્રેષ્ઠ પોતાના આશ્રમમાં ગયા પછી ગોદાવરીના કિનારાપર રામગિરિમાં રામે શિવર્સાગનું સ્થાપન કરીને પોતાનું સર્વ અંગ ભસ્મ વડે અલંકૃત કર્યું. તથા રૂદ્રાક્ષનાં ઘેરેણાંથી ચુકત કર્યું. પવિત્ર એવાં ગોદાવરીનાં જળનો અભિષેક કરીને વનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ફુલ તથા વનફળ વડે શિવનું પૂજન કર્યું. ભસ્મથી પોતાનું શરીર ઢાંકી દીધું, ભસ્મમાં શયન કરવા માંડ્યું તથા વ્યાધિ-ચર્મ ઉપર ઘેરી તે એક શિવમાં વૃત્તિ એકાગ્ર કરીને રાત્રિ દિનસ શિવનામ—સહસ્રને! જપ કરવા માંડ્યો. એક માસ ફલાહાર કરીને કાઢ્યો; એક માસ ભાજપાલો ખાઈ નિર્વાહ કર્યો; એક માસ જળપાન કરીને તથા એક માસ પવન ભક્ષ કરીને રથા. રામ તથા હમ ગુણચુકત થઈને અને મનમાં આનંદ પામીને,—પોતાના હૃદય-રૂપ કમળમાં વિરાજેલા, અર્ધા અંગપર પાર્વતીને જોણુ ધારણ કરી છે,

આર હાથ તથા ત્રણ નેત્ર જેને છે, વિજળીના સરખી પિંચટ વર્ણની
જટાને ધારણ કરનારા, કોટિ સૂર્યના જેવા પ્રકાશમાન અને કોટિ ચંદ્રના
જેવી શીતળતાવાળા, સર્વે અલંકારથી સંયુક્ત, નાગનું ચસોપવીત જેણે
ધારણ કર્યું છે તથા વાઘના ચર્મનું વસ્ત્ર જેણે પહેર્યું છે, વરદાન અને
અભયદાનને જાણે હાથમાં ધરી રહ્યા હોય એવા, વાઘના ચર્મનેા જેસ
જેણે ખમ્મે નાખ્યો છે, દેવ અને દૈત્ય જેને નમસ્કાર કરી રહ્યા છે,
પાંચ જેને મુખ છે, માથાપર ચંદ્રમા મુગટની પેઠે આવી રહ્યા છે
હાથમાં ત્રિશૂળ અને ડમરૂ ઝાલ્યાં છે એવા નિત્ય, અખંડ, શુદ્ધ,
નિર્ગુણ, અક્ષર, અને નિર્લોકાર મહેશ્વરનું જ્ઞાન કરવા માંડ્યું. એ પ્રમાણે
નિત્ય જપતાં જપતાં આર માસ પીતી ગયા. પછી જાણે પ્રલય કાળના
મેઘની ગર્જના થતી હોય તેવો ભયકર અને સમુદ્ર-મથન કાળે મંદરા
ચળ પર્યંતનો શબ્દ થતો હોય તેવો મોટો નાદ થયો. જાણે શંકરના
ખાણાગ્નિથી સજગીને નાશ પામતા ત્રિપુરાસુરનાં નગરોનો શબ્દ હોયના
તેવો નાદ સાંભળીને મનમાં ભ્રાંતી પામીને રામ જેવા દૃઢ્ય કમળમાં
જુએ છે, તેવું જ હે દ્વિજો, રામના આગળ કોઈ મોટું તેજ પ્રકટ થયું.
આ તેજથી સંભ્રાંત થઈને તેને દશે દિશા સૂઝવા ન લાગી. હે દ્વિજ-
વર્યો, તેજથી આંખો અંજલિ જવાથી તે રાજપુત્ર તત્કાળ મૂઠ ખની
ગયો, પણ પછી મનમાં વિચાર કરીને એમ તર્ક કર્યો કે એ દૈત્યોની
માથા હશે. તેથી આ મહાપરાક્રમી રામચંદ્રે ઉડીને પોતાના ધનુષ્યને
પણ છ ચઢાવી અને મંત્ર યુક્ત દિવ્યાસ્ત્રોથી અને તીક્ષ્ણ ખાણોથી
તે તેજને વીધવા માંડ્યું. આગ્નેય, વારુણ, સૌમ્ય, મોહન, સૌર, પાર્વતી,
વિભલુચક્ર, મહાચક્ર, કાળચક્ર, વૈષ્ણવ, રૌદ્ર, પાશુપત, બ્રાહ્મ, કૌબેર,
વજ્ર, વારવાસ્ર, ભાર્ગવ, એવાં ઘણાંક અસ્ત્ર રામે એક પછી એક એમ
મૂક્યાં, પણ જેમ સમુદ્રમાં મોટા મેઘમાંથી પડેલા કરા આગળી જાય
તેમ તે રાજનાં બધાંય અસ્ત્ર તે મોટા તેજમાં લીન થઈ ગયાં. પછી
એક ક્ષણમાં રામના હાથમાંથી ધનુષ્ય સજગી ઉઠ્યું અને નીચે પડ્યું
તથા તેજ પ્રમાણે ભાથો, અંગુલીઓનું રક્ષણ કરનારી અંગુલીઓ,
અને ગોધિકા પણ રાજના હાથમાંથી નીચે પડ્યાં. આ જ્ઞેષ્ઠને લક્ષ્મણ

ભય પામ્યો અને મૂંઝા ખાઈમે પૃથ્વીપર પડ્યો. આણું થયું ત્યારે રામ નિરૂપાય થયા અને પૃથ્વીપર ઘૂંટણ ટેકાવીને બેઠા; તથા ભયભિત થઈને આખો મીચી અને શંકરને શરણે ગયા. મોઢેથી ઉંચે સ્વરે શિવનાં સહસ્રનામ બોલવા લાગ્યા અને ફરીફરીને પૃથ્વી ઉપર શિવને હંકવત્ નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. એવામાં ફરીને પાણુ જાણે દશે દિશા-ઓને ગળી જતો હોય તેવો પેઢેલાંની પેઠે શબ્દ થયો, તેથી પૃથ્વી ચલાપમાન થઈ અને ખીક લાગે એવી રીતે પર્વતો કંપવા લાગ્યા. પછી એક પળમાં ચંદ્રના જેવું શીતળ તેજ પ્રકટ થયું. રામ આંખ-ઉઘાડીને જોવા જુઓછે, તેવોજ સર્વ અલંકાર યુક્ત શિવનો વૃષભ નજરે પડ્યો. અમૃતા (દૂધ) વલોવવાથી ઉપજેલો માંખણનો ઝોળો હોય તેવો શ્વેત અને કોમળ, સોનાની શીંગોટીવાળાં મરકત મણીની કાંતિ જેવાં બે શીંગડાં વાળો, નીલમણીના જેવાં ચક્રચક્રતાં બે નેત્રવાળો, ગળા આગળની ટૂંકી કામળથી શોભાયમાન, રત્નના પસાણથી સંયુ-ક્ત, ધ્રાણાં ચમર જેનાપર બાંધેલાં, ઘંટડીઓ અને ધુધરમાળથી દશે દિશાઓ પૂરી નાખતા વૃષભ ઉપર નિર્મળ સ્ફટિક મણીના સરખી દહવાળા, કોટિ. સૂર્યના જેવા તેજસ્વી અને કોટિ ચંદ્ર જેવા શીતળ, વાઘચર્મનું વસ્ત્ર જેણે પેહેરેલું, નાગનું યસોપવીત જેણે ધારણ કરેલું, સર્વ અલંકાર સંયુક્ત, વિજળીના સરખી પિંગટ વર્ણુની જટા ધારણ કરેલી, કંઠને વિષે કાળો જેને ડાઘ છે, વ્યાઘ્રચર્મનો ખેસ આઢેસો, મસ્તક ઉપર ચંદ્રમાં જેણે ધારણ કર્યો છે, નાના પ્રકારના આયુધ વડે શોભતા જેને દશ હાથ છે, ત્રણ જેને નેત્ર છે, જીવાન જેની અવસ્થા છે એવા સચ્ચિદાનંદ રૂપ દહને ધારણ કરનાર શ્રીશંકરને બેઠેલા જોયા. તેજ વૃષભ ઉપર મુખરૂપ બેઠેલાં, પૂર્ણચંદ્ર સરખા મુખ વાળાં કાળાં કમળની માળા સમાન કાન્તિવાળાં, ચળકારા મારી રહેલા મરકત મણીના સરખાં તેજસ્વી, જાણે તારાઓથી યુક્ત રાત્રિ હોયના, તેમ મોતીનાં ધરેણાંથી અત્રકૃત. વિંધ્યાચળ પર્વતનાં શિખરના જેવા ઉન્નત સ્તનના ભાર ને ધારણ કરવાથી આળસયુક્ત, જેનો મધ્ય ભાગ (કમર) એટલો સૂક્ષ્મ છે કે 'તે છે કે નથી' એમ જોનારને સંશય

આય એવો મધ્યભાગરૂપ આકાશવાણી, દિવ્ય ભૂષણથી સંયુક્ત, દિવ્ય મુગંધી જેણે શરીરે ચોપડી છે એવાં, દિવ્ય હાર અને દિવ્ય વસ્ત્ર જેણે ઘેરેલાં છે, કાળા કમળ સરખાં જેનાં નેત્ર છે, માથા ઉપર જેને કેશપાશ શોભે છે, તાંબૂલ ચાવવાથી જેનું મુખ શોભાયમાન છે, શંકરના આલિંગનથી ઉપજેલા રોમાંચથી જેનો દહ શોભે છે, સન્નિવિત્-આનંદરૂપથી યુક્ત, જાણે સુંદરતાનું તત્ત્વ કાઢીને એકત્ર કર્યું હોય તેવાં જગતનાં માતા અંબિકાને રામચંદ્રજીએ દીઠાં. શંકરના વૃષભની આસપાસ પોત પોતાના વાહન પર બેઠેલા અને હાથમાં નાના પ્રકારનાં આયુધ જેમણે ઝાલેલાં, અહમ્પ્રથંતરાદિક સામવેદના મંત્રોનું ગાન કરતા તથા પોત પોતાની સ્ત્રિયો સહિત દિકપાળોને રામચંદ્રે જોયા. વળી ગરૂડ ઉપર બેઠેલા, શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરતા, સંવર્તક મેઘના સરખી શ્યામ કાંતિવાળા, વિજળીના સરખી કાંતિવાળી લક્ષ્મી સાહિત જનાર્દન એકાગ્ર ચિત્તે રૂદ્રાધ્યાયનો પાઠ ભણતા શંકરની આગળ ચાલતા રામે જોયા. પછવાડે હંસ ઉપર સરસ્વતિ સહિત બેઠેલા લાંબી મુછો વાળા જઠાધારી બ્રહ્માને પોતાનાં ચારમુખે કરીને ચારવેદનાં રૂદ્ર સૂકતથી મહેશ્વરની સ્તુતિ કરતા જોયા. વળી અથર્વશિરસ વડે શંકરની સ્તુતિ કરતા મુનિ મંડળને, શ્વેતાશ્વતરના મંત્રવડે ગિરિજાપતિની સ્તુતિ કરતા, ગંગા આદિક નદીઓ સહિત શ્યામ વર્ણના સમુદ્ર દેવને, કૈવલ્ય ઉપનિષત્નો પાઠ કરતા અને મણિ તથા રત્નથી અલંકૃત કૈલાસ પર્વત જેવા શેષનાગ આદિક નાગદેવોને, રામે જોયા. હાથમાં સોનાની છડી લેઈને નંદી આગળ ઉભો રહ્યો છે; દક્ષિણ દિશાએ મૂષક વાહન પર બેઠેલા પર્વત સરખા ગણપતિ છે; ઉત્તરપાસે મયૂર વાહન ઉપર બેઠેલા કાર્તિકેય છે; પાસવાં પર ભયાનક આકૃતિના મહાકાળ અને ચંડેશ નામે ગણ છે; બળતા દાવાનળ સરખો કાળાગ્નિ રૂદ્ર નામે ગણ દૂર ઉભો છે; તેમજ ત્રણ પગનો વાંકી ચૂકી આકૃતિવાળો નાચતો ભૃંગીરિઠી અને બીજા તરેહ તરેહવાર મુખાકૃતિઓવાળા કરોડો ગણના અધિપતિઓ; એ સર્વ રામે જોયું. ચારેપાસે ભાત ભાતનાં વાહન પર બેઠેલી જોગણીઓના સમુદાય; પંચાક્ષર મંત્રના જપ કરવામાં આસક્ત થયેલા સિદ્ધ; વિદ્યાધર આદિક, દિવ્ય એવાં રૂદ્ર ગીત ગાતાં કિ

જરનાં ટોળાં; ત્ર્યંબક મંત્રનો જપ કરતો. બ્રાહ્મણનો સમૂહ; આકાશમાં વિણા લેઈને ગાયન કરતા તથા નૃત્ય કરતા નારદ; નાટ્યની રીતિ પ્રમાણે નૃત્ય કરતી રંભાદિક અપ્સરાઓનો સમુદાય; ગાયન કરતા ચિત્ર-રથ આદિક ગંધર્વનું ટોળું; કપાલ અને કંબલ ગીતનું ગાન કરતા તથા શંકરને કાને કુંડળરૂપ શોભતા કંબલ અને અશ્વતર નાગ; એ પ્રમાણે દેવોની સભા જોઈને રામચંદ્ર કૃતાર્થ થયા. અને હર્ષથી ગદ્ ગદ્ વાણીથી દિવ્ય એવા શિવનામ સહસ્રવડે શ્રી મહાદેવની સ્તુતિ કરીને ફરી ફરીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા.

હર્ષગદ્ગદયાવાચાસ્તુવન્દેવંમદેશ્વરમ્ ॥

દિવ્યનામ સહસ્રેણ પ્રણનામ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૨ ॥

॥ इति श्री पद्मपुराणे उ० शिवगी० ब्रह्म० योग्य० शिवराघव० शिव पादुर्मावाख्यो गुर्जरभाषान्तरे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો.

सूतउ० ॥ अथ प्रादुरभूतत्र हिरण्यरथोमहान् ॥

अनेकदिव्यरत्नांशुकिर्मीरितदिमंतरः ॥ १ ॥

મૂત કહેછે,—પછી ત્યાં એક મોટો સુવર્ણનો રથ પ્રકટ થયો. તેમાં જડેલાં અનેક દિવ્ય રત્નોનાં કિરણથી દિશાઓનાં અંતર તેણે પ્રકાશમાન કરી મુક્યાં હતાં. પાસે થયેલા નવા કાદવથી તેનાં મોઢાં ચાર પૈદાં ચોપડાયલાં હતાં. તેમાં મોતીનાં તોગણુ બાંધ્યાં હતાં અને સેંકડો ઘોળાં છત્રથી તે બીંટાયેલો હતો. શુદ્ધ સોનાની લગામવાળા ઘોડાઓ તેને જોડેલા હતા. મોતીના સમુદાયથી શોભતી વૃષના ચિન્હયુક્ત દિવ્ય ઘળ તેની ઉપર ફરંકતી હતી. તે કળસથકી યુક્ત અને છત્રપલંગ થકી શોભાયમાન હતો. પારીજાતના વૃક્ષ ઉપર થયેલાં પુષ્પની માળાઓથી શણગારેલો, મગની નાભીથી ઉપજેલી કસ્તુરીના મદથી લેપાયમાન,

તેમાં થતા કપુર અને અગર ચંદનના ધૂપના વાસથી ભમરાઓને જો-
ણું ખેંચી આપ્યા છે એવો, સંહાર કાળના મેઘના સરખો ગરગડાટ
કરનારો, નાના પ્રકારનાં વાળાંથી યુક્ત, તથા વિણા અને વાંસળી વ-
ગેરેના નાદમાં આસક્ત કિલ્લરીઓના સમુદાયથી ભરાયેલો હતો. આજે
ઉત્તમ રથ જોઈને શ્રીશંકર વૃષ ઉપરથી ઉતરીને અંખિકા સહિત તે
છત્રપલંગમાં પેઠા. ત્યાં દેવતાની સ્ત્રીઓએ કરેલાં નીરાજન, ધોળા
ચમર ઢાળવા તથા દિવ્ય વિન્નણાઓથી વાયુ નાખવાવડે મહાદેવ
આનંદ પામ્યા. તે સમયે ખાણખાણતાં કંકણના શબ્દોથી, સુંદર મં-
છરના અવાજથી, વિણા તથા વાંસળીના નાદથી, પોપટ અને મયૂરના
શબ્દથી અને ધોળાં કબૂતરના ઘોસવાથી ત્રણ લોક ભરપૂર થઈ ગયાં.
શંકરના અલંકાર નાગની પસારેલી ફાણાઓ જોવાથી મયૂર રત્ય
કરવા લાગ્યા. તથા પોતાનાં પીંછાંનાં કરોડો ચાંદલા ખતાવવા લાગ્યા.
પછી પ્રણામ કરતા રામને શંકરે ઉઠાડીને દિવ્ય રથમાં આપ્યા,
અને અંતરમાં અત્યંત આનંદ પામીને કમંડલુના નિર્મળ જળ વડે
સંભાળથી પોતે આચમન કરીને અને રામને પણ આચમન કરાવીને
તેને પોતાની પાસે લાવી ઝોળામાં બેસાડ્યા. તે પછી તેને દિવ્ય ધ-
નુબ્ય અને અક્ષય્ય ભાથો આપ્યા. અને મહા પાશુપત નામે દિવ્ય
અસ્ત્ર પણ આપ્યું. પછી ચંદ્રમાલિ શંકરે આદર સહિત રામને કહ્યું
કે હું રાજન્, આ જગતને નાશ કરનારું મહા ઉગ્ર અને ભયાનક અ-
સ્ત્ર છે; માટે હું રામ, જેવા તેવા સંગ્રામ આદિકમાં એના પ્રયોગ કરવો
નહિ. ત્રણ લોકમાં એના પ્રતિષ્ઠાત કરનારું બીજું કોઈ અસ્ત્ર નથી;
માટે હું રામ, પ્રાણ જવાને પ્રસંગ આવે ત્યારેજ એની ચોજના કર-
વી. જો બીજા પ્રસંગે એના પ્રયોગ કર્યો હોય તો જગતને નાશ કરના-
રું એ થઈ પડે છે. પછી દેવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા લોકપાળને યોલાવીને પ-
રમ પ્રીતિ સહિત શંકર બોલ્યા કે તમે સર્વે પોત પોતાનાં અસ્ત્ર આ-
પો; આ રામચંદ્ર તે અસ્ત્રોએ કરી રાવાણને મારશે. તેને મેં એક
વરદાન આપેલું છે કે “દેવતાઓ તને મારી શકશે નહિ” માટે તમે
સર્વ યુદ્ધમાં પરાક્રમી છો, તેથી વાનર થઇને એની સહાય કરો; તેથી

તમે સ્વસ્થતા પામશો. તેમની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને દેવતાઓએ હાથ જોડી શંકરને ચરણે નમસ્કાર કરીને પોત પોતાનાં અસ્ત્રો આ નંદથી રામને આપ્યાં. દૈત્યના શત્રુ વિભ્રુએ નારાયણાસ્ર, ઇંદ્રે ઐન્દ્રાસ્ર, પ્રહ્લાએ પ્રહ્લદાસ્ર, અગ્નિએ અગ્નિયાસ્ર, યમે યામ્યાસ્ર અને રાક્ષસાધિપતિએ મોહાસ્ર આપ્યું. વરુણે વરુણાસ્ર, વાયુએ વાયવ્યાસ્ર, કુબેરે કૌબેરાસ્ર, અને રૂદ્રે રૌદ્રાસ્ર આપ્યું. સૂર્યે સૌરાસ્ર, ચંદ્રમાએ ચાંદ્રાસ્ર, વિશ્વદેવાએ પાર્વતાસ્ર, અને વસુઓએ વાસવાસ્ર આપ્યું. પાછી દશરથના પુત્ર રામે સંતોષ પામીને મહાદેવને નમસ્કાર કરીને હાથ જોડી નમ્ર થઇને ભક્તિ સહિત વિનંતી કરી. **રામ કહે છે,**—હે ભગવન્, ક્ષારસમુદ્ર મનુષ્યથી ઉલ્લંઘન થાય એવો નથી; અને દેવ તથા દાનવથી ન જીતાય એવો લંકાગઢ તેમાં છે. ત્યાં અનેક કોટિ રાક્ષસો વસે છે, તે સર્વે મહા બળવાન, સ્વાધ્યાયમાં આસક્ત, શિવના ભક્ત, જીતેન્દ્રિય, અનેક પ્રકારની માયા વડે યુક્ત, બુદ્ધિમાન અને અગ્નિમાં હોમ કરનારા છે. તેમને હું તથા મારો ભાઈ, એકલા બે જાણેજ યુદ્ધમાં શી રીતે જીતવા ? **શ્રી મહાદેવ કહે છે,**—હે રામ, રાવણનો વધ કરવામાં અને રાક્ષસોને મારવામાં તારે વિચારજ કરવો નહિ; તેમને મારવાનો આ કાળ પ્રાપ્તજ થયો છે. હે સુવ્રત, તેઓ દેવ અને પ્રાણીને પીડા કરવારૂપ અધર્મમાં પ્રવૃત્ત થયા છે, માટે તેમનું આયુષ્ય અને લક્ષ્મી પણ ક્ષય પામી છે. ક્ષત્રિયની સ્ત્રીની કામનામાં આસક્ત રાવણને તું હણીશ; પાપની પ્રીતિવાળો શત્રુ રણભૂમિમાં મારવો સહેલ છે. અધર્મમાં આસક્તિવાળો શત્રુ ભાગ્યથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મશાસ્ર ભણ્યો હોય, નિરંતર વેદ ભણવામાં તત્પર હોય તથાપિ વિનાશ કાળ પાસે આવે ત્યારે તે ધર્મના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય. જે પાપી સઘળા દેવ, પ્રાણી અને ઋષિઓને નિરંતર પીડા કરે છે, તેના નાશ એની મેળેજ પ્રાપ્ત થયો છે. હે રામ, કિષ્કિંધા નગરમાં દેવતાઓના અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા દુર્નૈય અને મહા બળવાન વાનર ઘણાક પ્રકટ થયા છે, તે તારી સહાય કરશે; તેમની સહાયથી તું સમુદ્ર બાંધજે. અનેક પર્વતથી બાંધેલા સેતુ ઉપર થઇને વાનરે લંકામાં

જશે. અને પછી રાવણને તેના માણુ સહિત મારીને તારી પ્રિયાને તું આપજો. જે યુદ્ધમાં શસ્ત્રોથી જથ્થા થાય એવું હોય ત્યાં અસ્ત્રો ચોળવા નહિ. અસ્ત્ર રહિત, અલ્પશસ્ત્રવાળા અને નાસતા શત્રુ ઉપર દિવ્ય અસ્ત્રો મૂકતાં પોતેજ નારા પામે છે. અથવા બહુ કહેવાથી શું? જેજ જગત ઉત્પન્ન કર્યું છે, હુંજ તેનું સદા પાલન કરું છું અને સંહાર પણ તેના હુંજ કરું છું. હે રાજન્ આખ્યા વિશ્વનો અને મૃત્યુનો પણ એક હુંજ મૃત્યુ છું. આ સ્થાવર જંગમ જગતને હું એકલોજ ગળી જાઉં છું; યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા સર્વે રાક્ષસો મારા મુખમાંજ આવ્યા છે; તું નિમિત્ત માત્ર થા, અને સંગ્રામમાં કીર્તિ પામીશ.

મમવ્રગતાઃ સર્વેરાક્ષસાયુદ્ધદુર્મદાઃ ।

નિમિત્તમાત્રંત્વભૂયાઃ કીર્તિમાપ્સ્યાસિસંગરે ॥ ૪૧ ॥

इतिश्रीपद्म० शिव० ब्रह्म० योग्य० शिवरा० रामयवर प्रदानं नाम गुर्जरभाषान्तरे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો.

श्रीशमठ० ॥ भगवन्तत्रमेचित्रंमहदेतत्प्रजायते ।

शुद्धस्फटिकसंकाशास्त्रिनेत्रश्वंद्रोखरः ॥ १ ॥

શ્રીરામ કહેછે,—હે ભગવન્ અહીં મને એક મોટું આશ્ચર્ય લાગેછે; તે એ કે તમે તો શુદ્ધસ્ફટિકના સરખા ઉજ્જ્વલ, ત્રણ નેત્ર વાળા, મુગટને વિષે ચંદ્રને ધારણ કરનારા, મૂર્તિમંત અવયવાકૃતિ પુરૂષ રૂપે છો અને અંબિકા સહિત આ લોકને વિષે ગણો સાથે રનાણુ કરો છો. તે તમો આ સ્થિર ચર જગત્ જે પંચભૂતનું બનેલું છે તે રૂપ શીરીતે હોઈ શકો? હે ગિરિજકાંત, જો તમારી કૃપા મારાપર હોય તો તે મને કહો. શ્રી ભગવાન કહેછે,—હે મહાભાગ, દેવતાઓ પણ દુઃખે કરીને જાણવામાં આવે એવો આ પ્રશ્ન તેં ઠીક

કર્થો. હે સુવ્રત, તારી ભકિત અને પ્રહ્લ્લચર્યને લીધે હું તને તે કહીશ, જેના વડે વગર પ્રયાસે સંસાર સમુદ્રની પાર તું જઈશ. જેનાવડે ચૈદ લોક નીર્માણ થયા છે એવાં પંચભુત દેખાય છે તે, સમુદ્ર, નદીઓ, દેવો, રાક્ષસો, રૂષિઓ તથા ખીજાં જે કાંઈ સ્થાવર અને જંગમ રૂપ દેખાય છે તે, તેમજ ગંધર્વ, પ્રમથ, નાગ, એ સર્વે મારી વિભુતિ છે. પુર્વે મારું રૂપ જોવાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માદિ દેવ મારા અતિ બહાલા પર્વત મંદરાચળ પ્રત્યે ગયા. અને હાથ જોડીને સ્તુતિ કરીને મારા આગળ આવી ઉભા. કૌતુકવડે આકુળ છે ચિત્ત જેમનું એવા તે દેવોને જોઈને મેં બ્રહ્માદિ દેવોનું જ્ઞાન હરાણું કરી લીધું. જ્ઞાન હરાણું થયું એટલે તે મને પૂછવા લાગ્યા કે તમે કોણ છો? ત્યારે મેં દેવોને કહ્યું કે હુંજ પ્રાચીન છું, હે દેવતાઓ, પૂર્વે હુંજ હતો, વર્તમાન કાળમાં હુંજ છું, અને આ લોકમાં હવે પછી પણ હુંજ રહેવાના છું મારા વિના ખીજા કોઈ છે નહીં. મારાથી કાંઈપણ વ્યતિરિક્ત નથી; હે સુરેશ્વરો, હું નિત્ય, અનિત્ય, પ્રાપ્ત રહિત, અને વેદાના તત્ત્વ જ્ઞાનનો અધિષ્ઠાતા છું. હું દક્ષિણ, ઉત્તર, પૂર્વ, પશ્ચિમ, નીચે, ઉપર, દિશા, અને વિદિશા છું. હે દેવતાઓ, હું સાવિત્રી, ગાયત્રી, સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક છું; ત્રિભુવ્, જગતિ, અનુભુવ્, પંકિત, અને વેદમય છંદ હું છું; હું સત્ય, સર્વગામી, શાન્ત, ત્રણ અગ્નિરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, અને ગુરૂરૂપ છું; હું ગૌરી, ગજુર, અંતરિક્ષ, અને જગત્નો સર્વ-વ્યાપક અને સર્વ સમર્થ દેવ છું; હું સર્વથો મોટો, દેવમાં શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને જળનો રમામી છું, હું આર્ય, ભગવાન અને ઇશ છું; હું તેજરૂપ અને સર્વનો આદિ છું. હું ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને ખલ્લા છું; હું અશ્વર્ણુ, મંત્ર અને ઉત્તમ એવો + આં ગિરસ છું; ઇતિહાસ, પુરાણ, કલ્પ અને કલ્પવાન પણ હું છું; નારાશંસ્ત ગાથા, ઉપનિષદની વિદ્યા, શ્લોક, સૂત્ર, અનુવ્યાખ્યાન, વ્યાખ્યાન અને સર્વોત્તમ વિદ્યા તે હું છું. યજ્ઞયાગ, હોમેષું, આહુતિ, આપેષું, નહિ આપેષું, આલોક, પરલોક, અક્ષર, એ સર્વ હું છું; સર્વ

સ્તુતિ માત્ર જે ક્ષર છે તે, દમ, સમ અને આકાશમાં જાતિ કરનાર હું છું; સર્વ વેદમાં જે ગુપ્ત છે તે હું છું; આરણ્ય અને અન્નમાં હું; હું પવિત્ર પુષ્કર છું, અને મધ્ય છું. એ વિના વળી હું બાહ્ય, અંદર, અને આગળ એવો નિર્વિકાર છું; હું તેજ, અંધકાર તન્માત્રમાં અને ઇંદ્રિયો છું; હું ભુક્ષિ, અહંકાર અને વિષયો છું; હું પ્રજ્ઞા, વિભક્ત, મહેશ્વર, ઉમા, સ્કંદ, (કાર્તિકેય) અને ગણપતિ છું; હું ઇંદ્ર, અગ્નિ, યમ, નિશ્ક્રાંતિ, વરુણ અને વાયુદેવ છું; કૃષ્ણ, ઇશાન, ભુલોક, ભુવલોક, સ્વલોક મહાલોક, જનલોક, તપોલોક અને સત્યલોક હું છું; પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ પાણી હું છું; સુર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રો, ગ્રહો, પ્રાણ, કાળ, મૃત્યુ, અમૃતત્ત્વ, એ સર્વ હું છું; ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય, તથા આખું વિશ્વ હું છું; હું સર્વરૂપ છું. જપના આદિમાં **ઓમ**, મધ્યમાં **ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ**, અને અંતમાં સદા હું વિશ્વરૂપ જપ શીર્ષ છું; ખાદ્યલુ તથા પીદ્યલુ, કરેલું અને ન કરેલું, પર અને અપર એ સર્વ હું છું; હું સર્વનું પરાયણ (પર સ્થાન) છું, હું જગત્તુ હિત, દિવ્ય, સૂક્ષ્મ, નિર્વિકાર, અક્ષર રૂપ છું; પવિત્ર પ્રાણપત્ય, સૌમ્ય, અગ્રાહ્ય, અગ્રિય, એવાં વ્રતરૂપ હું છું; જગત્તો ઉપસંહાર કરનાર તથા મોટો છે ગ્રાસ અને બળ જેનું તથા હૃદયમાં જે દેવતારૂપે અને પ્રાણરૂપે સ્થાપન થયેલો છે એવો હું છું; જેનું માથું ઉત્તરમાં છે તથા પગ દક્ષિણમાં છે, અને જે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે એવો ત્રણ માત્રાનો **આંકાર** હું છું; હું પ્રાણવાયુને ઊંચે ચઢાવું છું તથા નીચે ઉતારું છું; માટે નિત્ય અને સનાતન એવો આંકારજ હું છું, મેઘવેદ, યજુર્વેદ, અને સામવેદ, તથા યજ્ઞકર્મમાં જે પ્રજ્ઞા હોય છે, તે હું છું, હું પ્રાણણાને નમસ્કાર કરાવું છું, માટે મને **પ્રાણુવ** કહે છે. જેમ માંસના પિંડમાં રેનેહ વ્યાપે છે અને માંસ પિંડને પાણી તે વ્યાપક કરે છે, તે પ્રમાણે હું સર્વ લોકમાં વ્યાપું છું અને તે લોકને સર્વત્ર વ્યાપક કરું છું, માટે હું વ્યાપક છું પ્રજ્ઞા અને ભગવાન્ વિભક્ત તેમજ બીજા દેવતાઓ પાણી જેથી મારા આદિ અન્તને પામ્યા નથીજ તેથી હું અનન્ત કહેવાયો છું; ગર્ભ, જન્મ વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, જન્મમરણ એવા ભવસાગર-

થી હું ભક્તને તારું છું, માટે મને તારનાર કહે છે. આર પ્રકારમાં દેહોમાં જીવરૂપે કરીને સૂક્ષ્મ થઈને હૃદય પ્રદેશમાં હું રહું છું, માટે મને 'સૂક્ષ્મ' કહે છે. મહા અધકારમાં રૂપેલા ભક્તોને હું વિજળી સરખા અનુપમ રૂપનો પ્રકાશ કરું છું, માટે હું 'વિદ્યુત' છું. હું એકજ દેવ લોકને ઉત્પન્ન કરું છું અને નાશ કરું છું; તેમજ દેહ ધારણ કરાવું છું અને તેથી મુક્ત કરાવું છું. માટે હું એક ઈશ્વર છું. ચોથું જે પ્રત્યક્ષ છે, જ્યાં બીજો રહી શકતો નથી તે હું આત્મરૂપમાં ભૂતમાત્રનો ભથ્થ કરીને એક રૂદ્ર રૂપે રહું છું. જેથી કરીને પ્રભૂતાવાળી શક્તિએ વડે સર્વ લોકોનો હું પ્રભુ થયો છું, તેથી આ જગતનુ સ્વામિત્વ કરનારું દિવ્ય દ્રષ્ટિવાળું, પ્રભુતાયુક્ત, નેત્ર હું છું. હું આખા જગતનો સ્વામી સર્વકાળે છું, અને બધી વિદ્યાઓના પણ સ્વામી છું માટે હું ઈશાન છું. હું સર્વે ભાવોને જોઈ શકું છું, તેમજ આત્મજ્ઞાનની પણ નિરીક્ષા કરું છું. વળી યોગને પણ જાણું છું, માટે મોટા પુરૂષોએ અને ભગવાન આનંદો છે. હું નિરંતર ગ્રહણ કરું છું, નાશ કરું છું, ઉત્પન્ન કરું છું. અને બધા લોકોને વસાવું છું, માટે હું મહેશ્વર છું. બીજા ભાવોનો ત્યાગ કરીને મોટા આત્મજ્ઞાન અને યોગના ઐશ્વર્યમાં જે પૂજ્યતા પામે છે, તે મહાદેવ હું છું; બધી દિશાઓરૂપ આ દેવ હું છું; ગર્ભમાં પ્રમથ ઉત્પન્ન થયેલા અને હવે પછી ઉત્પન્ન થનાર પણ હું છું; તેમજ મનુષ્યોની પછી જે આત્મા અવશેષ રહે છે, તે પણ હું છું. સર્વ તરફ જેનાં અક્ષુ છે, સર્વ તરફ જેનું મુખ છે, સર્વ તરફ જેના બાહુ છે, સર્વ તરફ જેના પગ છે એવો એક દેવ આકાશ અને પૃથ્વી બન્ને એકત્ર કરેલા બાહુ થી ઉત્પન્ન કરતો એકત્ર કરેલી પાંખોથી વાયુ કુંકે-મતલબ કે સર્વ જગતમાં પ્રાણ વાયુની પ્રેરણા કરે છે. જે ધીર પુરૂષો પોતાના હૃદયમાં વાલના અગ્નિનાગ જેવડા સર્વ વ્યાપક દેવ અને વરદાનને આપનારા અગ્નિ રૂપ મને જુએ છે, તેમને અનન્ત કાળલગ્નીની શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજાઓને થતી નથી. હું એકજ ચોતિ પ્રત્યે વસું છું; આ પંચ-ભૂતાત્મક સકળ જગત મારાથકી પૂર્ણ થયેલું છે-મને સ્તુતિ કર-

જાયોગ અને પુરૂષ રૂપ ઈશાન દેવને જાણીને નિશ્ચય કરીને આ અત્યંત શાંતિને પુરૂષ પામે છે. પ્રાણોની મોંઠે મનનું સિંગ છે; તેની મોંઠે ક્રોધ, તૂષણા અને ક્ષમા છે. હેતુરૂપ જાળની મૂળ ભૂત તૂષણાનો ત્યાગ કરીને અને આ લોકમાં મારાવિષે બુદ્ધિથી ચિત્ત સ્થિર કરીને જેઓ એ પ્રમાણે મારું ધ્યાન કરતા મને ભળે છે, તેમને અનન્ત કાળની શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે; બીજાઓને તે મળતી નથી. જે સ્થળને પ્રાપ્ત થયા વિના મન સહિત વાણી પાછી વળે છે, મતલબ કે જ્યાં મન તથા વાણી પહોંચતી નથી, તે આનંદ રૂપ બ્રહ્મ મને જાણીને કોઈપણ સ્થળમાંથી પુરૂષ ભય પામતો નથી. એવી રીતે ઉત્તમ કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપ મારા વાક્યને સાંભળીને મારા નામનો જબ તથા મારા ધ્યાનમાં એકાગ્ર થયેલા સર્વ દેવતાઓ પોત પોતાના દેહને અંતે મારામાં સાકુળ્ય મુકિત પામી ગયા. માટે આ તારા આગળ જે પદાર્થો દેખાય છે, તે સર્વે મારી વિભૂતિ છે. મારામાં સર્વે ઉત્તમ થયું છે, મારામાં સર્વેની સ્થિતિ થયેલી છે અને મારામાં સર્વે ભય પામે છે, એવું અદ્વય બ્રહ્મસ્વરૂપ હું છું. હું પરમાણુથી પણ સૂક્ષ્મ અને તેજ પ્રમાણે મોટામાં મોટો પણ હું છું; હું ત્રિશ્વ, વિશ્વદેવ, પુરાતન, પુરૂષરૂપ, સર્વેનો સ્વામીરૂપ, હિરણ્ય અને શિવરૂપ છું. હું પગ અને હાથ વિનાનો છતાં અચિન્ત્ય શક્તિ વાળો છું, નેત્ર વિનાનો છતાં જોઈ છું, કાન વિનાનો છતાં સાંભળું છું; અલગ રૂપ વાળો છતાં હું જાણું છું; પણ મને જાણનારો નથી- હું સદા ચિત્ત્ સ્વરૂપ છું. સમગ્ર વેદાએ કરીને જાણવા યોગ્ય હું જ છું, વેદાંતનો કર્તા અને વેદને જાણનારો પણ હું છું. મારે પ્રાણ કે પાપ નથી; મારો નાશ નથી; મારે જન્મ, દેહ, ઈન્દ્રિય કે બુદ્ધિ નથી. મારામાં પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ કે આકાશ કંઈ નથી; એ પ્રકારે ગુહાસમાન સ્થાનમાં રહેનારું, અવયવ રહિત, અદ્વિતીય, સમગ્ર જગતનું સાક્ષિભૂત, સત્ અને અસત્ બન્નેથી રહિત, પરમાત્માના રૂપને જાણીને મનુષ્ય પરમાત્મ રૂપને પામે છે. હે મોટી બુદ્ધિ વાળા રામ, એ રીતે મને જે યથાર્થપણે જાણે છે તેજ સર્વ લોકનાં કૈવલ્ય રૂપ ભોગવે છે; બીજાને કૈવલ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી.

॥ પૂર્વમાંતત્વતોવેતિયસ્તુરામમહામતે ॥

॥ સર્વનાન્યોલોકેષુ કૈવલ્યફળમશ્રુતે ॥ ૬૦ ॥

॥ શતિશ્રીપદ્મ૦ શિવગીતાસુ૦ વિભૂતિયોગોનામગુ૦ભા૦ષટ્ઠોધ્યાય ॥૬॥

અધ્યાય ૭ મો.

શ્રીરામજી૦ ॥ ભગવન્યન્મયાષ્ટ્ટંતત્તથૈવસ્થિતંવિમો ॥

ભાગોત્તરંમયાલબ્ધંત્વત્તેનૈવમહૈશ્વર ॥ ૧ ॥

શ્રીરામ કહેછે,—હે ભગવન, હે વિમો, મેં જે પ્રશ્ન કર્યો હતો, તે તો તેમના તેમજ રહ્યો છે. હે મહૈશ્વર, આ પ્રકરણમાં આપની પાસેથી મને ઉત્તર મળ્યું નહિ. તમે ભગવાનના મર્યાદાયુક્ત પરીમાણવાળા દેહમાં પંચભૂતોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય શી રીતે સંભવે? પોત પોતાના અધિકારમાં યુક્ત દેવતાઓ તમારા દેહમાં શી રીતે રહેલા છે? હે દેવ, તે સર્વ દેવો અને શાદ બ્રુવન તમે શી રીતે છો? હે પરમેશ્વર, તમે થકી સાંભળવા છતાં પણ આ વાતમાં મને મોટો સંદેહ ઉત્પન્ન થયો છે, મોટો વિશ્વાસ નથી ઉપજ્યો. જેન એવા મારા ચિંત્નના સંદેહ તોડવો ઘટે છે. **શ્રી ભગવાન કહેછે,**—જેમ અતિ સૂક્ષ્મ વડના બીજમાં વડનો મોટો વૃક્ષ નિરંતર રહેલો છે; જે ન હોય તો વૃક્ષ ક્યાંથી આવે છે તે કહે? તેમજ હે રામ, મારા દેહમાં પણ ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને લય થાય છે. મોટો સિંઘવના ગોળા પાણુ જળમાં નાખ્યાથી ઓગળી જાય છે અને દખાતો નથી; ફરીને તે પાણીમાં બાળવાથી પાછો સિંઘવ પૂર્વની પેઠે ક્યાંથી આવે છે? પ્રત્યેક સવારમાં સૂર્યમંડળમાંથી લોક ઉપજે છે, તેમ મારામાંથી આપું વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થિર થાય છે અને લય પામે છે. હે સારાં આચરણવાળા રામ, તેમજ સર્વ કાંઈ મારે વિષે સમજવું. **શ્રીરામ કહેછે,**—હે મહા ભાગ, જેમ દિશાની બ્રાંતિવાળાને દિશાના ભ્રમ મટતો નથી તેમ મારી ગતિ થઈ છે; હવે મારે શું કરવું?

રહું? **શ્રી ભગવાન કહેછે**,—હે રામ, મારામાં આ સ્થિરચર સ-
 ઘણું જગત્ જોવી રીતે છે તે હું તને દેખાડીશ. હે દશરથના પુત્ર,
 તું તે જોવાને શક્તિમાન નથી. માટે હું તને દિવ્યનેત્ર આપી-
 શ, તેપડે નિશ્ચય એકું મારૂં તેજોમાંડળ તું જો. કોઈ મ
 નુબ્ય કે દેવથી પણ મારી કૃપા વિના ચર્મ ચશ્ત્રએ કરી મારું
 તેજ જોઈ શકાય તેમ નથી. **સૂત કહેછે**,—મેહશ્વરે એ પ્રમાણે કહીને
 તેને દિવ્ય ચશ્ત્ર આપ્યાં અને પછી પાતાળ સરપ્તું ઉડું, કરોડો વિદ્યુ-
 તના સરપ્તું પ્રકાશિત, જાળવલ્યમાન, વિકાળ અને ભયાનક મુખ
 તેને દેખાડ્યું. તેને જોઈનેજ રામ ભય પામીને ઘુંટણથી પૃથ્વી
 ઉપર પડ્યા અને ભુમિપર હંડવત પ્રણામ કરીને વારંવાર સ્તુતિ
 કરવા માંડી. પછી મહાવીર રામ ઉઠીને ત્રિપુરબેદકનું મુખ જોવે
 જુએ છે, તેવે તેમાં જવાળાની પંક્તિથી વ્યાસ ચક્ષ્માં હોય નહિ,
 તેમ કોટિક પ્રહ્લાંડ દેખાવા લાગ્યાં. મેરૂ, મંદર અને વિંધ્ય આદિક
 પર્વતો, સાત સમુદ્ર, સૂર્ય ચંદ્ર આદિક તે દેવતાઓ, અને પં-
 ચભૂત તેમજ અરણ્યો, મોટા નાગ અને ઘૌરુભૂત દેખાવા લાગ્યાં.
 દશરથના પુત્ર રામે પ્રત્યેક પ્રહ્લાંડમાં એ પ્રમાણે જોયું. હે દિવ્ય,
 વળી દેવ અને દૈત્યોના સંગ્રામ, આગળ પાછળ થયેલા વિષયના
 દશ અંવતારો અને તે તે અવતારનાં કર્મ, દેવતાઓના પૂર્વજન્મ, શ્રી
 શંકરે ત્રિપુરનો દાહ કર્યો તે કર્મ, ઉત્પન્ન થતા, ઉત્પન્ન થયેલા અને
 નાશ પામતા સર્વને જોઈને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપજ્યા છતાં પણ રહુનંદન
 રામ ભયાવિષ્ટ થઈને વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યા, અને ઉપનિષ-
 દોના તત્ત્વરૂપ અર્થોએ કરીને શંકરની સ્તુતિ કરવા માંડી. **શ્રી રામ**
કહેછે,—હે શરણે આવેલાના દુઃખને હરનાર દેવ પ્રસન્ન થાઓ; હે
 વિશ્વનાથ સ્વામિ અને વિશ્વથી વંદન કરવા યોગ્ય પ્રસન્ન થાઓ; હે ગંજા-
 ને ધારણ કરનારા ચંદ્રમૌલિ પ્રસન્ન થાઓ અને હું અનાથને સં-
 સારરૂપ ભયથી બચાવો. હે સ્વામિન, જેમ વૃક્ષ વેલી આદિક પૃથ્વી-
 થી ઉપજી, તે ઉપર નિવાસ કરી તેમાંજ ભય પામે છે, તેમ આ
 જગત્ ભ્રમો થકી ઉત્પન્ન થયું છે, ભુત માત્ર તમારે વિષેજ નિત્ય

નિવાસ કરે છે, અને હે શંખો, તમારામાંજ લય પામે છે. હે શુભ-
ધારિન, ખજા, ઈંદ્ર, રૂદ્ર, દેવતાઓના ગણ, ગંધર્વ, યક્ષ, અસુર,
સિદ્ધનાસમૂહ, ગંગા આદિક નદીઓ, અને વરૂણનાં સ્થાન, એ
સર્વે તમારા મુખ રૂપ યંત્રમાં નિવાસ કરે છે. હે ચંદ્રમૌલિ, તમારી
માયાએ કરી કલ્પેલું વિશ્વ તમારે વિષેજ દેખાય છે; છીંપમાં રૂપું
અને દારડામાં સાપની પેઠે મનુષ્ય જ્ઞાતિથી આ સર્વ તારામાં જુએ
છે. હે દેવતા દેવ, પ્રકાશમાન તમે સમસ્ત જગત્ને તેજ વડે પરી-
પૂર્ણ કરીને પ્રકાશ કરો છો; તમારા પ્રકાશ વિના આ વિશ્વ એક પળમાં
અદ્રશ્ય થઈ જાય. જેમ એક પરમાણુ વિંધ્ય પર્વતને ઉપાડવા સ-
મર્થ થતો નથી, તેમ અલ્પ આશ્રય મોટા અર્થને ધારણ કરી શકતો
નથી; પણ તમારા મુખ માત્રમાં આ સકળ વિશ્વ આવી ગયું છે. તે
તમારી માયાવડેજ એમ હું નિશ્ચય કરું છું. હે નિલકંઠ, જેમ દાસ-
કીમાં કલ્પેલો સર્પ લય આપનારો છે, પરંતુ નથી ઉત્પન્ન થતો, કે
નથી સત્ય, કે નથી નાશ પામતો, તે પ્રમાણે તમારી માયાએ કરી ધાર-
ણ કર્યું છે રૂપ જેણે એવું વિશ્વ પણ તમારામાં જોવા માત્રજ છે. તમારું
જે શરીર આ જગત્નું આધાર ભૂત થયું છે તે પણ વિચારથી જોતાં તો
મારી અવિદ્યાથીજ દેખાય છે, એ નિશ્ચય; કેમકે તમે તો પૂર્ણ અને
ચિદાનંદમય છો. હે પુરારિ, પૂજ્ઞ, ઇષ્ટા પૂર્તાદિક ઉત્તમ કર્મોનું ફળ
ભોગવનારાને તું વિશ્વ અર્પણ કરે છે, એવું જ કહેવાય છે તે મિથ્યા
છે; કેમકે તારાથી ભિન્ન કંઈજ નથી. અજ્ઞાનથી મોહ પામેલા મુનિઓ
કહે છે કે પૂજ્ઞ ઉપચાર આદિકથી અને બલિદાન આદિક ક્રિયાઓથી
શંકર તુલ્યમાન થાય છે એ વાત મિથ્યા છે; મૂર્તિ રહિત પરમેશ્વરને
બલિદાન આદિક ભોગની ઇચ્છા ક્યાંથી હોય? હે મહેશ્વર, એકાદ
પાંદડું કે અંજલી જળનું ગ્રહણ કરીને મનુષ્યોને તમે જે ત્રણ લોકની
લક્ષ્મી પણ આપો છો, તે સર્વ હું અવિદ્યાનું કરેલું માંનું છું. સના-
દન પુરૂષ તમે એકજ દિશાઓ, વિદિશાઓ અને જગત્ એ સ-
ર્વમાં વ્યાપ્ત થાઓ છો; પણ જેમ ઘડો ભાગવાથી આકારની હાનિ
થતી નથી, તેમ તે સર્વ નાશ પામવાથી તમારી કંઈ હાનિ થતી નથી.

હે દેવ, જેમ આકાશમાં રહેલું સૂર્યનું બિંબ એક છતાં પણ જળથી ભરેલાં નાનાં નાનાં પાત્રોમાં અનેક પ્રતિબિંબપાણને ધારણ કરે છે, તેમ તમે પણ એક છતાં અનેક અંતઃકરણોમાં અનેક પ્રતિબિંબરૂપે દેખાઓ છો. જગત્ને સરજવામાં, તેનું પાલન કરવામાં અને તેના નાશ કરવામાં તમારે કાંઈ મતલબ નથી, તથાપિ પ્રાણીઓનાં અનાદિ કાળનાં અદ્રશ્યને લીધે તમે સ્વપ્નની પેઠે તે સર્વ વિસ્તારો છો (કરો છો). હે શબ્દો, જ્ઞાન સત્તાવિના સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ તથા જડાત્મક દેહને બોગ પ્રાપ્ત થતો નથી; એટલા માટે હે પુરારિ, સુખ દુઃખની શ્રુતિ તે દેહમાં તારૂં આરોપણ સદા કરે છે. મતલબ કે સુખ દુઃખનો અનુભવ આપનારી જ્ઞાન સત્તારૂપે દેહમાં તું છે, એમ કહે છે. સત્ અને ચિત્ રૂપ સાગરના હંસરૂપ, શ્રુત્યુત્તા પણ શ્રુત્યુરૂપ અને કાળરૂપ, સ્વ મત્ર પાપનો નાશ કરનાર અને મિથ્યા ચિત્તવૃત્તિના ત્યાગ કરાવનાર, એવા તમોને નમસ્કાર છે. **સૂત્ર કહે છે**,—એ પ્રકારે વિશ્વના સ્વામિને પ્રણામ કરીને તેમના આગળ હાથ જોડીને તથા વિસ્મય પામીને ઉભા રહેલા રામચંદ્ર બોલ્યા. **શ્રી રામ કહે છે**,—હે વિશ્વના આત્મારૂપ, આ તમારા વિશ્વરૂપને પાછું આકર્ષણ કરી લ્યો. હે શબ્દો તમારી કૃપાવડે જગત્ અને તમારૂં મકરૂપપણ્યું એને પ્રતીત થયું. **શ્રી ભગવાન કહે છે**,—હે મહાબાહો, હે રામ, જો, મારા વિના બીજો કોઈ છે નહિ. **સૂત્ર કહે છે**,—એમ બોલીને શંકરે દેવ આદિકેના પોતાનાં દેહમાં ઉપસંહાર કર્યો. પછી નેત્ર મોંચીને જેવે રામ હૃદયે થકી જીએ છે, તો પર્વતના શિખર ઉપર વ્યાધ ચર્મ ઉપર બેઠેલા, પંચમુખવાળા, કંઠને વિષે નિલ ચિન્હવાળા, ત્રણ નેત્રવાળા, વાઘના ચર્મનું વસ્ત્ર જેણે પહેરેલું છે, ભસ્મ થકી જેના દેહ અલંકૃત છે, નાગરૂપ કંકણના ઘરેણાંથી યુક્ત, સર્પનું યસોપવીત જેણે ધારણ કર્યું છે, વાઘના ચર્મનું જેને ઉપવસ્ત્ર છે, વિજળીના સમાન પિંગટ વર્ણની જટા જેના શીર ઉપર છે, મુકુટમાં જેણે ચંદ્રમાને ધારણ કર્યો છે, વરદાન અને અભયદાન આપનારા, ચાર હાથવાળા, ખંડપરશુ અને મૃગ જેના હાથમાં છે એવા એકલા બેઠેલા જગત્પતિ શંકરને

દીડા. પછી શ્રી શંકરની આજ્ઞાથી, પ્રજ્ઞામ કરીને રામચંદ્ર તેમની પાસે બેઠા. પછી દેવતા સ્વામિ શંકરે રામને કહ્યું છે હે રામ, જે જે પૂછવાની તારી ઇચ્છા હોય, તે સર્વ તું પૂછ; મારા વિના બીજા કોઈ તારો ગુરુ નથી.

અથાહરામંદેવેશો યદ્યત્પ્રજ્ઞમમીપ્સસિ ॥

તત્સર્વપ્રચ્છરામત્વં મનોનાન્યોસ્તિતેગુહઃ ॥ ૪૭ ॥

॥ इतिश्रीपद्म० शिवगीतासू० विश्वरूपदर्शननामगु० भा०
सप्तमो ध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો.

શ્રીરામહં ॥ પાંચભૌતિકદહસ્યચીત્તિર્વિલયઃ સ્થિતિઃ ।

સ્વરૂપંચકર્થદેવભગવન્વક્તુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

શ્રી રામ કહેછે,—હે દેવ, પંચ ભૂતથી બનેલા આ દહની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય તથા તેનું સ્વરૂપ કેવું છે? હે ભગવન, તે મને કહેવું ઘટે છે. **શ્રી ભગવાન કહેછે,**—પંચ ભૂતથી નિર્માણ થયેલો આ દહ ‘પાંચભૌતિક’ કહેવાય છે, તેમાં પૃથ્વી મુખ્ય છે અને બાકીનાં તેના સહકારી થઈને રહેલાં છે. આ પાંચ ભૌતિક દહ જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્દિભજ, એમ ચાર પ્રકારનો કહેવાય છે. એ વિના માનસ દહ છે, તે તો દેવોનાજ કહેલો છે. હવે તેમાં જરાયુજ મુખ્ય છે, માટે પ્રથમ તેની વાત કહીશું. જરાયુજનું અસ્તિત્વ વીર્ય અને રૂઢિરથી થયેલું છે, ઋતુ સમયમાં સ્ત્રીના ગર્ભસ્થાનમાં વીર્ય પ્રવેશ કરે અને તે જ્યારે સ્ત્રીના આર્તવથી મિશ્ર થાય ત્યારે તેનું જરાયુજ ઉપજે છે. તેમાં જે આર્તવનો ભાગ વિશેષ હોય તો સ્ત્રી થાય છે અને વીર્યનો ભાગ વિશેષ હોય તો પુરૂષ થાય છે. વીર્ય અને રૂઢિર સમાન હોય તો નપુંસક થાય છે. સ્ત્રી ઋતુ સ્નાન થયા પછી સ્ત્રીએ દિવસે અને તો

પછી સોળમા દિવસ સુધિ ઋતુકાળ કહેલો છે, તેમાં એકી સંખ્યાના દિવસોમાં રહેલો ગર્ભ સ્ત્રી થાય અને બેકી સંખ્યાના દિવસોમાં રહેલો ગર્ભ પુરુષ થાય. ને સ્ત્રીને સોળમે દિવસે ગર્ભ રહે તો તે ચક્રવર્તી રાજા થાય એમાં સંદેહ નથી. ઋતુરનાત સ્ત્રી આકાંક્ષા સહિત જેનું મુખ જુએ તેના જેવી આકૃતિના ગર્ભ થાય, માટે તેવે વખતે સ્વામિનું મુખ જોવું. ગર્ભની પછવાડે જે સુક્ષ્મ ચામડી વીંટાયણી છે, તેને જરાયુ કહે છે, કેમકે વીર્ય અને રૂધિરનો યોગ તેમાંજ થાય છે. જરાયુમાં ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે જરાયુજ કહેવાય છે. પક્ષી, સર્પ વગેરે અંડજ પ્રાણીઓ છે, મચ્છર વગેરે સ્વેદજ, તૂણ, ગુદમ, વગેરે ઉદ્ભવજ અને દેવ, ઋષિ, વગેરે માનસ સૃષ્ટિ છે. જન્મ થવાના હેતુભૂત કર્મને લીધે સ્ત્રીની યોનિમાં સિંચન કરેલું અને ત્યાં આર્તવ સાથે મિશ્ર થયેલું વીર્ય પેહેલે મહિને દ્રવ અથવા પ્રવાહી અવસ્થામાં રહે છે. પછી તે કાંઈક ઘન થાય છે તેને કલલ કહે છે, પછી તેના પરપોટો બાઝે છે. પછી તેની પેશી થાય છે. ઘન એવી પેશી થયા પછી બીજે મહિને તેના પિન્ડ (ગોળ આકૃતિ) ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજે મહિને હાથ, પગ, માથું વગેરે ઉપજે છે. ચોથે મહિને તેમાં છવ પ્રકટ થાય છે—એટલે માતાના જઠરમાં ગર્ભ પણ પોતાની મેળે ચલાયમાન થાય છે. છોકરો હોય તો જમણે પાસે અને છોકરી હોય તો ડાબે પાસે રહે છે; નપુંસક હોય તો ઉદરના મધ્ય ભાગમાં રહે છે. માટે ઉદરમાં પુત્ર છતાં માતા ને જમણે પાસે સૂઈ રહે તો ગર્ભનાં અંગ અને તે અંગના ભાગો વગેરે એકે કાળે સૂક્ષ્મ થઈ જાય છે. દાઢી, દાંત વગેરે જે પદાર્થો જન્મ થયા પછી ઉત્પન્ન થાય છે, તેને બાદ કરતાં ચોથે મહિને તે તે માનસિક ભાવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. હે રઘુનંદન, સ્થિરતા આદિક પુરુષના ભાવ અને બીકાણપણું આદિક સ્ત્રીના ભાવ તથા નપુંસકના બંનેની મિશ્રતારૂપ ભાવ હોય છે. માતામાં ઉત્પન્ન થયેલું ગર્ભનું હૃદય વિષયોની અભિલાષા કરે છે; માટે ગર્ભની વૃદ્ધિ થવા માટે માતાના મનનું અભિષ્ટ સંપાદન કરવું. ગર્ભવતી સ્ત્રી બે હૃદય યુક્ત હોય છે, માટે

એવી દ્વિહૃદય સ્ત્રીને જો હૃદયવાળી સ્ત્રી કહે છે; સ્ત્રીનાં દૌ હૃદ પ્રભુ
 ન કરવાથી ગર્ભને જોડ વગેરે ઉપજે છે. માતાના લોભ જે વિષયમાં
 હોય છે, તે વિષય સંબધી પીડા પુત્રને ઉપજે છે. પાંચમે મહિને ગર્ભનું
 ચિત્ત જન્યુત થાય છે અને માંસ તથા રૂધિરની પુષ્ટિ થાય છે. છઠે
 મહિને હાડકાં, સ્નાયુ, નખ, દંશ, રૂવાંટાં, વગેરે જીવંત જીવંત સ્પ-
 ણ થાય છે અને બળ તથા વર્ણનો ઉપચય થાય છે; સાતમે મહિને
 અંગની સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે. તે ગર્ભ બન્ને હાથની વચ્ચે પગ
 આવે એવી રીતે કાનનાં છિદ્ર ઢાંકીને ગર્ભમાં વસવાવડે ઉદ્ભવ પા-
 મેલો ગર્ભાવસ્થાની એકાગ્રતાથી યુક્ત રહે છે. પછી પ્રકટ થયો છે બાધ
 જેને તથા ગર્ભના કુઃખથી યુક્ત અને નિર્વેદ પામેલો તે ગર્ભ
 ‘હા કષ્ટ!’ એમ પોતાના શોચ કરે છે. મહા અસહ્ય, અને મર્મના
 છેદ કરનારી તપેલી કરંભ વાલુકાના મેં પેટેલાં બહુવાર અનુભવ
 કર્યા છે. અને અહીં મારા કોમળ આશય દાઝી જાય છે. જઠરાના
 અગ્નિ થકી તપેલા પિત્ત નામે રસના છાંટા ગર્ભાશયમાં રૂખેલા
 એવા મને અત્યંત ખાળે છે. ગર્ભાવાસથી પીડા પામેલા અને
 પાર્શ્વશિથરૂપ કરવતથી કુંપિતને મને શીમળાના કાંટા જેવાં પેટ-
 માંના કમિનાં મોઢાં તોડી ખાય છે. જેમાં અત્યંત કુર્ગાધ ભરે-
 લી છે તથા જઠરાનળ થકી જે પ્રદિપ્ત છે એવા ગર્ભમાં જે
 કુઃખ હું ભોગવું છું, તેના કરતાં તો કુંભિપાકનું કુઃખ પણ હ-
 લકું છે. નરકમાં પણ, રૂધિર, અને કષ્ટ પીવો પડે છે, આકે-
 લું ખાવું પડે છે, અને અપવિત્ર-મલિન જગ્યામાં જીવડારૂપ
 થવું પડે છે, તે સર્વે ગર્ભવાસમાં વસનારા પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય
 છે. ગર્ભશય્યા ઉપર ચઢીને જે કુઃખ મેં ભોગવ્યું, તેના કરતાં
 સમગ્ર નરક સ્થાનોનું કુઃખ ચઢે એમ નથી. એ પ્રમાણે પૂર્વે પ્રાપ્ત
 થયેલી નાના પ્રકારની યાતનાઓને સંભારતો જીવ મોક્ષના ઉપાયનું
 ચિન્તન કરીને અભ્યાસમાં તત્પર રહે છે. આઠમે મહિને ત્વચા
 અને બન્ને કાન ઉપજે છે તથા હૃદયમાંનું આજ્ઞને તેજ જે શુદ્ધ
 રાતું તથા ચારે પાસથી પીળું અને જેને જીવિતનું નિમિષ ભૂત

જાનેલું છે, તે ઉત્પન્ન થાય છે. તે ચંચળ ગર્ભ ક્રીને માતા તરફ દા-
ડે છે, એટલા માટે આડમે મહિને જન્મેલો ગર્ભ જો એાજ પ્રકટયા
વિનાનો હાય તો છૂવતો નથી. પછી દ્વાયલા અંગની પેઠે કોટલાક
કાળ લગી સંસ્કાર બળથી તે ગર્ભની સ્થિતિ થાય છે, અને નવમા
માસથી માંડીને પ્રસવનો સમય થાય છે. માતાની રૂધિર વાહિની
નાડીના આશ્રય કરીને તેની પછવાડે ઉતારેલી માતાની આહાર રસને
વેહેનારી નાડીના સખંધ ગર્ભની ડાહીની નાડી સાથે હાય છે તેથી
માતાએ કરેલા આહારથી પાકાણુ થઈને ગર્ભ છૂવે છે. પછી કૃષિના
માર્ગ થકી પડેલો, અસ્થિરૂપ યંત્રમાં કચડાતો, મેદ અને રૂધિર કરી
સર્વ અંગે લેપાયેલો, જરાયુ રૂપ પડીઆથી ચારે પાસથી વીંચાયેલો ગર્ભ
નીચે માથે નીકળતી વખતે મહા દુઃખથી પીડાઈને ઊંચે સ્વરે રહે
છે. યંત્રમાંથી મુક્ત થયો કે તત્કાળ ઊંચા પગ કરીને સૂનારો તે નીચે
પડે છે. કાંઈ સાવનાદિક વગરનો અને માંસની પેશી સમાન સ્થિતિ-
વાળા તે બાળકનું, કૂતરાં, બિલાડાં આદિક દાઢો વડે ફાડી ખાનારાં
જનવરથી, હાથમાં લાકડી લેઈને નિરંતર રક્ષણ કરવામાં આવે છે.
રાક્ષસને તે બાપ સમાન, અને ડાકણીને પણ માતા સમાન જાણે
છે, 'તમે, અમે, તમારું' એ પ્રમાણે બોલે છે. 'શેશવ અવસ્થાનું' કદ
મોટું છે. જ્યાં સુધી સુપુત્રના નાડી કફથી ઢંકાયેલી હોય છે, ત્યાં સુધી
સ્પષ્ટ વચન બોલી શકાતું નથી. એજ કારણથી ગર્ભમાં પણ રડી
શકાતું નથી. એમ કરતાં તે જીવતાની પામીને ગર્વિત થાયછે અને
કામજનવરથી પીડાઈને મઅકસ્માત ઊંચે સ્વરે ગાવા માંડે છે, વિના કા-
રણ કુદકારા મારે છે, વેગથી ઝાડ ઉપર ચઢે છે, શાંત વસ્તુઓને
અટક્યાળાં કરી ખીજવે છે, કામ અને ક્રોધના મદથી આંધળો થઈને
'કોઈના સામું' જોતો પણ નથી; અસ્થિ, માંસ અને નસોથી વ્યાપ્ત
એવી સ્ત્રીના, છતાં પડેલા દેડકાના ચીરેલા પેટ સરખા કામસ્થાનમાં
આસકત થઈને કામ બાણથી પીડા પામી પોતાની મેજે અત્યંત દગ્ધ
થાય છે. સ્ત્રીઓનું શરીર તે અસ્થિ, માંસ, નસો, ચામડી એ વિ-
ના બીજું શું છે? પુરૂષ માયાથીજ મોહ પામી ગયેલો છે અને તેથી

જગત્માં કાંઈ પણ બીજું તે દખતો નથી. મૃગના સરખાં નેત્રાણી સ્ત્રીના પ્રાણવાયુ નીકળી ગયો એટલે તેજ દેહ નકામો થાય છે અને પાંચ છ દહાડામાં તે તે જોવામાં પણ આવતો નથી. માટા પગિભવનું સ્થાન એવી વહ્લાવસ્થાને પામીને પણ મનુષ્ય મહા દુઃખી થાય છે. કક્ષી છાતી રૂંધાઈ જાય છે, આંત્રેલું અન્ન પચતું નથી, દાંત પડી જાય છે, આંખનું તેજ કમી થઈ જાય છે, તીષ્ણ, કાષ્ઠ, અને તુરંગ આવું પડે છે, વાયુ થકી કેડ તથા ગ્રીવા વાંકાં વળી જાય છે, તેમજ હાથ. જંઘા અને પગ પણ વાયુથી રહી જાય છે, હજારો રોગથી શમાવિટ, પોતાના બંધુ જનોએ તજેલો, પવિત્રતા રહિત, મળવડે સિખ થયેલા દહવાળો, શરીર અત્યંત ઘસાઈ ગયેલો, ન મળી શકે એવા ભોગનું પાન કરતો અને કેવળ જડરૂપ થઈ જાય છે તમામ ઈંદ્રિયાની ક્રિયાઓ નાશ પામવાથી બાળકો પણ તેને હસે છે. આ અવસ્થા થયા પછી મરાણ આવે છે. મૃત્યુથી ઉપજતા દુઃખનું તો દ્રશ્યંત પણ મળી શકતું નથી કે પ્રાણીઓ પરમ પીડા ભોગવતાં છતાં પણ જોનારો જાય પામે છે. જેમ સમુદ્રના જળમાં રહેલા સર્પને ગરૂડ ખેંચી જાય તેમ બંધુઓ થકી ચારે પાસે વીંટાયલા છતાં પણ તે પ્રાણીને મૃત્યુ લેઈ જાય છે. સર્પ જેમ દેડકાને પકડી લે છે, તેમ હાય ! મારી ઈંચી હાય ! મારો પૈશા, હાય ! મારા પુત્ર, એમ બહુ દારણ આક્રંદ કરતા પુરૂષને મૃત્યુ લેઈ જાય છે. મરતી વખતે મર્મસ્થાન કિંચિ ખેંચાવા માંડે છે, અને સાંધા વછૂટવા માંડે છે, તે વખતે મરનારને જે દુઃખ થાય છે, તે મુમુક્ષુ પુરૂષોએ સંભારવું ઘટે છે. બ્યારે દ્રષ્ટિ ખેંચાવા માંડે છે, સંજ્ઞા જતી રહેવા લાગે છે, તે વખતે મૃત્યુના પાશથી બંધાયેલા પ્રાણીને રક્ષણહાર કોઈ માલમ પડતો નથી. તમોગ્રાણવડે કે અંધકાર વડે રંધાતા જાણે તેના ચિત્તનો લય મહદહંકારમાં થઈ જતો હોય, તેમ બોલાવ્યો છતાં પોતાના જ્ઞાતિજનોના અર્ધાત્ કુટુંબી મગાં પત્રોરેનાં સામું દીન દ્રષ્ટિથી જુએ છે. કાળ પોતાના હાથમાં લોદાનો પણ લેઈને એક તરફથી તેને ખેંચે છે, બીજી તરફથી તેના બંધુજનો તેને રનેહ રૂપ પાશથી ખેંચે છે. આ રીતે પોતાને ખેંચાતો જોઈને તે ચારે

પામે જુએ છે. હેઠ્ઠી આવવાથી તે પીડા પામે છે, શ્વાસ વડે કરીને તેનું ગળું સૂકાઈ જાય છે; મૃત્યુ તેને ખેંચવા માંડે છે. એવે સમયે કોઈ તેને શરણું આપનાર જડતો નથી. સંસારરૂપ યન્ત્રમાં આશ-પાણ થયેલો તે હોય છે અને જન્મના દૂતોના અમલ તેના પર ચાલવા માંડે છે. તે વખતે હવે હું ક્યાં જઈ, એમ દુઃખ થકી પીડા પામતા જાનુને કાળ પાશે કરી યુક્ત કરવામાં આવે છે—બાંધવામાં આવે છે. હવે હું શું કરું અને ક્યાં જઈ; શું લેઉં અને શું પડયું મૂકું. એ પ્રમાણે કર્તવ્યતાની તેને ગમ પડતી નથી અને એવી સ્થિતિમાં તે મહા કષ્ટથી દહમાંથી પ્રાણોને તજે છે. હવે તેને યાતના દહ જે અગુંઘ માત્ર પરિમાણનો અને લિંગ શરીરાત્મક હોય છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. તે દહે કરી યમ દૂતોના અધિકાર નીચે તે બાંધાય છે. અને અહીંથી ગયા પછી જે જે નરક યાતનાઓ તેને બોગવવી પડે છે—જેને યમ યાતનાઓના તેનો અનુભવ થાય છે તથા તે તે યાતનાઓમાં તેને જેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહેવાને કોણુ સમર્થ છે ? જે પંચભૂતાત્મક શરીરને પ્રાણી કર્પૂર અને અંદનાદિકના નિરંતર લેપ કર્યા કરે છે, નાના પ્રકારના વિચિત્ર અલંકારથી જેને અલંકૃત કર્યા કરે છે, ઉત્તમ જાતનાં વસ્ત્રોએ કરી જેને વસ્ત્ર પેહેરાવે છે—ઢાંકે છે, તે શરીરમાંથી જે કાળે પ્રાણાત્મા નીકળી ગયો કે તત્કાળ તે સ્પર્શ કરવાને તથા જોવાને અયોગ્ય થઈ જાય છે; એ રીત સદા ચાલતીજ આવેલી છે. પ્રાણુ નીકળી ગયો કે પછી તરત તેને ઘરમાંથી બાહાર કાઢે છે અને એક ક્ષણવાર પણ તેને ઘરમાં રહેવા દેતા નથી. પછી તેને લાકડાંથી બાળી મૂકે છે અને જ્વેત જ્વેતામાં તેની ભસ્મ કરી નાખે છે. અથવા એમ ન થાય તો શીઆળવાં, ગીધ, કૂકડા, કાગડા એવા પ્રાણીઓ તેને ખાઈ જાય છે; પણ ફરીને સોકોટી જન્મે પણ તેનું દર્શન થતુંજ નથી. આ મારી માતા, આ મારો પિતા, આ મારો ગુરુજન, આ મારો સ્વજન, એ પ્રકારે, આ માયારૂપ જગતમાં કોણુ પ્રતિજ્ઞા કરી શકે છે એટલે નિશ્ચય પૂર્વક કહી શકે છે ? કેમકે એ પ્રાણીને તો પોતાનાં કર્મ માત્રને આગળ કરીને એકલાંજ

જવું પડે છે. ખરેખર! વિસામાંના ઝાડ સરખી સ્થિતિ આ જીવલોકની છે! જે પ્રમાણે નિત્ય નિત્ય પ્રત્યેક સાયંકાળે સાયંકાળે પોતાના રહેવાના વૃક્ષમાં પક્ષીઓ આવી એકઠાં મળે છે અને પ્રત્યેક પ્રાતઃકાળમાં એક બીજા પક્ષીઓના ત્યાગ કરીને તથા તે વૃક્ષને પણ તજીને યથેષ્ટ ચાલ્યા જાય છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાતિ અને અજ્ઞાતિનું પણ સમજવું. એટલે જન્મકાળરૂપ સાયંકાળે સંસારરૂપ વાસ વૃક્ષમાં એકઠા મળે છે અને મૃત્યુરૂપ પ્રાતઃકાળ થતામાં પોત પોતાના કર્મોનુસારે માર્ગે પડે છે. મનુષ્યના જન્મનું બીજ મૃત્યુ છે અને મૃત્યુનું બીજ જન્મ છે. ઘટીયંત્ર અથવા પાણીના રેંટની પેઠે પુરૂષ નિરંતર વિશ્રામ પામ્યા શિવાય ભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. ગર્ભસ્થાનમાં પુરૂષનું વીર્ય પડવાથી માંડીને મરણ કાળ પર્યંત જે કાંઈ કહ્યું, તે એ મોટા વ્યાધિનું મારા શિવાય બીજું એપણ નથી.

॥ ગર્ભપુંસઃશુક્રપાતાદ્દુક્તમરણાવાધિ ॥

॥ તદેતસ્યમહાવ્યાધેર્મત્તોનાન્યોસ્તિભેષજમ્ ॥ ૭૧ ॥

॥ इतिश्रीपद्म० शिव० शिवराधवसं० पिंडोत्पत्तिकथनं नामगु० भाषान्तरेअष्टमोध्यायः ॥ ૮ ॥

અધ્યાય ૧ મો.

શ્રીમગવાનુવાચ ॥ દેહસ્વરૂપં વક્ષ્યામિ શ્રુણુષ્વાવહિતં નૃપ ॥

મત્તો હિ જાયતે વિશ્વં મયૈવેતત્પ્રધાર્યતે ॥ ૧ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે,—હે રાજન્ દેહનું સ્વરૂપ હું તને કહું છું, તેનું ધ્યાન રાખીને સાંભળ; આ વિશ્વ મારાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને હું તેનું ધારણ કરું છું. છીંપાણીમાં રૂપાની પેઠે મજરૂપ અધિભાનમાં તે પાછું લય પામે છે. એટલે જેમ અસત્ રૂપાનો

લય, સત્ છીંપનું જ્ઞાન ઉપજવાથી થાય છે. તેમ અસત્ જગતો
 લય સત્ પરમાત્માનું જ્ઞાન ઉપજવાથી થાય છે. હું તો નિર્મળ એટલે
 સત્ત્વ, રજ, તમ આદિક મલિન ગુણોથી રહિત છું; પર્ણ છું એટલે
 અભિસાધા-રહિત છું; અને સત્, ચિત્ તથા આનંદરૂપ દેહવાળો છું
 એટલે અસ્તિત્વ, જ્ઞાન અને આનંદ એ ત્રણ પરમાત્માનાં લક્ષણ
 છે. વળી હું અસંગ એટલે અદ્વિતીય છું; અહંકાર વિનાનો એટલે
 હું પાણાનાં ભાવ રહિત છું; શુદ્ધ એટલે વિકાર વિનાનો અને સ-
 નાતન પ્રભરૂપ છું તે પ્રભ અનાદિ કાળની + અવિદ્યાથી યુક્ત થઈને
 + નિર્મળ, પુર્ણ, સમ્યદાનંદ સ્વરૂપ, અસંગ, નિરહંકાર શુદ્ધ અને સ-
 નાતન, એવું લક્ષણ પ્રહનું ઉપર કરેલું છે. તે ઉપરથી વાસ્તવિક સમજણ
 એ લેવાની છે કે એટલા બધાય ગુણ હોય તોજ પ્રભ કહેવાય અને
 એમાંથી એકાદ ન હોય તો ન કહેવાય એમ સમજવું નહિ. એમાંનો હ-
 રેક ગુણ (ગુણ નામજ આપણે વ્યવહારને અર્થે આપીએ છીએ) એ
 પ્રહનું સ્વરૂપ છે. જેમ નિર્મળત્વ પ્રહનું સ્વરૂપ છે; નિર્મળત્વ છે માટે જ્યાં
 જ્યાં નિર્મળત્વ નથી ત્યાં ત્યાં પ્રહત્વ નથી જેમ પૃથ્વી. એજ પ્રકારે પ્ર-
 ત્યેક ગુણ લેઈને તે પ્રહસ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ કરી શકાશે. તથાપિ અમારાં
 સાદા વાંચનારાઓને માટે એટલું કહેવું ખસ છે કે જ્ઞાન એટલાજ લક્ષણમા એ
 બધા ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, માટે જ્ઞાન પ્રહ છે. આ વાત કેમ જાણવામાં
 આવી તેનો વિચાર કરતાં એમ માલમ પડે છે કે જગતના તમામ પદાર્થો કિંબહુના?
 આપું જગત્ જોઈને અવિનશ્વર તેમાં શું છે તે જોવાને માટે જે જે ના-
 શવંત દીકું તેનો નિરાસ કરતાં કરતાં છેવટે જે રહે છે તે જ્ઞાન છે. માટે
 જ્ઞાન એ સર્વનું આદિકારણ અને ઉપર કહેલા નિર્મળત્વાદિ ગુણ યુક્ત પ્ર-
 હ છે, એમ નક્કી થયું છે. એ પ્રહ અથવા જ્ઞાન યદપિ નિર્વિકલ્પ છે ત-
 થાપિ મનુષ્યની દ્રષ્ટિએ એ વિકલ્પવાળું હોઈ શકે. એક તો જ્ઞાન છે
 (વિદ્યતે); અને બીજો જ્ઞાન નથી (નવિદ્યતે). વિદ્યતે શબ્દ ઉપરથી
 'વિદ્યા' (અસ્તિત્વ) અને નવિદ્યતે શબ્દ ઉપરથી 'અવિદ્યા' (મિથ્યાત્વ) એ
 વિકલ્પ જ્ઞાન ઉપર હોઈ શકે માટે પ્રહની એ શક્તિએ માનેલી છે. એક
 વિદ્યા અને એક અવિદ્યા. જે વસ્તુ પ્રહમાં છે તે વસ્તુની પ્રહમાં કલ્પના
 કરવી, એને વિદ્યા માયા કહે છે અને જે વસ્તુ પ્રહમાં નથી તેની પ્રહમાં
 કલ્પના કરવી, તેને અવિદ્યા માયા કહે છે.

જગતના કારણ ગુણને પામે છે. તે અવિદ્યાને મહાબિદ્યા પણ કહે છે. તે + અનિર્વાચ્ય અને ત્રણ ગુણવાળી તથા પરિણામવાળી છે અથવા ત્રણ ગુણમાજ પરિણામ પામનારી છે. મતલબ કે એ અવિદ્યામાંથી ત્રણ ગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે. રજ્જીગુણ, સત્વગુણ, અને તમો ગુણ, એવા ત્રણ ગુણ કહેલા છે. સત્વ ગુણ શુકલ વર્ણનો, અને મનુષ્યોના સુખ સંબંધી જ્ઞાનનું આસ્પદ સ્થાન છે. રજ્જી ગુણ રક્તવર્ણનો, ચંચળ, તથા મનુષ્યોના દુઃખ સંબંધી જ્ઞાનનું આસ્પદ છે. તમો ગુણ કૃષ્ણ વર્ણનો, જડ, અને મનુષ્યોના સુખ તથા દુઃખના જ્ઞાનમાં દિદાસીન

અવિદ્યાનું લક્ષણ ‘અનિર્વાચ્ય’ એવું કરેલું છે. મતલબ કે અવિદ્યા સત્ એટલે છે, એમ કહેવાય નહિ; કેમકે જે સત્ હોત, તે એનું નામજ ‘અવિદ્યા’ પડે નહિ. વાર, અવિદ્યા અસત્ એટલે ‘નથી’ એમ પણ કહેવાય નહિ; કેમકે જ વસ્તુ નથી તેજ અવિદ્યા છે. માટે વિદ્યાનાં એ અવિદ્યાને અનિર્વચનીય કહેલી છે. અનિર્વચનીય અવિદ્યા વિષે વિશેષ વિચાર કરતાં સમજીશો કે તે અનાદિ કાળની છે. કેમકે જે ‘વિદ્યા’ હોય તે સાથે તેથી વિરુદ્ધ ભાવ ‘અવિદ્યા’ નો પણ બોધ થાયજ અને વિદ્યા અથવા અસ્તિત્વ બ્રહ્મનું ઉપલક્ષણ છે એમ કહેવાને બાધ નથી; તે અવિદ્યા પણ તે સાથે જેજ એમ પણ જાણી લેવાય, એટલા માટેજ ‘અનાદિ કાળની અવિદ્યાથી યુક્ત થઈને’ ઇં ૦ કહ્યું છે. કેટલાક પ્રશ્ન કરેછે, કે બ્રહ્મને અવિદ્યાનો યોગ કેમ સંભવે? તેમની શંકાનો નિરાસ થવાને જેમ બન્યું તેમ સંક્ષેપમાં આટલી ટીકા લખી છે.

અવિદ્યાયુક્ત બ્રહ્મ થયું એમ કહેવાની મતલબ વળી એમ છે કે જે બ્રહ્મમાં નથી. તે તેમાં ભાસ થવા લાગી પ્રથમ હું છું, એવો ભાસ થયો. ‘હું છું’ એમ જણાયું ત્યારે હું જ્ઞાતારૂપ એતનને બીજને જોયરૂપ જડ પદાર્થ જોઈએ, માટે તેની કલ્પના થવી પણ શક્ય છે. આવી કલ્પનાએ એ જગત્ છે. અને તે જગત્ અવિદ્યાના યોગથી શુદ્ધ બ્રહ્મમાં ઉપજ્યું છે. એમ અંધમાં લખ્યું છે તે યથાર્થ છે. બ્રહ્મ જગત્નું અધિષ્ઠાન (સ્થાનરૂપ) અને તેનું જ્ઞાતા છે; અવિદ્યા એ જગત્નું ઉપાદાન કારણ છે. અને અવિદ્યાનું ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ છે, માટે જગત્નો લય અવિદ્યામાં અને તેનો લય બ્રહ્મમાં અથવા જગત્નો લય બ્રહ્મમાં કહિયે તો બાધ નથી. ૦

છે એટલે સુખ દુઃખના અજ્ઞાનનું આરૂપ છે. એ રીતે માગ ચોગથી ત્રણ ગુણરૂપ તે અવિદ્યા શક્તિ થાયછે. અને હું રૂપ અધિષ્ઠાનમાં તે ત્રિગુણાત્મક શક્તિ વિશ્વરૂપને બારણુ કરેછે. છીંપમાં રૂપાની પેઠે અને દારડીમાં સાપની પેઠે મારા થકી માયા વડે આકાશ આદિક જૂતો ઉત્પન્ન થાય છે. છીંપમાં રૂપ ન છતાં તેમાં રૂપાનો ભાસ થાય છે તથા દારડીમાં સાપ ન છતાં તેમાં દારડીનો ભાસ છે, તેમ પરમાત્મામાં જગત્ ન છતાં તેમાં જગત્નો ભાસ થાય છે. એ ભાસનું કારણ અનિર્વચનીય માયા છે. જે વસ્તુતઃ કાંઈ પદાર્થ ન છતાં સત્યતા જેવો પ્રતીત થાયછે, તેને માયા કહેછે. એમ મારાથકી માયાવડે ઉપજેલાં પાંચ મહા ભૂતાંએ આ વિશ્વનો આરંભ કર્યો છે. અને તેમાંથીજ આ પાંચ મહા ભૂતનો દહ ઉપજ્યો છે. માતાપીતાએ ખાધેલા અન્નમાંથી આ છકોશવાળું શરીર ઉત્પન્ન થાયછે. તેમાં સ્નાયુઓ, હાડકાં અને મજ્જા એટલાં ત્રણ વાનાં પિતાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્વચા, માંસ, અને રૂઝિર એ ત્રણ વાનાં માતામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી તેને છ પ્રકારના ભાવો હોય છે: માયાથકી ઉપજેલા, પિતાથકી ઉપજેલા, રસથકી ઉપજેલા, આત્મથકી ઉપજેલા, સત્યથકી ઉપજેલા, અને સ્વાત્મથકી ઉપજેલા, એવા છ પ્રકાર છે. તેમાં રૂઝિર, મેદ, મજ્જા, પ્લીહા, યદૃત, ગુદા, હૃદય, નાભિ, એ વગેરે કોમળ ભાવો માતાથકી ઉપજેલા જાણવા. દાઢી, રૂંધાં, માથાના વાળ, સ્નાયુઓ, શિરા અથવા નસાઓ, ધમનીઓ અથવા નાડીઓ, નખ, દાંત, વીર્ય, ઇત્યાદિ સ્થિર ભાવો પિતા થકી ઉપજેલા છે. શરીરનો ઉપચય (ભગવો), રંગ, વૃદ્ધિ, તૃષ્ણ, ખળ, સ્થિતિ, અલોલુપપાણું, ઉત્સાહ, એ સર્વે ભાવ રસ થકી ઉત્પન્ન થયેલા જાણવા. ઇચ્છા, દોષ, સુખ, દુઃખ, ધર્મ, અધર્મ, ભાવના, પ્રયત્ન, જ્ઞાન અને આયુષ્ય એ ભાવો આત્મા થકી ઉત્પન્ન થયેલા છે. શ્રવણેન્દ્રિય, સ્પર્શનેન્દ્રિય, દર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે. એ પાંચ ઇન્દ્રિયોના પાંચ વિષય આ પ્રમાણે છે; શ્રવણેન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ, સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય સ્પર્શ, દર્શનેન્દ્રિયનો વિષય રૂપ, રસનેન્દ્રિયનો વિષય રસ, અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય ગંધ

છે. વાક-વાણી, કર-હાથ, અગ્નિ-પગ, ગુદ, અને ઉપરથી એ પાંચ કર્મદ્રિય કહેવાય છે. તેમના વિષય આ પ્રમાણે છે. વાક ઈન્દ્રિયના વિષય વચન, હાથનો વિષય લેવું કે ઝાલવું, પગનો વિષય ગમન, ગુદ ઈન્દ્રિયનો વિષય મળત્યાગ ખવો, ઉપરથી ઈન્દ્રિયનો વિષય રતિ કરવી. એ પ્રમાણે કર્મદ્રિયોની ક્રિયાઓ છે. તે પછી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર, એ ચાર મળીને અંતઃકરણ ચતુષ્ટય કહેવાય છે. મનના વિષય એ છે, સુખ અને દુઃખ; સ્મૃતિ, ભય, વિકલ્પ; વગેરે મનની ક્રિયાઓ છે. નિશ્ચયાત્મક સંકલ્પને બુદ્ધિ કહે છે- 'હું અને મારું' એવું અંહંકારનું રૂપ છે. ચેતના યુક્ત કરે છે, તેને ચિત્ત કહે છે. સત્વ નામે અંતઃકરણ ગુણના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું માનેલું છે. સત્વ, રજઃ અને તમ એ પ્રકારે સત્વથી ઉપજેલા સાત્ત્વિક ગુણો કહેવાય છે, અને તે આસ્તિક પાણું, શુદ્ધ ધર્મ [પવિત્ર ઉત્તમ ધર્મ], મતિ, ઇત્યાદિક સ્વભાવવાળા તે છે. રજઃ ગુણથી કામ, ક્રોધ, મદ વગેરે રાજ સભાવો પ્રકટે છે. તમે ગુણથી નિદ્રા, આળસ, પ્રમાદ કે ગફલતી, ઠગાઈ ઇત્યાદિક તામસ ભાવો પ્રકટે છે. ઈન્દ્રિયની પ્રસન્નતા, આરોગ્ય, અનાલસ્ય, વગેરે ભાવ સત્વથી ઉપજેલા છે. આ દહ માત્રાત્મક છે, માટે આ તેના ગુણોને તે ધારણ કરે છે. આકાશથી શબ્દ, શ્રોત્ર, વાચાળપણું, વિચિત્રતા, આબ્યંતરમાં સૂક્ષ્મ નાદ ઉઠે છે તે, અને બળ એ ગુણો દહને મળે છે; વાયુથી સ્પર્શ અને સ્પર્શદ્રિય મળે છે; તેમજ ઉત્ક્ષેણ (કંકણ), અવક્ષે પાણુ (પોતાના તરફ ખેંચવું), અહુંચન (સકોચવું), ગમન (ગનિમાન થવું), પ્રસાણ (વિસ્તાર યુક્ત કરવું), એ પાંચ, કર્મ વાયુથી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી પ્રાણ અપાન વ્યાન સમાન અને ઉદ્ધાન એ નામના તથા નાગ, કૂર્મ, ક્રકલ, દરદત્ત, અને ધનંન્ય, એ નામના મળ દશ વાણુના વિકાર છે, તે પાણુ ચલનતા ધારણ કરે છે. તેમાં વિશેષ મુખ્ય પ્રાણ વાયુ છે, તે નાભિથી ઉપર અને કંઠથી નીચેના ભાગમાં રહેલો છે; તે બન્ને નાસિકાઓમાં નાભિમાં, અને હૃદય કમળમાં ફરે છે. તેજપ્રાણવાયુ શબ્દના ઉચ્ચારણનું અને શ્વાસ લેવા તથા શ્વાસ મૂકવાનું કારણ છે. અપાનવાયુ ગુદામાં, મેઢૂમાં, કટિ પ્રદેશમાં, જંઘામાં, ઉદરમાં,

વૃષાણુમાં, સાથળમાં, અને ઘુંટાણુમાં રહે છે; મૂત્ર, પુરીપ વગેરે શરીરમાં બાહ્ય કાઢી નાખવાં એ તેનું કર્મ કહેલું છે. વ્યાનવાયુ નેત્ર, કાન, ઘુંટી, જીભ અને નાસિકામાં રહે છે; પ્રાણાયામની ધારણ, પ્રાણાયામનો ત્યાગ અને પ્રાણાયામનું ગ્રહણ એ તેનું કર્મ છે. સમાન વાયુ આખા શરીરમાં વ્યાપીને અગ્નિસહિત ઓતેર હજાર નાડી-છિદ્રોમાં ફેરે છે; તે ખાધેલા તથા પીધેલા રસને રૂઠું પ્રકારે ચારે પાસે લેઈ જઈને દહની પુષ્ટિ કરનારી છે. ઉદાનવાયુ બન્ને પગમાં, બન્ને હાથમાં, અને અંગોના સાંધાઓમાં રહે છે; દહને ઊંચું નીચું કરવું ચલાવવું વગેરે તેનું કર્મ કહેલું છે. ત્વચા આદિક ધાતુઓના આશ્રય કરીને નાગ, કૃકલ વગેરે પાંચ વાયુઓ રહેલા છે; ઉદ્ધાર (ઓઠકાર) આદિક, નિમેષ આદિક, તથા લુપ્ત તરસ આદિક કર્મે કરીને તેમનું કર્મ જાણવું. તેમજ તંદ્રિ આદિક તથા શોક વગેરે પણ તેમનું કર્મ કહેલું છે. એ પાંચના પાંચ કર્મોના અનુક્રમ:-ઉદ્ધાર, નિમેષ, લુપ્તતરસ, તંદ્રા અને શોક. અગ્નિચક્રી રચિકરપાણું, રૂપ, કાંતિ, પાક, અમર્ય, તીક્ષ્ણ તથા સૂક્ષ્મ, એમનું પ્રકાશ પાણું. એજ, તેજ, શરપાણું, બુદ્ધિમાનપાણું, એવા ગુણોને દહ ગૃહણ કરે છે. જળચક્રી રસન ઈન્દ્રિય, રસ, શીતળતા, રનેહ અથવા રૂચીકાણાપાણું, દ્રવતા, રવેદ (પરસેવો) અને ગાત્રોની કોમળતા પણ ગૃહણ કરે છે. પૃથ્વીચક્રી ઘ્રાણ ઈન્દ્રિય, ગંધગુણ, સ્થિરતા, ધૈર્ય, ભારેપાણું, ત્વચા, માંસ, મેદ, હાડકાં, મજ્જા, અને વીર્ય, એ ધાતુઓ, એ ગુણોને દહ ગૃહણ કરે છે. પુરૂષે ખાધેલું અન્ન જઠરાગ્નિવડે ત્રણ પ્રકારે થઈ જાય છે, મતલબ કે તેના ત્રણ ભાગ થાય છે. એનો મોટો તો મળ થાય છે; મધ્યમ ભાગનું માંસ બને છે; અને કનિષ્ઠ ભાગનું મન થાય છે; માટે મન એ અન્નમય છે. જળનો મોટો ભાગ મુત્ર થાય છે; મધ્યમ ભાગનું રૂધિર બને છે; અને કનિષ્ઠ ભાગનો પ્રાણ થાય છે; માટે પ્રાણ એ જલાત્મક છે. તેજના મોટા ભાગનાં અસ્થિ થાય છે; મધ્યમ ભાગની મજ્જા થાય છે; અને કનિષ્ઠ ભાગની વાણી ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ થાય છે; માટે તેજ, વાણી અને અન્નમય જગત છે. રૂધીરચક્રી માંસ

થાય છે, માંસથી મેદ થાય છે, મેદથી હાડકાં થાય છે અને હાડકાંથી મજ્જા થાય છે, વળી માંસના સમુદાયથી નાડીઓ બને છે; મજ્જા-માંથી વીર્ય બને છે. એ દેહમાં વળી વાયુ, પિત્ત અને કફ એવા ધા-તુઓ કહેલા છે. તેમાં જળનું પ્રમાણ દશ અંગુલી જેટલું છે; રસનું પ્રમાણ નવ અંગુલી જેટલું છે; રૂધીરની આઠ અંગુલી; પુરોષની સાત અંગુલી; અને કફની છ અંગુલી છે. પિત્તની પાંચ અંગુલી; મુત્રની ચાર અંગુલી; વસાની ત્રણ અંગુલી; મેદની બે અંગુલી અને મજ્જાની માત્ર એકજ અંગુલી છે. તે પછી અરધી અંગુલી વીર્યની છે, તેજ બળ કહેવાય છે. શરીરમાં હાડકાંની સંખ્યા ત્રણસે સાઠ છે. જલજ્વસ્થિ, કપાળાસ્થિ, રૂચકાસ્થિ, તરણાસ્થિ અને નવકાસ્થિ એવાં પાંચ પ્રકારનાં અસ્થિ વિદ્વાનોએ કહેલાં છે. શરીરમાં બસેંદસ અસ્થિઓના સાંધા છે. રૌરવ, પ્રસર, તુન્દસેચન, ઉલ્ખલ, સમુદ્ર, મણક, શંખાવર્ત અને વાયસ તુંડક, એવા તે અસ્થિ સાંધાઓના આઠ પ્રકાર કહેલા છે. સાડાત્રણ કોટિ શરીરપર રૂંવાટા છે; અને દાઢી મૂઝ તથા માથાના વાળ મળીને ત્રણ લાખ છે. હે દશરથના પુત્ર રામ, એ પ્રમાણે મેં તને દેહનું સ્વરૂપ કહ્યું. માટે ત્રણ ભુવનમાં એ દેહ કરતાં બીજો અસાર પદાર્થ છેજ નહિ. આ દેહ ઉપર અભિમાન રાખવા વડે, અહંકાર વડે અને પાપવડે લોકો મહા ઉપાયરૂપ બુદ્ધિ (મોક્ષ થવાની બુદ્ધિ) કરતા નથી, એ હમાણાં ખેદ-કારક છે. માટે મુમુક્ષુ પુરુષોએ એ સ્વરૂપ જાણવા ચાગ્ય છે.

॥ અહંકારેણપાપેન ક્રિયન્તેહન્તસામ્પ્રતમ્ ॥

॥ તસ્માદેતત્સ્વરૂપંતુ બોદ્ધવ્યંતંમુમુક્ષુભિઃ ॥ ૬૨ ॥

॥ શતિશ્રીપદમં શિવં દેહસ્વરૂપાનિર્ણયોનામગું માં નવમો
૬ધ્યાયઃ ॥ ૯ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો.

શ્રીરામૃ ૦ ॥ મગવાનકુત્રજવિસૌ જન્તોદેહઽવતિષ્ઠતે ॥

॥ જાયતેવાકુતોજીવઃસ્વરૂપવાસ્યકિંવદ ॥ ૧ ॥

શ્રી રામ કહેછે—હે ભગવન, આણીના દહમાં જીવ કયી જગોએ રહે છે તથા તેનું સ્વરૂપ કેવું છે તે કહો. વળી તે જીવ દહના અંત આલ્યા પછી ક્યાં જાય છે, તથા જઈને ક્યાં રહે છે. તેમજ દહમાં પાછો ફરીને શી રીતે આવે છે અથવા ફરીને દહમાં નથીજ આવતો? તે કહો. **શ્રી ભગવાન કહેછે**,—હે મહા ભાગ, તે બહુ મારું પુછકું; એ વાત ગુપ્તમાં પણ ગુપ્ત છે. ઇંદ્રાદિક દેવો અને મહર્ષિઓને પણ એ વાત જાણવી મહા કઠિન છે. હે રઘુનંદન, મારે પણ બીજાને કહેવું જોઈએ નહિ, પણ તારી ભક્તિએ કરી પરમ પ્રસન્ન થયેલો હું તને તે કહીશ, માટે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. હું સત્ય અને જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, અનંત છું, પરમ આનંદ એ મારો દહ છે. હું પરમાત્મા, પરમ જ્યોતિ અવ્યક્ત અને વ્યક્ત જે મહદાદિક સર્વ તેનું કારણ છું. હું નિત્ય, વિશુદ્ધ, સર્વનો આત્મારૂપ, નિર્લેપ અને નિરંજન છું. હું સર્વ પ્રકારના ધર્મ થકી રહિત છું અને મનવડે પણ મારું ગ્રહણ થઈ શકે એમ નથી. સર્વે ઇંદ્રિયોવડે કરીને પણ ગ્રહણ થવાને હું શક્ય નથી, પણ સર્વનું ગ્રહણ કરનાર હું છું. હું સર્વ લોકનો જાણનારો છું, પણ મારો જાણનારો કોઈ નથી. સર્વે વિકારો અને પરિણામ આદિક ભાવો થકી હું દૂર છું, અર્થાત વિકાર અને પરિણામ વિનાનો હું છું. મન સહિત વાણી જેને પામ્યા શિવાય પાછી વળે છે અર્થાત મનથી જે જાણી શકાતો નથી તથા વાણીથી જે વરણી શકાતો નથી એવા અનંદ પ્રભરૂપ મને જાણીને પુરૂષ કોઈ વાતથી પછી ભય પામતો નથી. જે પુરૂષ સર્વ જીવને મારામાં જીએ છે તથા સર્વ જીવોમાં મને જીએ છે, તો તે થકી પછી તેને પોતાની નિંદા કરવી પડતી નથી—પસ્તાવું પડતું નથી. જ્યારે સર્વ જીવ આત્માજ છે એમ

પુરૂષ જાણે છે અને એ રીતે એકપણું તેને પ્રતીત થાય છે ત્યારે શો મોહ અને શો શોક—મોહ શાનો થાય અને શોક શાનો થાય ? એજ સર્વ જુતોમાં ગુઢ આત્મા છે, તે પ્રકાશ થતો નથી; સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિવાળા પુરૂષો તેને સુક્ષ્મ અને અગ્રય બુદ્ધિથી જુએ છે. અનાદિ કાળની અવિદ્યા થકી હું યુક્ત છું, તથાપિ હું એક તથા નિર્વિકાર છું. અવ્યાકૃત (નાના વિકારરૂપ થયા વિનાનો) બ્રહ્મસ્વરૂપ જગત્નો કર્તા અને ઇશ્વર હું છું. જેવી રીતે જ્ઞાનમાત્ર જેનાં છે એવા સ્વપ્નમાં આ ત્રણ લોક દ્રશ્ય થાય છે, તેવી રીતે મારેવિષે આ જગત્ દેખાય છે, છે, અને લય પામે છે. નાના પ્રકારની વિદ્યાઓ યુક્ત હું જીવપણાએ કરીને વસું છું. પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન—બુદ્ધિ—ચિત—અહંકાર એ ચાર અંતઃકરણ, અને પાંચ વાયુ પ્રાણુદિક, એટલાં એકઠાં મધ્ધીને લિંગ શરીર બને છે. એ લિંગ શરીરમાં અવિદ્યાએ યુક્ત ચૈતન્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. વ્યવહારમાં જે જીવ, ક્ષેત્રજ કે પુરૂષ કહેવાય છે તે એ જગત્માં ભોગ ભોગવનાર તથા અનાદિ પુણ્ય અને પાપનો ભોગવનાર એજ છે. આ લોકમાં અને પરલોકમાં ગતિ કરનાર તથા જન્મૃત, સ્વપ્ન, આદિક અવસ્થાઓનો ભોગ લેનાર તે છે. જેમ દર્શણની કાળાશને લીધે મુખ મલિન દેખાય છે, તેવીજ રીતે અંતઃકરણના દોષોએ કરી આત્મા પણ દુષિત જણાય છે. અંતઃકરણ અને આત્મા એ બેનો અસ્પર્શ † અધ્યાસ થઈ જવાથી એકી ભાવના અભિમાને કરીને પરમાત્મા દુઃખ ભોગવનારો છે એમ દેખાય છે. જેમ કોઈ મુઠ બુદ્ધિના પુરૂષને મરૂ જુમિમાં મધ્યાન્હ કાળના સૂર્યના કરણજનરૂપ દેખાય છે, પણ તે લિનાશવાળાં હોતાં નથી, પણ ઉલટાં તાપ ઉપજવનારાં હોય છે. તેવીજ રીતે આત્માપણુ નિર્લેપ છતાં મુઠ બુદ્ધિનાં મનુષ્યોને પોતાની અવિદ્યારૂપ પોતાના દોષે કરીને કર્તૃત્વ આદિક ધર્મવાળો જણાય છે. અન્તમય પિંડમાં નખથી શીખા પડત આખા દહમાં વ્યાપીને જીવ હૃદયમાં રહે છે, તે હું તને કહું છું;

† આત્મામાં અંતઃકરણ બુદ્ધિ અને અંતઃકરણમાં આત્મા બુદ્ધિ એને આત્મા તથા અંતઃકરણનો પરસ્પરનો અધ્યાસ કહે છે.

સાવધાન થઇને સાંભળ: પુરીતત્ નામનો એક માંસનો પિંડ છે, જે નાભિથી ઉપર અને કંઠથી નીચે, એટલી જગામાં સદા વ્યાપીને રહે છે. તેના મધ્યમાં કમળના કોશની પેઠે નાભ અથવા ઢાંડા સહિત હૃદય છે. તેમાં નીચા મોઢાનું એક ઉત્તમ અને સુક્ષ્મ છિદ્ર છે, તેને 'હૃદય કાશ' કહીને કહે છે, તેમાં જીવ રહે છે. વાળના અગ્રના સો ભાગ કરી તેમાંથી એક ભાગ લેઈ તેના સો ભાગની કલ્પના કરીએ તો તેમાંના એક ભાગ જેવડો જીવ જાણવો. તે અંત કાળ લગી જેવોને તેવોજ રહે છે. કદંબના પુષ્પમાંથી ખીલેલા કેસરની પેઠે હૃદયમાંથી નાડીઓ ચારે પાસે પસરી છે, તે વડે આંખુ શરીર વ્યાપ્ત છે. તે હિત જ્ઞાને આપે છે, 'પાટે તેમને 'હિતા' કરીને કહે છે; તે બોતેર હજાર છે એમ યોગ જાણુવામાં કુશળ પુરૂષોએ ગણના કરી છે. જેમ સૂર્યના કિરણ ચારેપાસે ફેલાયલાં હોય તેમ હૃદયમાંથી નીકળેલી એકસો એક તેમાં મુખ્ય છે તે ચારેપાસે ફેલાયલી છે. સ્વમાદિક કળના ભોગ આપવાને અર્થે કર્માદિક હેતુઓથી ઉત્પન્ન થયેલી વિષય ગ્રહણ કરવાને; તત્પર થયેલી નાડીઓ પ્રત્યેક ઈન્દ્રિય પ્રત્યે દશ દશ ગયેલી છે. જેમ નદીઓ પાણીને વહે છે, તેમ નાડીઓ કર્મના કળને વહે છે. એક નાડી અંતરહિત મૂર્ધ્ન પર્વત વેગે કરીને ઊંચે ગયેલી છે તેને 'સુષુમ્ના' કરીને કહે છે. તે નાડીને માર્ગે જતાં મુકિત થાય છે. ત્યાં રહેલા ચૈતન્યને જ્ઞાનીઓ 'જીવાત્મા' કહે છે. જેમ રાહુ અદ્રશ્ય છતાં પણ ચંદ્ર મંડળમાં દ્રષ્ટિએ આવે છે, તે પ્રમાણે આત્મા સર્વ દેહમાં વ્યાપ્ત છતાં પણ લિંગદેહમાં દ્રશ્યમાણ થાય છે. જેમ આકાશ સર્વત્ર પરિપૂર્ણ છતાં ઘડો એક સ્થળમાંથી ખીજ સ્થળમાં લેઈ જવાની સાથે ઘટાકાશ પણ લેઈ જવામાં આવે છે એમ કહેવાય છે, તેમ આત્મા પણ નિશ્ચય અને પરિપૂર્ણ તથા સર્વ સ્થળમાં વ્યાપ્ત છતાં પણ લિંગદેહ નીકળી જવાની સાથે 'આત્મા જાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. પ્રકટ-સ્પષ્ટ થઈ છે વિશેષ બુદ્ધિ જેને એવે અકપર આત્મા, જેમ સૂર્ય કિયારહિત છતાં દશે દિશાઓમાં વ્યાપે છે તેમ, ક્રિયા રહિત છતાં પણ સર્વ ભાવોમાં જગત્ સમયે વ્યાપે છે.

લિંગદેહમાં ઉપજેલી વૃત્તિઓ તે તે કર્મના અનુસારે કરિને જન્ય અવસ્થાના ભોગની પ્રાપ્તિને અર્થે નાહીઓને માર્ગે વિષયો તરફ જાય છે. આ લિંગશરીર મેક્ષ થાય ત્યાં સગી નિવૃત્તિ પામતું નથી. અવિદ્યા સહિત લિંગશરીરનો આત્મજ્ઞાનથી નાશ થયા પછી આત્મ સ્વરૂપે કરીને જે રહેલું તેને 'મુક્તિ' એ પ્રમાણે કહે છે. કુંભારે ઘડો ઉપજાવ્યો એટલે તે જેમ ઘટાકાશ પાડાને પામે છે અને ઘડો નાશ થયાર્થી જેમ તે આકાશ પોતાના સ્વરૂપે કરીને રહે છે, તેમ લિંગશરીર ઉપજવાની સાથે જ છવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે લિંગ શરીરનો નાશ થવાની સાથે જ પાછો પોતાના અસલ સ્વરૂપે રહે છે. જન્ય અવસ્થાનાં કર્મના ક્ષય થવાથી સ્વપ્નના ભોગ ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે દેહાદિકને આશ્રય કરીને રહેલી બોધાવસ્થાને અંતર્ધાન કરીને કર્મ કરીને ઉત્પન્ન થયા છે સંસ્કાર જેને એવો છવ, માયાવી જેમ પોતાની માયાવરે બીજી અવસ્થા ધારણ કરે તેમ, સ્વપ્નમાં સ્મવાની ઇચ્છાવડે બીજી અવસ્થાને પામે છે. સ્વપ્નરૂપે એનો આ પ્રમાણે છે;—જન્ય અવસ્થામાં ભોગવવાનાં કર્મ છવ ભોગવું રહે છે, ત્યારે સ્વપ્નમાં ભોગવવાનાં કર્મ ભોગવવા તેને સંસ્કાર બળથી જરૂર પડે છે. જન્ય અવસ્થામાં જે જ્ઞાન જાગૃત છે, તે બુદ્ધિ દેહને આશરીને રહ્યું છે, તે જ્ઞાનની અવસ્થા સંસ્કાર બળે અંતર્ધાન થઈ જાય છે, અને સ્વપ્ન ભોગ આપનારાં કર્મના સંસ્કાર બળથી તે સ્વપ્નાવસ્થામાં જઈ તે તે ભોગ ભોગવે છે. વસ્તુતઃ આત્મા તો કર્મના પરાધિન પણથી વાસનામાત્રે કરી રહેલા ઘટાદિક સર્વે વિષયો અને બુદ્ધિ આદિકનાં કારણભૂત ભૂતો એ સર્વને જોતો સ્વપ્નપ્રકાશ સાક્ષિરૂપે કરીને રહે છે. અહીંયાં એમ સમજવું કે અંતઃકરણ આદિકને વાસિત કરવા વડે આત્માનું વાસના રૂપત્વ કહેવાય છે. એજ કારણથી પરમાત્મા વાસના માત્રના સાક્ષી છે એમ પણ જાણવું. જાગૃત અવસ્થામાં જેમ વાસનાઓ વડે કર્મ પ્રેરેલો આ જગતનો પ્રપંચ વિસ્તાર દેખાય છે, તેમ સમગ્ર વૃદ્ધિનો સાક્ષી આત્માજ કર્તારૂપ, કર્મરૂપ, તથા ક્રિયારૂપ થઈને પોતાની મેળે પ્રકાશે છે. એ સાક્ષિરૂપ આત્માનું વાસના માત્રનું સક્ષિત્વ તે સ્વપ્ન કહેવાય છે.

ગયા જન્મમાં જે કર્મ કયું છે, તે નજીક હોવાથી વાસનાના બળથી વયના આદ્યભાગમાં બહુધા મનુષ્ય જુએ છે. વયના મધ્યભાગમાં ઇન્દ્રિયોનું કર્કશપણું થવાને લીધે આ જન્મમાં પ્રાપ્ત કર્યા છે કર્મ જોણ એવો પ્રાણી વાસના તથા કર્મના બળથી બહુધા સ્વપ્ન દેખે છે. પરલોકમાં જવાની તૈયારીવાળો આત્મા (પુરૂષ) કર્મ અને વિચારિકે કરી સચ્ચ કરેલું ભાવિ જન્મનું રૂપ સ્વપ્નમાં દેખે છે. જેમ આકાશ અંધળામાં ઉડી ઉડીને થાકેલો કોઈ બાજુ પક્ષી નિરાંતે શયન કરવાના ઘરરૂપ ભાળામાં બંને પાંખો સંકોચીને તેમાં રહેવાનો યત્ન કરે છે, તે પ્રમાણે આત્મા પણ જાગૃત તથા સ્વપ્ન ભૂમિમાં ફરી ફરીને થાકે છે, ત્યારે ઇન્દ્રિય સમૂહનું પાન કરીને-ઇન્દ્રિયોના પોતામાં લય કરીને કારણુ દેહની સાથે એકરૂપ થઈ જાય છે. નાડી માર્ગોએ કરી ઇન્દ્રિયોની વાસનાઓને ખેંચી લેઈને તથા સકળ કાર્યમાત્રને શ્રાસ કરીને, વિજ્ઞાનરૂપે કરી, જેવી રીતે સુખમય વ્વાય તેવી રીતે, અવ્યાકૃત ઇશ્વરના રૂપમાં લય પામે છે. જેમ કામાતુર થયેલી સ્ત્રીને સભોગના અંતમાં જેવું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આત્માને પણ તે દશામાં તમામ પ્રપંચનો લય થવાથી શાંતિ ઉપજે છે. જેને એમ વિષયાદિકથી આનંદ થાય છે, તે આનંદમય આત્મા બાહ્યરનો છે. પણ જેવો કેવળરૂપ અંતરનો આત્મા છે, તેવો તે નથી. તે આત્મા તો † પ્રાણપાણને પામીને વિજ્ઞાનરૂપે રહે છે. યદ્યપિ તે રીતે તે વિજ્ઞાનરૂપ આત્મા અને કારણરૂપ આત્મા છે, તથાપિ અવિદ્યાની મૂઢમ વૃત્તિઓએ કરીને સુખનો અનુભવ લે છે. મતલબ કે કારણુ દેહમાં પણ આત્મા સુખાદિકનો અનુભવ કરે છે. કારણુ દેહમાં તો અવિદ્યા છે માટે અજ્ઞાન છે, એમ કોઈ કહેશે પરંતુ અજ્ઞાન-

† સૂક્ષ્મ દેહના અભિમાનવાળા આત્માને 'વિશ્વ' નામ આપેલું છે; મૂઢમ દેહના અભિમાનવાળાને 'તૈજસ' નામ આપેલું છે; અને કારણુ દેહના અભિમાનવાળાને 'પ્રાણ' નામ આપેલું છે. આત્મા કારણુ દેહમાં જાય છે અથવા બીજે રૂપે બોલીએ તો કારણુમાં લીન થાય છે ત્યારે તે 'પ્રાણ' કહેવાય છે. અને પંચકોશમાંથી છેલ્લો 'આનંદમય' કોશ એ તેનું સ્થાન છે.

ના પાણુ સાક્ષી આદિક વૃત્તિઓથી અનુભવ થાય છે. જેમકે ‘હું’ સુખે કરીને સૂઈ રહ્યા અને મેં કંઈ જાણ્યું નથી’ એવું અજ્ઞાન સંબંધી જ્ઞાન પાણુ તેને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે જગદ્ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ નામે અવસ્થાનું જ્ઞાન છે. આ લોક તથા પરલોક પછી, જેમ અગ્નિમાંથી તારુખા નીકળે છે, તેમ કર્મના સામર્થ્યથી કારણમાંથી મન, બુદ્ધિ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. જળથી ભરેલો ઘડો જેમ જળાશયમાં ડૂબી જાય તો પાછો કાઢીએ ત્યારે પાછો તે જળ સહિતજ આવે છે તેમ વિજ્ઞાન રૂપ આત્મા જો વાસનાઓ સાથે અવિધામાં લીન થાય છે, તેજ વાસનાઓ સહિત પાછો બહાર આવે છે ત્યારે પાણુ હોય છે. વિજ્ઞાનરૂપ અને કારણરૂપ ઉપાધિઓમાં આત્મા હોવાથી તે રૂપે તે દેખાય છે, તે ઉપાધિઓ નાશ પામે છે, ત્યારે તે પાણુ અદર્શ થાય છે. જેમ સૂર્ય એક આકારનો છતાં જૂદા જૂદા પાત્રોમાં જૂદે જૂદે રૂપે ભાસે છે, તેજ પ્રમાણે પર પુરૂષ કૂટરથ આત્મા આવે છે અને જાય છે એ પ્રમાણે દેખાય છે, પણ મોહ માત્રના પડદા થકી એ સર્વ તેને વિષે ભાસે જ ન થાય છે—તેને લાગુ પડે છે, પરંતુ આત્મા દેહાદિક થકી અતીત (પેલીપાર) છે, અને સ્વભાવે કરીનેજ સ્વયં-કશ છે હે દશરથના પુત્ર રામ, એ પ્રમાણે જીવનું સ્વરૂપ મેં તને કહ્યું.

॥ एवंजीवस्वरूपंतेप्रोक्तंदशरथात्मज ॥ ૬૩ ॥

॥ इतिश्रीपद्मः उप० शिव० ब्रह्म० योग० शिवरा० जीवस्वरूपकथ
नेनामगु० भा० दशमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો.

શ્રીમદ્ગાનુગાચ ॥ દેહાંતરગતિસ્વસ્યપરલોકગતિંતથા ॥

बृह्पामिनृपशार्दुलमत्तःश्रृणुसमाहितः ॥

આત્માની અન્ય દેહમાં ગતિ તથા તેની પરલોકમાં ગતિ હું તને કહીશ. હે રાજાઓમાં વ્યાપ્તરૂપ, મારાથકી સાવધાન થઈને સાંભળ. આ લોકમાં જે ખાવામાં તથા પીવામાં આવે છે, તેના રસથી સ્થૂલ

દહમાં આમનું બંધન થાય છે અને તે વડે લિંગ દહતું જીવન અને ધારણ થાય છે. વ્યાધિ વડે અથવા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે જઠરમાં રહેલો અગ્નિ કફથી દબાય છે તેથી ખાધેલું અન્ન કે પીધેલા રસ વગેરેનું પૂરુંપૂરું પાચન થઈ શકતું નથી. ખાધેલા કે પીધેલા રસના અભાવથી માનુષ્યે જલદી સૂકાઈ જાય છે. તેથી ખાધેલા પીધેલાના રસથીજ નિરંતર દહતું લેપન થયા કરે છે. એ ધાત્વાદિકને સમાન કરે છે માટે તે સમાન વાયુ કહેવાય છે. પાણુ હવે તે રસના અભાવથી આમ બંધનોની હાનિ થાય છે. પછી જેમ રસ પરિપક્વ થયાથી દીઠા માંથી કેરીનું ફળ પોતાની મેજેજ ગશે પડે છે, તેમ લિંગદહ પોતાના મેજેજ દહમાંથી ચાલવા માંડે છે. પછી ઇંદ્રિયોની વાસનાને અને અધ્યાત્મિક તથા અધિભૂતોને પાનમાંથી ખેંચીને હૃદય કમળમાં લિંગ દહ એકતા પામે છે. તે સમયે ઉર્ધ્વસ્થાનને પામેલો તથા નવવાયુઓથી એકત્ર થેલો પ્રાણવાયુ હવે શ્વાસ કાઢનારો થાય છે તથા તે લિંગ-દહની સાથે એકતા પામે છે. પછી વિજ્ઞાન રૂપ આત્મા પ્રજ્ઞાત્માનો આશ્રય કરીને નેત્ર અથવા મુઠ્ઠા અથવા નાડીને માર્ગે થઈને વિદ્યા કર્મથી સંયુક્ત તથા વાસનાઓ સહિત લિંગદહ પ્રત્યે ચાલવા માંડે છે. જેમ કોઈ ઘડાને એક સ્થળમાંથી બીજા સ્થળમાં લેઈ જવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં પૂરાયેલું આકાર, યદ્યપિ પાતે તે સર્વત્ર છે તથાપિ, ઘટકાશપાણને પામીને તે તે સ્થળમાં જાય છે, તેમ પરમાત્માનું લિંગ શરીર પાણુ કર્મને અનુસારે એક દહમાંથી બીજા દહમાં જાય છે. એ પ્રમાણે જેમ મત્સ્ય એ કાંઠાની વચ્ચે વારા ફરતી ફર્યા કરે છે, તેમ મોક્ષ થતાં લગી જીવ ભ્રમાણુ કરે છે. જો પાપના ભોગ ભોગવવા તેને જરૂર પડે છે, તો યમદૂતોની સત્તા નીચે આવેલો તે યાતના દહનો આશ્રય કરીને કેવળ નરકોનેજ પામે છે. જે પુરૂષ સર્વકાળે ઇશ્વરપૂર્ણાદિક કર્મ કરે છે તે અગ્નિના ધૂમનો આશ્રય કરીને પિત્તલોક પ્રત્યે જાય છે. ધૂમથકી રાત્રિને પામે છે; રાત્રિથકી કૃષ્ણ પક્ષને પામે છે; કૃષ્ણપક્ષ થકી દક્ષિણાયનને પામે છે; અને તે પછી પિતૃઓના લોકને પામે છે. પિતૃઓ ચંદ્ર લોકમાં રહે છે, માટે તે ચંદ્રલોકમાં

જઈને દિવ્ય દેહ પામીને ઉત્તમ લક્ષ્મીને ભોગવે છે. તે ચદ્ર લોકમાં પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવી રહેતા લગી વસે છે; તેમજ કર્મ શેષ હોવાથી પાછો ફરીને જેવો તે આ લોકમાં આવે છે ત્યારે તે શરીરના ત્યાગ કરીને જીવવાણને પામીને તે આકાશમાં આવે છે. આકાશ થકી વાયુમાં આવે છે; વાયુથી જળમાં જાય છે; જળમાંથી મેઘને પામીને પછી તે ઋષિરૂપે થાય છે. પછી કર્મથી પ્રેરેલા તે ભદ્ર કરતાનાં ધાન્યમાં આવે છે. કેટલાક જોયા દેહ ધારણ કરવાને દેહધારીઓની ચોનિને પામે છે. કેટલાક પોતાનાં કર્મ તથા શ્રુત પ્રમાણે વ્રજાદિક સ્થાવરને પામે છે. પછી જેઓ અન્નપાણને પામે છે, તેઓ માતાપિતાના ભોજનમાં આવે છે. તે પછી તેનું વીર્ય થાય છે તથા સ્ત્રીને રજ થાય છે. પછી કર્મને અનુસારે સ્ત્રી, પુરૂષ તથા નપુંસક જન્મે છે. એ પ્રમાણે જીવની ગતિ મેં તને કહી. હવે તંની મુક્તિ હું તને કહું છું. જે મનુષ્ય શાન્તિ આદિકથી યુગ થઈને નિરંતર વિદ્યાને વિષે આસક્ત થાય, તે પુરૂષ વિમાનમાં બેસીને પ્રજ્ઞ લોકના અંત મુખી જાય છે. પ્રથમ અગ્નિની જ્વાળારૂપ થઈને પછી તે દિવસને પામે છે. પછી તે શુકલ પક્ષને પામે છે. પછી ઉત્તરાયણને પામીને સંવત્સરને પામે છે. સૂર્યલોક અને ચંદ્રલોકને પામીને તે પછી વિષ્ણુના લોકને પામે છે. પછી કોઈક દિવ્ય પુરૂષ પ્રજ્ઞ લોકથી તે સ્થળમાં આવે છે, તે તેનું દિવ્ય શરીર સાથે સંધાન કરીને તે જીવને એ પ્રકારે લેઈ જાય છે. પ્રજ્ઞ લોકમાં દિવ્ય દેહ મળે છે, તેમાં ઇચ્છા પ્રમાણે ભોગ ભોગવીને તથા ત્યાં ઘણાક કાળ લગી રહીને પ્રજ્ઞાની સાથે તે મુક્તિ પામે છે. જે શુદ્ધ પ્રજ્ઞમાં આસક્ત છે તે તો કહીં પણ જતો નથી, પણ જળમાં જેમ સિંધવને ઝાળો લય પામે છે, તેમ તેના પ્રાણુ પરમાત્માને વિષે લીન થાય છે. જેમ સ્વપ્નમાં જાગેલી સૃષ્ટિ જગત્ થયા પછી લય પામે છે, તેમ પ્રજ્ઞશાન્તવાળાના પ્રાણુ પણ તે સમયે લય પામે છે. વિદ્યાકર્મથી તેહિત જે પુરૂષ હોય તે તૃતીય સ્થાનને પામે છે અને અહીં મહારૈરવ તથા રૈરવ આદિક ઘોર નરક ભોગવીને પછી પ્રાક્તન કર્મ શેષ રહેવાથી અધમ જંતુ તે થાય છે, તથા જી, મચ્છર, મગતર

એવા જન્મ પૃથ્વીપર તે પામે છે. એ પ્રમાણે જીવની ગતિ મેં તને કહી. હવે તું બીજું શું સાંભળવા ઇચ્છે છે? **શ્રી રામ કહે છે**—હું ભગવન્, હમે જે કહ્યું તે તો જ્ઞાન અને કર્મનું ક્ષણ છે; હું પ્રભો, જ્ઞાનથી પ્રલોકમાં અને કર્મથી ચંદ્રલોકમાં ભોગ ભોગવે છે. પણ ગાંધર્વાદિક લોકોમાં ભોગ કેમ કહ્યા છે? કોઈ દેવપણને પામે છે અને કોઈ ઇંદ્રપણને પામે છે, એ તે કર્મનું ક્ષણ છે કે વિદ્યાનું ક્ષણ છે? હું ગિરજાકર્ત, એ મને કહો; એમાં મને મોટો સંશય છે. **શ્રી ભગવાન કહે છે**—તે ક્ષણ જ્ઞાન અને કર્મને અનુસાર થાય છે. જીવવાન હોય, સુંદર હોય, નીરાગી અને બગવાન હોય, સાત દ્વિપ જેને છે એવી વસુમતી (પૃથ્વી) નું રાજ્ય નિષ્કંટક કરતાં હોય, તો તે માનુષાન્દ જાણવો—માનુષાન્દ એને કહે છે. જમનુષ્ય તપ કરે છે, તે ગાંધર્વ થાય છે; એને આન્દ માનુષાન્દ કરતાં સોગણો છે. તેના કરતાં દેવના ગાંધર્વો આન્દ સોગણો છે. એ પ્રમાણે દેવતાઓની સંપત્તિને જોયો જાણતા નથી એવા ચિરકાળ સુધી સ્થિતિવાળા પિતૃઓનો આન્દ સોગણો છે. એમ ઉત્તરોત્તર સો સોગણો આન્દ જાણવો. એજ પ્રમાણે દેવોનો, ઇંદ્રોનો, દેવતા ગુરુનો, અને પ્રજાના પતિ પ્રજાનો આન્દ ઉત્તરોત્તર સોસો ગણો જાણવો. જ્ઞાનના અધિક પાણથી આન્દનું પાણ અધિક પાણું છે; એ શિવાય દેવ લોકમાં બીજું કંઈ નથી. વેદને જાણનારો, પાપ થકી રહિત, કામ વાસનાથી નહિ હાણાયે એવો જે કોઈ બ્રાહ્મણ હોય તેનો પાણ આન્દ સો ગણો જાણવો. એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર આન્દ કહ્યા છે. મોટે હે દશરથના પુત્ર, આત્મજ્ઞાનથી બીજી પરમ આન્દ નથી. બ્રાહ્મણ જે જ્ઞાનવાન હોય તો કર્મ વડે ટકી પામતો નથી. હીન થતો નથી કે પાપ કર્મથી લેપાતો નથી. મોટે બ્રાહ્મણ જ્ઞાને કરીને સર્વ થકી આધક થાય છે. જ્ઞાન મેળવીને જે કર્મ કરે છે, તેને અક્ષર્ય ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્ય કોટિ બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવ્યાથી જે ક્ષણ પામે છે, તે ક્ષણ જે એક જ્ઞાનીને ભોજન કરાવે છે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. જે કાંઈ જ્ઞાનીને આપવામાં આવે છે, તે કોટિ ગણું થાય છે. જે અધમ મનુષ્ય જ્ઞાની બુદ્ધિનો દેષ કરે છે, તે સુદાઇને મરણ પામે છે, કેમકે જ્ઞાની

પુરૂષ તો ઇશ્વરજ છે. હે રાજન્ ઉપાસન કરનારો પુરૂષ પુનઃ અધો-
ગતિને પામતો નથી, માટે ઉપાસન કરવામાં આસક્ત થઇને સુખો થા.

॥ ઉપાસકો નયાર્યેવયસ્માત્પુનરધોગતિમ્ ॥

॥ ઉપાસનરતોમૂખાતસ્માદામ્યસુસ્તિનૃપ ॥ ૪૭ ॥

॥ इतिश्रीपद्मपुराणे० उ० ॥ शिवर्गा० प्र० यो० शिवरा० जीवगत्यादे
निरूपणं नामगु० भा० एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

શ્રીરામઉ० ॥ મમવન્દેવદેવેઝાનમસ્તેસ્તુર્મહશ્વર ॥

॥ ઉપાસનવિધિંબ્રૂહિ દેશકાલંચતસ્યતુ ॥ ૧ ॥

શ્રી રામ કહેછે,—હે ભગવન્, હે દેવતા દેવ, હે પ્રભો, હે મહે-
શ્વર, તમને નમસ્કાર છે; જો તમારી મારા ઉપર કૃપા છે, ત્યારે મને ઉપા-
સન કરવાનો વિધિ, તેનો દેશ, કાળ, અંગ અને નિયમો કહો. **ઇશ્વર**
કહેછે,—હે રામ, ઉપાસન કરવાનો દેશ તથા કાળ કહું છું, તે તું
સાંભળ. સત્, ચિત્ તથા આત્મ એ જોના દેહ છે એવો હું સર્વ રૂપે
થયેલો છું. સર્વ દેવતાઓના દેહ મારા અંશે કરીને વિભક્ત થયેલા
છે. હે રાજેન્દ્ર, જે બીજા દેવતાઓને પણ શ્રદ્ધા પૂર્વક ભજે છે, તે
આ વિધિને છોડીને મનજ ભજે છે; કેમકે આ સર્વ જગત્ મારાપકી
વ્યતિરિક્ત નથી. હું સર્વ ક્રિયાઓના ભોક્તા છું અને સર્વનો હું
કુળદાતા છું. જે મનુષ્યો જે રૂપે કરીને મારી ઉપાસના કરે છે, તે
રૂપે કરીને તેમને હું પ્રસન્ન થઇને અભીષ્ટ કુળ આપું છું, એમાં સંશય
નથી; કેમકે સર્વ આકારે કરીને પણ હું એકજ છું. એક મારેજ વિષે
આસક્ત થઇને કોઈ ગમે તેવો દુરાચારી પણ મારી ભક્તિ કરતો હોય,
તો તેને સાધુ પુરૂષજ જાણવો; કેમકે તેનો નિશ્ચય અતિ ઉત્તમ છે.

જે અનન્ય બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પોતાના છવપણાની સાથે મને એક રૂપજી જાણે છે, તેને બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ પણ સ્પર્શ કરતાં નથી. હવે તેમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ ઉપાસનાની વિધિઓ ચાર કહેલી છે, તેનાં નામ; સંપદ્, આરોપ, સંવર્ગ અને અધ્યાસ. ગુણના યોગથી અલ્પજીને અધિકપણે કરીને ચિન્તન કરવું તેને સંપદ્ વિધિ કહ્યો છે. જેમ મન અનંત છે. આ સ્થળમાં મન અલ્પ છે અને અનંત અધિકત્વ છે. અલ્પ મનનું અનંત અધિકપણાએ કરીને ચિન્તન એ સંપદ્ નામે ઉપાસનાનો વિધિ છે. વિધિમાં આરોપણ કરીને જે ઉપાસના કરવી તેને સારોપ વિધિ કહ્યો છે. જેમ પ્લુત ઉચ્ચારે કરીને આંકારનું ઉપાસન કરવું એમ કહ્યું છે. આ જગોએ પ્લુત ઉચ્ચારે કરી ઉપાસન કરવું, અન્યથા ન કરવું; એવો વિધિ (કર્તવ્યતા) છે. એ વિધિમાં આરોપણ કરીને એટલે એ વિધિ પ્રમાણેજ જે ઉપાસન કરવું તેને સારોપ કહે છે. આ પણ એક દ્રષ્ટાંત છે, માટે બીજા ઉપાસનાના વિધિઓમાં પણ જ્યાં જ્યાં અમુક વિધિ નિર્દિષ્ટ કર્યો હોય ત્યાં ત્યાં ઉપાસનાનો સારોપ વિધિ સમજવો. બુદ્ધિપૂર્વક જે આરોપ કરવો તે ઉપાસનાના વિધિને અધ્યાસ નામે વિધિ કહે છે. જેમ સ્ત્રીને વિધે અગ્નિનો આરોપ કરવો તે અધ્યાસ છે. મતલબ કે સ્ત્રી અગ્નિરૂપ નથી. તથાપિ બુદ્ધિપૂર્વક સ્ત્રીને વિધે અગ્નિની ધારણા કરીને તેની ઉપાસના કરવી એ સ્ત્રીમાં અગ્નિનો અધ્યાસજ જાણવો. “અધ્યાસ વિધિ સમજવાને સ્ત્રીનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે એમ જાણવું. આરોપ વિધિમાં શાસ્ત્રે કહેલા વિધિમાં આરોપ કરવાનો હોય છે, અર્થાત્ અમુક ઉપાસના આ રીતે કરવી, આ રીતે નહિ; એમ નિર્દિષ્ટ કરેલા વિધિને અનુસરવાનું હોય છે, પણ અધ્યાસ વિધિમાં તો અમુક પદાર્થમાં બુદ્ધિ પૂર્વક આરોપ કરવાનો હોય છે. જેમ નર્મદાના પાણીમાં શંકરનો આરોપ કરીને તેનું પુજન કરવું અથવા વસ્ત્રને અર્થે અક્ષત સમર્પણ કરું છું. આ સ્થળમાં અક્ષત એ કાંઈ વસ્ત્ર થતાં નથી તથાપિ તેમાં બુદ્ધિ પૂર્વક વસ્ત્રનો આરોપ કર્યો છે માટે એ અધ્યાસ વિધિ છે” ક્રિયાએજી કરીને જે ઉપાસનાનો વિધિ છે, તેને સંવર્ગ વિધિ કહે છે.

જેમ વાયુ પ્રસય કાળમાં ભૂતમાનને સંહાર કરીને એકલો જગત્ને પૂર્ણ કરે છે. આહી વાયુનો સંહાર કરવા રૂપ ક્રિયા-યોગ છે એ સંવર્ગ વિધિ છે. એજ પ્રમાણે પ્રાણુચામદિક ક્રિયાયોગે કરી ઉપાસન કરવાનો વિધિ તે સંવર્ગ વિધિ જ્ઞાણનો. છુદ્ધિવરે સમીપમાં જઈને દેવતા રૂપે થઈ સ્થિતિ કરવી તેને અંતરભાગનું ઉપાસન કહે છે. સમીપમાં જઈને કહેવાથી એમ સમજવું કે દેવતારૂપ પોતે થઈ દેવતાનું ઉપાસન કરવું. જે જેનું ઉપાસન કરે છે, તે તેના સમીપમાંજ છે. સંપદ, આરોપ, અધ્યાસ અને સંવર્ગ એ બાહ્યરત્નાં ઉપાસન છે. શિવ આત્મા છે તે પ્રકારે હું પણ આત્મા છું, માટે શિવ તથા હુંમાં કાંઈ બેદ નથી; આણું જ્ઞાન થવું તેને સન્નિતિ જ્ઞાન કહે છે. એવા સન્નિતિ જ્ઞાનની સંહતિ બીજા કોઈ પ્રકારના જ્ઞાને કરી અંતરાયવાળી ન થઈ હોય તથા તેણે કરી દેવતાપણું પ્રાપ્ત થવું હોય તેને 'ઉપાસન' કહેવું છે. સંપદ આદિક ઉપાસનના આઠ વિધિઓમાં દ્રઢબુદ્ધિને ઉપાસન કહે છે, તેમ કર્મને સમયે તેનાં અંગોમાં દ્રઢિમાત્ર રાખવી તે પણ ઉપાસન છે. “કર્મકાળે તેનાં અંગોમાં દ્રઢિમાત્ર રાખવી તે શું? તે સ્પષ્ટ થવાને ઉદાહરણ: જેમ હું શિવરૂપ છું એવા જ્ઞાનથી યુક્ત થઈ કોઈ પુરૂષ શિવસિંગનું પૂજનરૂપ ઉપાસન કરવા બેઠો છે, ત્યારે તેણે પૂજ્ય કેને ચઢાવવાં? પોતાને કે શિવના બાણને? આ સ્થળમાં પૂજનરૂપ કર્મકાળે તે કર્મના અંગ-ભૂત પૂજ્ય સમર્પણમાં દૃષ્ટિ માત્ર રાખવી કે હું શિવરૂપ છતાં પણ મારે ઉપાસ્ય આશિવનું બાણ છે પણ આ મારો જૈતિક દહુ ઉપાસ્ય નથી, માટે મારે પૂજ્ય તો શિવસિંગનેજ સમર્પણ કરવાં; એમ કહેવાની † મતલબ છે” એ પ્રમાણે ઉપાસન કહ્યું. હવે તેનાં અંગ કહું છું, તે સાંભળ. તીર્થક્ષેત્ર આદિકમાં જવું તથા શ્રાદ્ધ કરવું એ ઉપાસનનાં અંગોમાં ગણવાં નહિ, પણ તેનો ઉપાસનનાં અંગમાંથી ત્યાગ કરવો.

† શ્રી શંકરાચાર્ય પણ સ્વાત્મ નિરૂપણમાં કહે છે કે,—

“સત્યવિમેદાવગમે નાથતવાહેનમામકીનસ્ત્વં”

હત્યાદિ તમારા તથા મારા વચ્ચેથી બેદ યદ્યપિ નાશ પામ્યો છે તથાપિ હે નાથ! હું તમારો છું; તમે કાંઈ મારા નથી. એવો અર્થ છે.

હંપાસન કરનારા દિવે (દિવ્ય કહેવાની મતલબ એમ જાણાય છે કે આ હંપાસન શૂદ્રને વિધેય નહિ હોય) જે સ્થળમાં ચિત્તની એકાગ્રતા બની શકે તેવા સ્થળમાં સુષ્પે કરી બેસવું. અર્થાત સરીરને પીડા થાય તેવી રીતે બેસવાથી એકાગ્રતા બનતી નથી માટે સુષ્પ ઉપને એવી રીતે બેસવું. તેજ પ્રમાણે મચ્છર આદિક જંતુઓ અથવા ભયવાળી જંગલો અથવા મનુષ્યોના અવર જવર પાળી જંગલો એ પાણુ એકાગ્રતા બનતી નથી માટે એકાગ્રતા થાય તેવી જંગલોએ બેસવું. કામજો, ક્રમભળ બિછાનું, અથવા વ્યાધ ચર્મ ઉપર બેસવું. એકાંત તથા શોધન કરેલા પ્રદેશમાં બેસવું. એ પ્રમાણે બેસનાર. તેનું સ્થળ, આસન, તથા તેના મનના એકાગ્રતા વિષે કહ્યા પછી કેવી રીતે બેસવું તે બતાવે છે. અંતર તથા બાહ્યની ઇન્દ્રિયોને કબજામાં રાખીને તથા ડોકું, માથું તથા શરીર સમાન (પૃથ્વી તિર લંબ લીટીમાં) રાખીને બેસવું. બેસનારો ગ્રહસ્થ ન જોઈએ કેમકે તેનું મન વ્યગ્ર થવાના સંભવ ઘણા હોવાથી એકાગ્રતા સંપાદન થતી દુર્લભ છે, માટે અંત્ય આશ્રમમાં રહેલા અને જ્ઞાનવાળા પુરૂષે સકળ ઇન્દ્રિયોનો રાધ કરીને તથા ભક્તિએ કરી પોતાના ગુરૂને નમસ્કાર કરીને યોગની યોગના કરવી. આ સ્થળમાં પાણુ સમજવું કે યોગ કરનારો (એજ આ સ્થળમાં હંપાસન ચાલે છે) પુરૂષ ઇન્દ્રિયોને રોકવાની શક્તિવાળો, ગુરૂવાળો, અને યોગ સંબંધી જ્ઞાનવાળો જોઈએ; અન્યથા યોગસિદ્ધિ થતી નથી. જેને યોગ સંબંધી જ્ઞાન નથી તથા જેનું મન ચોગ્યતા પામ્યું નથી તેના ઇન્દ્રિય, કુટ ધોડા, જેમ સારથીના કબજામાં રહેતા નથી તેમ, તેના કબજામાં રહેતા નથી. પાણુ જે પુરૂષ જ્ઞાનવાળો છે તથા જેનું મન ચોગ્યતા પામેલું છે, તેના ઇન્દ્રિય, રૂપ અથ્થ જેમ સારથીના કબજામાં રહે છે તેમ, તેના કબજામાં રહે છે. જે પુરૂષ અવિજ્ઞાની, મનને નિયમમાં નહિ રાખી શકનાર તથા અપવિત્ર છે તે તે પદને પામતો નથી. પાણુ સંસૃતિ પામે છે. અર્થાત્ યોગસિદ્ધિ તેને થતી નથી. પાણુ જન્મ મરણનો ફેરો તેને પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ વિજ્ઞાનવાળો, મનને નિયમમાં રાખી શકનારો તથા સદૈવ પવિત્ર હોય છે તે તે પદને પામે છે તથા

પુનઃ જન્મમરણ તેને પ્રાપ્ત થતાં નથી. વિજ્ઞાનરૂપ જેના સારથી છે, મન રૂપ જેના અછેદા છે, તે માર્ગનો પાર પામે છે તથા મારા પરમ પદને મેળવે છે. મલિનતા રહિત, વિશુદ્ધ, નિર્મળ, શોકરહિત, એવા હૃદયરૂપ કેમળનું ચિન્તવન કરીને તે હૃદયકેમળમાં પરમેશ્વર એવાનું મારું ધ્યાન કરવું. જેના રૂપની કલ્પના થઈ શકતી નથી, જેના અંત નથી, જે કોઈ વ્યક્તિમાં આણી શકાતું નથી, જે અમૃત (માક્ષ) સ્વરૂપ છે, જે કદયાણુરૂપ છે, એવું આદિ, મધ્ય તથા અંત રહિત, શાંત, સર્વનું કારણ, પ્રભુ, એક, સર્વ સમર્થ, ચિદ્રૂપ, આનંદરૂપ, રૂપરહિત, જન્મરહિત, અદ્ભુત, નિર્મળ, રક્ષકના શરણું, અર્ધદેહ ઉપર જેણે પાર્વતીને ધારણ કર્યાં છે, વ્યાઘ્રચર્મનું જેણે વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે, જેના કંઠમાં નીલ લાંછન છે, ત્રણ જેને નેત્ર છે, જટાને ધારણ કરનાર, જેના મૌલિને વિષે ચંદ્રમા છે, નાગ જેનું યજ્ઞોપવીત છે, વ્યાઘ્રચર્મનું જેને હિતરીય વસ્ત્ર છે, વરદાનને આપનાર, અભય આપનાર, ઉપરના ઊંચા હાથમાં પરણ તથા ચૂગ જેણે ધારણ કર્યાં છે, મધ્યાન્હ કાળના કોટિ સૂર્યના સરખી જેની કાંતિ છે, કોટિ ચંદ્રના સરખી જેની શીતળા, છે, ચંદ્ર—સૂર્ય—અગ્નિ એવાં ત્રણ જેને નેત્ર છે, હાસ્ય યુક્ત જેનું મુખરૂપ કેમળ છે, વિભુતિએ કરીને જેનું સર્વ અંગ અલંકૃત છે, સર્વ અલંકારોએ કરી જે ભૂષિત છે, એવા મારા સ્વરૂપને,—આત્મરૂપ એક અરણિ તથા પ્રણવરૂપ હિતર અરણિ કરીને જ્ઞાનરૂપ મથન કરવાના અભ્યાસ વડે મનુષ્ય સાક્ષાત્ ભુવ્ય છે. વેદનાં વાક્યોએ કરી હું અલભ્ય છું; તેજ પ્રમાણે શાસ્ત્રોએ કરીને તથા કલ્પનાએ કરીને પણ હું લભ્ય નથી. ધ્યાન વડે કરીને જે મને સાંભળે છે તેને હું સર્વદ ભળું છું. દુરાચરણથી વિરામ નહિ પામેલો, શાન્તિ નહિ પામેલો, એકાગ્ર નહિ થયેલો, તથા જેનું મન શાન્ત થયું નથી, તે મને પામત નથી; માત્ર પ્રજ્ઞાને કરીને મનુષ્ય મને પામે છે. જગત્ત્વ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિરૂપ પ્રપંચ જે પ્રકાશે છે, તે હું 'પ્રભ' છું એમ જાણીને સર્વ બંધનો થકી મુક્તિ પામે છે. ત્રણ દેહોમાં જે ભોગ્ય, ભોક્તા, અને ભોગ છે, તે સર્વથી વિલક્ષણ ચિન્માત્ર સાક્ષી રૂપ હું સદાશિવ છું.

એકજ દેવ સર્વ ભૂતોમાં ગૂઢ છે, સર્વ સ્થળમાં વ્યાપક છે, સર્વ ભૂતો-
ના અંતરાત્મા છે, સર્વનો અધ્યક્ષ, સર્વ ભૂતોમાં નિવાસ કરીને રહે-
લો તથા સાક્ષી છે, સર્વને ચેતન આપનાર, કેવળ અને નિર્ગુણ છે.
તે એકજ સ્વતત્ર, સર્વ ભૂતોનો અંતરાત્મા, તથા એક બીજમાત્ર જે
નિરંતર આરોપણ કરે છે—ઉત્પન્ન કરે છે. એવા નિત્યરૂપ મને જે
ધીર પુરૂષો જુએ છે, તેમનેજ અનંતકાળની શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે; બી
જને નહિ. અગ્નિ જેમ એક છતાં જુવનમાં પ્રવેશ કરીને પ્રત્યેક રૂપ
પ્રત્યે ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે, તેજ પ્રમાણે સર્વ ભૂતોનો અંતરાત્મા એક
છતાં પણ દેહ દેહ પ્રત્યે ભિન્ન ભિન્ન જાણાય છે; પરંતુ કૌંઘિક કુઃખથી
તે લિપ્ત થતો નથી. કેમકે તેથી તે બાજુ છે. મહાન, સૂર્યના સરખા
તેજમય, અંધકારથી પર, એવા પુરૂષને મને જે જણુ છે તેજ જ્ઞાની
અને મોક્ષ પદને પામનારો થાય છે. બીજો માર્ગ પુનઃ મુક્તિ પામવાને
અર્થે નથી. હું પ્રથમ દિરાણ્યગર્ભને ઉત્પન્ન કરું છું; અને પછી
તેના પ્રત્યે વેદાનો મેઃકલ્પનાર પણ હું છું. અર્થાત્ તેને વેદ હુંજ
આપું છું. એવા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પુરાણ પુરૂષ દેવનો—મારો નિશ્ચય
કરીને મૃત્યુના મુખ થકી મુક્ત થાય છે. એ પ્રમાણે શાન્તિ આદિકથી
મુક્ત થઈને તત્ત્વેકરીને જે મને જાણુ છે, તે કુઃખની સંતતિથી નિર્મુક્ત
થઈને અંતે મારે વિષેજ લીન થાય છે.

॥ એવંશાન્ત્યાદિયુક્તઃ સન્વેત્તિમાંતત્વતસ્તુતઃ ॥

॥ નિર્મુક્તદુઃસ્વસંતાનઃ સોઽન્તેમય્યેવલીયતે ॥ ૪૩ ॥

॥ इति श्रीपद्मपुराणे शिवगीतासू० ब्र० यो० शिवरा० उपासनाज्ञानफलं
नाम गु० भा० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો.

મૂતલવાચ ॥ એવંશ્રુત્વાકૌતલેયસ્તુષ્ઠોભતિમતાંવરઃ ॥

॥ પપ્રચ્છગિરિજાકાન્તંસુભર્ગમુક્તિલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત કહેછે,—એ પ્રમાણે સાંભળીને સંતોષ પામેલા, બુદ્ધિ માન પુરોષોમાં ઉત્તમ કૌસલ્યાના પુત્ર રામ પાર્વતિપતિ મહાદેવને સુંદર એવું મુક્તિનું લક્ષણ પૂછવા લાગ્યા. **શ્રી રામ કહેછે,**—કરુણાથી જેનું હૃદય આવિષ્ટ છે એવા હે ભગવન્ તમે મને પ્રસન્ન થાઓ. હે પરમેશ્વર, મુક્તિનું લક્ષણ અને આરૂપ મને કહો. **શ્રી ભગવાન કહેછે,**—હં રાઘવ સાલોક્ય, સારૂપ્ય, સાષ્ટર્થ, સાયુજ્ય અને કેવલ્ય, એમ પાંચ પ્રકારે મુક્તિ જાણવી. અજ્ઞાન રહિત તથા નિબંધ થઈને સર્વકાળ જે મારું પૂજન કરે છે, તે મારા લોકને પામીને ઇચ્છા પ્રમાણે ભોગ ભોગવે છે, તે સાલોક્ય મુક્તિ જાણવી. મને ઝોળખીને સર્વ પ્રકારની કામનાઓ તદ ને જે મારું પૂજન કરે છે તેનું રૂપ મારા સમાન થાય છે અને મારા લોકમાં તે પૂજ્યપણાને પામે છે; એ સારૂપ્ય મુક્તિ જાણવી. મારી પ્રીતિને અર્થે ઇલાપૂર્તાદિક કર્મ જે કરે છે, તે પણ તેવુંજ રૂપ પામે છે એમાં વિચાર કરવો નહિ. એ સાષ્ટર્થ મુક્તિ જાણવી. જે પુરૂષ જે કર્મ કરે છે, જે ખાય છે, જે હોમે છે, જે આપે છે, જે તપ કરે છે, તે સર્વે મને અર્પણ કરે છે, તે મારા લોકમાં આવીને મારા સમાન લક્ષિમ ભોગવે છે અને મારા જેવી પ્રભુતા પામે છે. એ સાયુજ્ય મુક્તિ છે. જે શાન્તિઆદિકથી યુક્ત થઈને મને આત્મારૂપે જુએ છે, તે પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ, અદૈત અને કેવળ બ્રહ્મ રૂપે થાય છે. આ કેવલ્ય મુક્તિ આત્મસ્વરૂપે કરીને રહેવું તેનું મુક્તિ કહે છે. સત્યરૂપ, જ્ઞાનરૂપ, અનંત, સદા આનંદરૂપ, કેવળ, સર્વ ધર્મથી રહિત, મન તથા વાણીને અગ્રાચર એવું બ્રહ્મ છે. સજ્જતીય અને વિજ્જતીય પદાર્થોના સંલગ્ન નથી મતસમ કે સજ્જતીય અને વિજ્જતીય પદાર્થો માત્ર કલ્પિત છે માટે તે પદાર્થોના ત્યાગ કરતાં બાકી રહેલું બ્રહ્મ એક છે માટે તેને અદૈત કરીને કહે છે. હે રામ, જેને શુદ્ધ

રૂપ કહે છે તે રૂપ આ છે એમ માનીને સ્થાવર તથા જંગમ રૂપ સર્વ જગત મારે વિષેન દેખાય છે તે તું જો. આકાશમાં ગંધર્વ નગર જેમ એકવાર જોયું છતાં બીજી વાર દેખાતું નથી, તેમ અનાદિ કાળની અવિધાએ કરી સકળ વિશ્વની મારે વિષે કલ્પના માત્ર ગાય છે. મારા સ્વરૂપના જ્ઞાને કરી જ્યારે અવિધાના વિનાશ થાય છે ત્યારે મન તથા વાણીને અગોચર એવો હું એકજ સર્વ છું. તે સમયે હું સદાકાળ પરમ આનંદ સ્વરૂપ, સ્વર્ગપ્રકાશ, વિદ્યાત્મક, રહું છું. તે સમયે કાળ નથી, પચ્ચૂન નથી, દિશાઓ કે નિર્દિશાઓ નથી; મારા વિના બીજું કંઈપણ નથી; હું એકલોજ માત્ર છું. મારું સ્વરૂપ દર્શન માર્ગમાં આવતું નથી. કે કંઈ પણ રસ્તે પોતાનાં નેત્રે કરીને જોઈ શકતો નથી; હૃદય વડે, બુદ્ધિ વડે, અથવા મનવડે કલ્પના કરીને જે મને જોયું છે, તે અમૃતત્વને પામે છે. **શ્રી રામ કહે છે,**— હે શંકર, મારા ઉપર તમારી જે કૃપા છે તે મનુષ્યને ભગવાનનું શુદ્ધ જ્ઞાન કેવે પ્રકારે થાય તેના ઉપાય કહો. **શ્રી ભગવાન કહે છે,**—પ્રજ્ઞાદિકના પદ પર્યંત સર્વ ભૂતા થકી વિરાજ પામીને, તથા પુત્ર મિત્રાદિક સર્વને વિષે કરુણા દ્રષ્ટિ પસારીને, વેદાંત જ્ઞાન પામવાની ઇચ્છાથી મુક્તિમાર્ગમાં શ્રદ્ધાચુકત થઈને હૃદયમાં ઉપાયન (બેટ-સામગ્રી) લેઈને પ્રજ્ઞવેતા ગુરુ પાસે જવું. પછી તે બેટ સામગ્રી તેમના આગળ મૂકીને ગુરુને દંડવત પ્રણામ કરવો; પછી તેને હૃદય જોડીને પોતાના અભિષ્ટ અર્થ તેમને નિવેદન કરવો. સાધધાન થઈને ઘણાકાળ સુધી સેવા કરીને તેમને સંતોષ પમાડીને સર્વ વેદાંતના વાક્યાર્થ એકાગ્રચિત્તેથી સાંભળવો. સકળ વેદાંત વાક્યોના તાત્પર્યનો નિશ્ચય મારે વિષે કરવો તેને સર્વ પ્રજ્ઞાવાદીઓ શ્રવણ કહે છે. જોહમણિ આદિક દ્રષ્ટાંત અને ચુકિતઓવડે કરીને જે ચિન્તન કરવું તેનેજ મનન કહે છે; તે વાક્યાર્થનો વિસ્તાર કરનાર છે. જોહથકી રહિત થઈને, અકંકારને છોડીને, સમાન બુદ્ધિચુકત છતાં સર્વ સંગ વર્જીને, સદાકાળ શાન્તિચુકત થઈ ધ્યાન યોગે કરી નિરંતર જે પોતાને વિષે આત્માને જોવો, તેને નિર્દિષ્ટાસન કહે છે. એમ શ્રવણ, મનન અને નિર્દિષ્ટાસન કરતાં કરતાં સર્વ કર્મનો શ્રય

થઈ જવાથી આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તે સાક્ષાત્કાર કેટલાકને ઉતાવળે થાય છે અને કેટલાકને ઘણું કાળે કરીને થાય છે આ જગત્માં ઘણા કાળથી પ્રાપ્ત કરેલાં કૃતસ્થ કર્મો પણ જ્ઞાને કરીનેજ નાશ પામે છે, પણ હજારો કર્મ કરવાથી તે કર્મ નાશ પામતાં નથી. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જે પુણ્યનું કે પાપનું, ઘણું કે અલ્પ પાપ તે કરે છે, તેનાથી આત્મજ્ઞાની લેપાતો નથી. વર્તમાન શરીરનો આરંભ કરનાર જે કર્મ તેને પ્રારબ્ધ કરીને કહે છે, તે તે ભોગે કરીનેજ નાશ પામે છે પણ જ્ઞાને કરીને નાશ પામતું નથી. અર્થાત્ આ દેહ જે કર્મથી ઉપજ્યો છે, તે પ્રારબ્ધ કર્મ તે ભોગવવાંજ પડવાનાં. જ્ઞાનીનાં બીજાં કર્મ નાશ પામે છે, પણ પ્રારબ્ધ નાશ પામતાં નથી. જે પુરૂષ મોહ વિનાનો, અહંકાર રહિત, નિર્લેપ, સંગ વર્જિત, એવો થઈને, -તથા સર્વ ભૂતોમાં આત્માને તથા આત્મામાં સર્વ ભૂતાને જોતો જગત્માં વિચરે છે, તેને જીવન્મુક્ત કહે છે. સર્પની કાંચળી જેમ જોનારને પ્રથમ ભય ઉપજાવે છે, પણ પછીથી તેના ભય રહેતો નથી, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનરૂપે આ પુરૂષ (જીવન્મુક્ત) પ્રાપ્ત તો ગાંડા જેવો ભાસે છે, પણ પછીથી તેનું ખરું સ્વરૂપ જાણખવામાં આવે છે, ત્યારે તે બુદ્ધિ રહેતી નથી. પુરૂષના સ્વાધીનમાં રહેલા સર્વે મનોરથો જ્યારે નાશ પામે છે ત્યારે મનુષ્ય મુક્ત થાય છે એ પ્રમાણે વેદની શિક્ષા છે. મોક્ષનું કહીં વા-સસ્થાન નથી અથવા કોઈ બીજું ગામ નથી. અજ્ઞાનરૂપ ગ્રંથિ જે હૃદયમાં રહેલી છે તેના નાશ થવા તેને મોક્ષ કહે છે. જેમ વૃક્ષની ટોચ ઉપર રહેલા મનુષ્યનો પગ જે કાળે ત્યાંથી ખસે તેજ કાળે તે નીચે પડે છે; તેમ જે કાળે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, તેજ કાળે મુક્તિ પણ નિશ્ચય થાય છે. જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી થયેલી મુક્તિ એ પ્રમાણે જાણવી.

† જ્ઞાની પુરૂષોને દુઃખમાં પીડાતા તથા અહીંથી તહીં અથડાતા જોઈને, તેમજ સુખમાં રહીને નાના પ્રકારના વૈભવ ભોગવતા જોઈને અલ્પ વિચાર-વાળા લોકો ઘણીવાર મનસ્વી વિચાર બતાવે છે, તેમણે જાણવું કે તેઓ પ્રારબ્ધ ભોગજી માત્ર ભોગવે છે, જે જ્ઞાને કરીને નાશ થઈ શકતા નથી, પણ દેહના અંતનો સાથે નાશ પામે છે.

તીર્થમાં અથવા ચાંડાલના ઘરમાં ચેતના નાશ પામેતો થઈને જો દહુ-
ત્યાગ કરે તથાપિ જ્ઞાન થકીજ તે ગમે તે સ્થળમાં મુક્તિ પામે છે ગ
મે તેનાથી શરીર વિઠાળેલું હોય, ભક્ત્ય કે અભક્ત્ય ગમે તે ખાતે હોય,
અહીં તહીં ગમે તે સ્થળમાં સૂઈ રહેતો હોય, પણ સર્વનો આત્મારૂપ
તે મુક્તિજ પામે છે. જેમ દૂધમાંથી ઘી કાઢી લીધા પછી તે ઘી પાછું
દૂધમાં નાખ્યું હોય તોપણ દૂધની સાથે એકત્ર થઈ શકતું નથી તેજ
પ્રમાણે સંસારમાંથી નીકળેલા જ્ઞાનીની અવસ્થા છે. તે પાછો સંસા-
રમાં મળી શકતોજ નથી. હે રામ, હે રાઘવ, આ અધ્યાયનો જે
નિત્ય પાઠ કરે અથવા તેનું શ્રવણ કરે, તે પ્રયાસ વિનાજ દહરૂપ
ખંધનથી મુક્ત થાય છે. એટલા માટે હે રાજન, ચિત્તને નિયમમાં
રાખીને તું એના નિત્ય પાઠ કર; તું તેનાથી પ્રયાસ વિનાજ સર્વથા
મોક્ષ પામીશ.

॥ અતઃસંયત્તચિત્તસ્ત્વં નિઃસંપઠમહિપતે ॥

॥ અનાયાસેનતેનૈવ સર્વથામોક્ષમાપ્સ્યસિ ॥ ૩૯ ॥

॥ इति श्रीपद्मपुराणेशिवगीतासू० शिवराघवसं० गु० भा० त्रयो-
दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

શ્રીરામહં ॥ મગવન્યદિતેરૂપસંચિદાનંદવિગ્રહમ્ ॥

॥ निश्चलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरंजनम् ॥ ૧ ॥

શ્રી રામ કહે છે,—હે ભગવન્ જો તમારૂં રૂપ સત્, ચિત્
અને આનંદ સ્વરૂપ, નિશ્ચલ, ક્રિયા રહિત, શાન્ત, જેનાથી ખીજું વિશેષ
અવધ નથી એવું, નિરંજન, સર્વ ધર્મ થકી રહિત, મન અને વાણીને
અગોચર, સર્વત્ર વ્યાપક, આત્મ સ્વરૂપ, સર્વ સ્થળમાં રહીને સર્વત્ર
જેનારૂં, આત્મવિદ્યા તથા તપનું મૂળ ભૂત, પ્રજ્ઞસ્વરૂપ, ઉત્તમ ઉપનીષત્-
સ્વરૂપ, અમૂર્ત, સર્વ ભૂતના આત્મારૂપ, કારણનું પણ કારણ, અદૃશ્ય

અને અગ્રાણ છે તો તેનું ગ્રહણ કેવી રીતે થઇ શકે? હે શંકર, એના ઉપાય હું જાણુનો નથી, તેથી મને કહેશ થાય છે. **શ્રી ભગવાન** કહે છે,—હે રાજન્, હે મહાત્મજ, તેના ઉપાય હું કહીશ, તે સાંભળ; સગુણ ઉપાસનાએ કરી ચિત્તનું એકાગ્રપાણું કરીને † સ્થૂણાર્ધતિકા ન્યાયે કરી તેમાં ચિત્તની પ્રવૃત્તિ કરવી. દહધારીએને અત્તમય પિડ જે સ્થૂમ દહ, જે જન્મ, વ્યાધિ, જર. અને મૃત્યુનું નિવાસ સ્થાન છે, તેમાં હું પાણાના માને કરી દ્રઢ આત્મ-ભુદ્ધિ થયેલી છે તે કોઈ સમયે પણ આછી થતી નથી. આત્મા જન્મ પામતો નથી કે કોઈ પ્રકારે મૃત્યુ પણ પામતો નથી; પરંતુ તે નિત્ય છે. જન્મ પામવો, સ્થિત થવું, પરિણામ પામવો, વૃદ્ધિ પામવી, ક્ષીણ થવું અને નાશ પામવો, એ છ ભાવ તો દહના કહેલા જે. જેમ ઘ-ડામાં રહેલા આકાશને વિકાર લાગુ પડતો નથી, તેમ આત્માને વિકાર લાગુ પડતો નથી. આત્મા અને દહ ઉપર કહ્યાં તેમાં છે, માટે ડાહ્યા પુરૂષે વિચાર કરવો કે તે દહ આત્મા નથી, પણ દહ તો અન્તમય કોશ છે. મૂમમાં નાખેલા સુવર્ણના સરખો પ્રાણમય કોશ છે. તે પ્રાણાદિક વાયુથી બંધાયેલો દહના અંતર ભાગમાં છે. તે કોશ કક્ષેં દ્વિયોથી સમાયુક્ત છે અને ચત્તન, વગ્ન, ગમન, આકુંચન અને પ્રસારણ એવી ક્રિયાવાળો છે. ભૂખ અને તરસથી તે પરભવ પામેલો છે. એ પ્રાણમય કોશ પણ આત્મા નથી કેમકે તે જલ છે. અને આત્મા તો ચિત્ રૂપ છે, જેનાવડે પોતાના દહને તે જુએ છે. માટે હું તો અન્તમય કે પ્રાણમય કોશ નથી પણ આત્માજ છું, પરબ્રહ્મ છું, નિર્લેપ છું, સુખનો સમુદ્ર છું, તે કોઈને ખાતો નથી કે એને બીજો કોઈ † કટલાકનું માનવું એમ છે કે આંખની બન્ને ભ્રમરની વચ્ચેના ભાગને અર્ધધતિ કહે છે, તે સ્થળમાં એક સૂક્ષ્મ બિંદુ કદપી ત્યાં આગળ ઇષ્ટ દેવતાની સૂક્ષ્મ મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું એ સૂક્ષ્મ ધ્યાન છે. પણ તે થઇ ન શકે માટે અર્ધધતિનો તારો જે સ્થૂં છે તેને કટલાક દિવસ જોઇ તેમાં ઇષ્ટ મૂર્તિ કદપીને ધ્યાન કરવું, પછી સૂક્ષ્મ ધ્યાન કરવું. મતલબ એ છે કે પ્રથમ સ્થૂં અર્ધધતિ જોવાથી પછી અદ્રશ્ય સૂક્ષ્મ અર્ધધતિ ભૂક્ષ્મમાં આવે છે, તેને સ્થૂંલાર્ધતિકા ન્યાય કહે છે.

આતો નથી. પછી પ્રાણમય કોશમાં મનોમય કોશ છે. એ કોશ સં-
કરૂપ વિકરૂપ રૂપ છે તથા બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો રૂડે પ્રકારે તેમાં રહેલી
છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માત્સર્ય અને મદ એ અરિષ્ટગુણ અ-
થવા છ શત્રુઓ તેમજ મમતા, ઇચ્છા આદિક પણ મનોમય કોશના
ધર્મ છે. વેદ અને શાસ્ત્રના અર્થથી નિશ્ચિત કરેલી કર્મ વિષયની જે
બુદ્ધિ તે જ્ઞાનેન્દ્રિયો સહિત વિજ્ઞાનમય કોશમાંથી પ્રકટ થાય છે. આ
વિજ્ઞાનમય કોશમાં પણ કર્તાપણાનો અભિગાની આત્માજ છે એમાં
સંશય નથી. આ લોકમાં અને પરલોકમાં જેનું ગમન થાય છે તે
એનું જ. વ્યાવહારિક જીવ એવી તેની સંજ્ઞા છે. આકાશાદિકના સાત્વિક
અંશોએ કરીને બુદ્ધિની ઇન્દ્રિયો (જ્ઞાનેન્દ્રિયો) ઉત્પન્ન થાય છે. આ-
કાશ થકી એત્ર, પૃથ્વી થકી પ્રાણ, જલ થકી જીવહા. તેજ થકી ચક્ષુ
અને વાયુ થકી સ્વચ્છા ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થયેલું છે, માટે તે જ્ઞાનેન્દ્રિયો
પણ બૌતિક છે. આકાશાદિક સમસ્ત મહા ભૂતોના સાત્વિક અંશોએ
કરી બુદ્ધિ તથા મન ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં બુદ્ધિ નિબળાત્મક છે.
વાક, પાણિ, પાદ, પાચ અને ઉપસ્થ એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે. તે આકા-
શાદિક મહા ભૂતોના વ્યસ્ત (જુદા જુદા) રાજસ અંશોએ
કરી અનુક્રમે ઉપજ્યાં છે. તે મહા ભૂતોના સમસ્ત રાજસ અંશોએ
કરીને પ્રાણ આદિક પાંચ વાયુઓ ઉત્પન્ન થયા છે. એ પ્રમાણે
પાંચ પ્રાણ, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને મન તથા બુદ્ધિ,
એવાં સત્તર તત્ત્વનું લિંગ શરીર ઉપજેલું છે. એ પ્રકારે લિંગ શરીર
તપાવેલા લોહના ગોળા જેવું છે. તપાવેલા લોહના ગોળા જેમ અગ્નિરૂપ
દેખાય છે અને અગ્નિનું કાર્ય કરે છે પણ તે અગ્નિજ નથી; પરંતુ:
જોતાં લોહના ગોળા અગ્નિ થકી સંયુક્ત થયેલા છે. એજ રીતે સાક્ષી-
રૂપ ચૈતન્યથી યુક્ત થયેલા લિંગ શરીરમાં ચૈતન્ય આત્માનો અધ્યાસ માત્ર
થયેલા છે. એમ પરસ્પરના અધ્યાસ યોગે કરી ચૈતન્ય સંયુક્ત સાક્ષી
જે આનંદમય કોશ તે ભોક્તાપણાને પામે છે. જ્ઞાન અને કર્મના
રૂળ આ લોક તથા પરલોકમાં ભોગવનારાં તે છે. જ્યારે તે અધ્યાસ
છોડીને સ્વરૂપે કરીને રહે છે અને અવિદ્યા થકીજ માત્ર સંયુક્ત થાય છે

ત્યારે મેં તે આત્મા સાક્ષી પણાને પામે છે તથા અંતઃકરણાદિકના દ્રષ્ટા અને અનુભવ કરેલા જ્ઞાનની સ્મૃતિનો પણ દ્રષ્ટા થાય છે. એ રીતે અંતઃકરણમાં આત્માનો અધ્યાસ હોવાથી તે અંતઃકરણથી ભિન્ન છે તથા અધ્યાસપણાને પણ પામેલો છે, માટે ભોક્તાપણું તથા સાક્ષી-પણું એ રીતે આત્મામાં બે પ્રકાર દેખાય છે. તડકો અને તેની છાયા બન્ને તેના પ્રકાશમાં જોાએ છે એક ભોગનો આપનાર તથા બીજો કર્મનું ફળ ભોગવે છે. ફાનના ને રથી—રથમાં બેસનાર જાણવો. શરીરને રથ જાણવો. પુદ્ગિને સારથી જાણવો. મનને ધોડાના અછોડા રૂપ જાણવું. ઇન્દ્રિયોને ધોડા જાણવા. વિષયો તેમના ઝોયર પ્રદશ જાણવા. ઇન્દ્રિયો અને મન વડે યુક્ત પુરૂષને ભોક્તા જાણવો. એ પ્રમાણે સમજીને શાન્તિ આદિક ગુણોથી યુક્ત થઇને જે દિવ્ય સદા ઉપાસના કરે છે, તે જોમ કેળાના છોડનાં છોડાં એક પછી એક એમ ઉઘાડી ઉઘાડીને અંતે ઉત્તમ સાર વસ્તુ પામે છે, તેજ પ્રમાણે પંચ ભૂતોમાં ક્રમે કરીને સંક્રમાણુ કરે છે. ત્યારે તેઓમાંથી સારરૂપ આત્માને તે પામે છે. એ પ્રમાણે અનમાં નિયમયુક્ત થઇને દિવ્યતિથિ મનનું સમાધાન કરવું. તે પછી ચિત્તના નિરાકાર પરમાત્મામાં પ્રવૃત્તિ કરવી એટલે જે અદ્રશ્ય, અગ્રાહ્ય, અસ્થૂલ આદિક વાક્યોએ કરી કહેવામાં આવે છે તે નિર્વિકાર પરમાત્માને મન ગ્રહણ કરી શકે છે.

શ્રી રામ કહે છે,—હે ભગવન! શ્રવાણ માત્ર કરવાથી મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે થાય? વેદ તથા શાસ્ત્રના અર્થને જાણવા વાળા, યજ્ઞ કરનારા અને જ્ઞાત્યવાદી એવા પુરૂષો આત્મા છે એમ સાંભળે છે ત-થાપિ કેટલાક આત્માને જાણતા નથી. કેટલાક જાણે છે તથાપિ તેને મિથ્યા માને છે. તમારી માયાએ કરીને એ શો પ્રકાર છે? **શ્રી ભગવાન કહે છે,**—હે મહા બાહો, એ એમજ છે, એમાં વિચાર કરવા જેવું નથી. એ મારી દૈવી અને ગુણમયી માયા દુઃખ કરીને નાશ કરી શકાય એવી છે. જે મારેજ શરણે આવે છે, તે એ માવાને તરે છે. હે મહાબાહો, જે લડિત વિહિન તથા શ્રદ્ધા રહિત છે તે આ લોક અને પરલોક આદિકનું ફળ ઇચ્છે છે. તે ફળ અદપ હોય છે કે અતિશય

હોય છે તથાપિ ક્ષય થાય એવું હોય છે, કેમકે કર્મ ફળ એવું જ માન્યું છે. એ વાતને ન જાણીને જે અધમ પુરૂષો કર્મ કરે છે તે માતાના ગર્ભમાં તથા મૃત્યુના મુખમાં વાર વાર પડે છે. નાના પ્રકારનો ચેતિઓનાં જન્મ પામેલા હરકોઈ આણીના કોટિક જન્મે કરી ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યોએ કરી મારે વિપેલકિત હત્યન્ન થાય છે. સત-કોટિ જન્મો-એ કરીને પણ અન્ય કર્મ નહિ આવ્યો, એવો બ્રહ્મા યુક્ત જે મારો ભક્ત હોય તેજ જ્ઞાન પામે છે. મારે સર્વના ત્યાગ કરીને મારી ભક્તિજ કર. સર્વ (પ્રદિપત) ધર્મોના ત્યાગ કરીને એક મારેજ શરણે આવ; હું તને સર્વ પાપ થકી મુક્ત કરીશ, તારે શોક કરવો નહિ. હે રામ, તું જે કરે છે, જે ખાય છે, જે હામે છે, જે આપે છે, અને જે તપ કરે છે, તે સર્વ મને અર્પણ કર. હે રતુનમ, એથી મારી ખીછ ઉત્તમ ભક્તિ નથી.

। यत्तपस्यासिरामत्वं तत्कुलध्वमदपणम् ॥

॥ ततः परमरानास्ति भक्तिर्मयिरघूत्तम ॥ ૪૬ ॥

। इति श्रीपद्મपुराणे श्रीवish્ણુગીતાસુ ० શિરાષ્વસં ० પંચમોઽધ્યાયઃ નામગુ ० મા ० ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૪ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

શ્રીરામઉચ્ચ ॥ ભક્તિસ્તેકીદશીદેવ જાપતેવાકથંચન ॥

યદાનિર્વાણરૂપત્વં લભતેમોક્ષનુત્તમમ્ ॥

॥ તદ્બ્રહ્મિગિરિજાકાંત મયિતેનુપ્રહોવાદિ ॥ ૧ ॥

શ્રી રામ કહે છે,—હે દેવ, જેણે કરીને નિર્વાણ રૂપ ઉત્તમ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે તમારી ભક્તિ કરી છે તથા કેવે પ્રકારે હત્યન્ન થાય છે? હે પાર્વતિપતે, મારા ઉપર તમારી જ્ઞ ૧૫ છે તે

મને તે કહેા. શ્રી ભગવાન કહેછે,—જે પુરૂષ વેદનું અધ્યયન, યજ્ઞ, અને નાના પ્રકારનાં દાન મને અર્પણ કરવારૂપ બુદ્ધિએ કરીને કરે તે મારો ભક્ત છે અને મને પ્રિય છે. ધ્રાત્રિયના ઘરથી અત્યંત શુદ્ધ એવી યજ્ઞ ભરમ લેઇને ‘અગ્નિઃ’ ઇત્યાદિ મંત્રોએ કરી વિધિ પૂર્વક તેનું અભિમંત્રણ કરી પોતાનાં અંગને જે ઓપડે છે તથા તેવડે કરીને મારું પાણુ જે પૂજન કરે છે, હે રામ, તેના કરતાં મારી ઉત્તમ ભક્તિ બીજી નથી. જે પુરૂષ સર્વકાળે માથે તથા કંઠે રૂદ્રાક્ષનું ધારણ કરે છે તથા પંચાક્ષર મંત્રના જપમાં આગડી રહે છે તે મારો ભક્ત અને તે મને પ્રિય છે. જે પુરૂષ સર્વકાળે ભરમથકી ઢંકાયેલો રહે તથા ભરમમાં શયન કરે, તેમજ ઈન્દ્રિયો જીતીને જે નિત્ય રૂદ્રનો જપ કરે અને અનન્ય બુદ્ધિથી મારું ચિંતન કરે તે તે દેહે કરીનેજ પોતે શિવરૂપ થાય છે. જે પુરૂષ રૂદ્ર સૂક્તોના તથા ઉત્તમ એવા અથવા સિરસના જપ કરે, તેમજ કૈવલ્યોપનિષત્ સૂક્ત તથા શ્વેતાશ્વતરનો જપ કરે તેથી મારો ઉત્તમ ભક્ત જગતમાં બીજો નથી. અન્ય ધર્મથકી બો. જી, કૃત અને અકૃત થકી પાણુ બીજી, તેમ જૂન અને ભવિષ્ય થકી પાણુ બીજી હું તને કહું છું તે સાંભળ. વેદ અને નાના પ્રકારનાં શાસ્ત્ર જે પદને કહે છે તથા દહીંમાંથી જેમ ધૂત કાઢેલું હોય તેમ સર્વ ઉપનિષત્નું સારજૂત, જેની ઇચ્છા રાખીને મુનિઓ સદા પ્રહ્લયર્થ આચરે છે તે પદ હું તને સક્ષેપમાં કહું છું. તે પદ ‘ઓમ્’ છે. એજ અક્ષર પ્રહ્લ છે; એજ પરમ સ્વરૂપ અક્ષર છે; એજ અક્ષરને જાણીને જે જેની ઇચ્છા કરે છે, તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એ શ્રેષ્ઠ આલંબન છે અને એ પરમ આલંબન છે. એ આલંબનને જાણીને પ્રહ્લ લોકમાં પૂજ્યપાણને પામે છે. વેદની ઋચાઓરૂપ ધેનુઓમાં વૃષભ રૂપે કરી મેદાણા કરેલો એ છે. ધારણ કરવા વડે મોક્ષના સેતુ અને અવધિ તે એજ છે. મેદાણે કરીને આચ્છાદિત થયેલો પ્રહ્લનો જે પરમ કોશ છે, તે એ છે. તેની ચાર માત્રાઓ છે; અકાર, ઉકાર, મકાર અને અવસાનમાં અર્ધમાત્રા કહેલી છે. તેની પ્રથમ ભૂમિથકી ઋગ્વેદ, પ્રહ્લા, આઠ વસુઓ, ગાર્હપત્ય અગ્નિ, ગાયત્રીછંદ, ગંગાનદી, અને

ખાતઃકાળનો યજ્ઞ થયાં છે. બીજી ભૂમિથકી વિષ્ણુ, રૂદ્ર, અગ્નિપુત્ર
છંદ, યજુર્વેદ, યમુનાનદી, દક્ષિણાગ્નિ, તથા મધ્યાનહ કાળનો યજ્ઞ, ય-
જ્ઞાં છે. ત્રીજી ભૂમિથકી સામવેદ, સૂર્ય, મહેશ્વર, આહુવતીય અગ્નિ,
જગતી છંદ, સરસ્વતી નદી, અને અયર્ષ વેદ કરીને જે કહેવું છે તે
તૃતીય સવન થયેલું છે. અવસાનમાં જે ચોથી અર્ધમાત્રા છે તે સોમ
લોકને પામેલી છે. તેનાથી અથર્વ વેદ, આંગિરસ મુનિ, સંવર્તક અ-
ગ્નિ, દેવતાઓ, વિરાટ છંદ, સમ્ય અને આવસ્ય યજ્ઞ, શુતુદ્રિ
નદી અને યજ્ઞપુરુષ, ઉપજ્યાં છે. પ્રથમ માત્રા રક્તવર્ણની છે, બીજી
તેજસ્વી વર્ણની છે, ત્રીજી વિદ્યુતના સમાન છે, અને ચોથી માત્રા શુ-
કલ વર્ણની છે. જે કાંઈ ઉત્પન્ન થયું છે તથા જે કાંઈ વિત્પન્ન થાય છે તે
સર્વ આંકારમાં સ્થિતિમાન થયેલું છે. ઉત્પન્ન થયેલું વિશ્વ તથા બહુ
પ્રકારે વિચિત્ર એવું ભુવન, તેમજ ઉત્પન્ન થયેલું અને શુ તે સર્વ રૂદ્ર કહે-
વાય છે. તેમાંજ પુત્ર પ્રાણ આવે છે એટલે તે સર્વ આંકારમાં કહેવાય
છે. તે સર્વ આંકારમાં લીન થાય છે, ત્યારે શતાતન પ્રવરૂપ થાય છે.
માટે આંકારનો જપ કરનાર મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. વ્રેતાગ્નિ
સ્માર્તાગ્નિ કે શૈવાગ્નિમાંથી આગ્રિણી ભસ્મનું અભિમંત્રણ કરીને તે
વડે જે માર્ગ પૂજન કરે, તેનાથી મારો ઉત્તમ ભક્ત લોકમાં બીજા નથી. શા-
લાગ્નિ કે દાવાગ્નિની ભસ્મ લાવીને તેનું અભિમંત્રણ કરીને જે પોતાનાં
ગાત્રને લેપ કરે છે, તે શુદ્ધ હોય તથા ય મુક્ત થાય છે. કાસનાં પુષ્પ, બીલી
નાં પત્ર અથવા પર્વતમાં ઉપજેલાં પુષ્પ, લેવને પ્રણવ મંત્રથી જે માર્ગ
નિત્ય પૂજન કરે છે, તે મને પ્રિય છે. પુષ્પ, ફળ, મૂળ, પત્ર, અથવા
જળ, જે કોઈ પ્રણવના ઉચ્ચાર સહિત મને અર્પણ કરે તે કોઈ ગુણિત
થાય છે. જે પુરુષમાં અહિંસા, સત્ય, અર્થાર્થ, પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયોનો
નિગ્રહ, અને અભ્યયન, એટલાં વાતાં છે, તે મારો ભક્ત અને તે મને પ્રિય
છે. પ્રદાય સમયે જે મારા સ્થાનમાં જઇને મારું પૂજન કરે છે, તે
પરમ લક્ષ્મી પામે છે અને પછી મારે નિમે લીન થાય છે એટલે
સાધુજન્ય મુક્તિ પામે છે. અષ્ટમી, ચતુર્દશી અને બન્ને પર્વતિઓ,
તેમાં વિશેષ કરીને રૂદ્ર પક્ષમાં જે સર્વ શરીરે વિભૂતિ વડે

અલંકૃત થઈને રાત્રે મારું પૂજન કરે છે, તે મારો ભક્ત છે અને મને પ્રીય છે. એકાદશીના ઉપવાસ કરીને જે રાતે મારું પૂજન કરે છે, અને વિશેષ કરીને સોમવારે પૂજન કરે છે તે મારો ભક્ત નારા પામતો નથી. જે પુરૂષ પંચામૃતે કરીને અથવા પંચગવ્યે કરીને અથવા પુષ્પોદકે કરીને અથવા દર્બના જળે કરીને મને સ્નાન કરાવે છે, તેના કરતાં ખીજે કોઈ મને પ્રિય નથી. દૂધ, ઘી, મધ, સેરડીના રસ, પાકી કેરીનાં રસ અથવા નાલિયેરનું પાણી, એમાંથી ગંભે તેવડે કરીને મારાપર અભિષેક કરે તેના કરતાં વિશેષ પ્રિય ખીજે મને નથી. આદિત્યના સન્મુખ જળમાં ઉભો રહીને હાથ ઊંચાં રાખીને સૂર્યના બિંબમાં રહેલા એવા મારું ધ્યાન કરીને જે અથવા ગિરસ સૂકતનો જપ કરે તે, જેમ ઘરના ઘણી ઘરમાં પેસે તેમ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. જે પુરૂષ મારા આગળ 'પ્રહર્યંતરં' 'વામદેવ્યં' 'દેવદતાનિ' 'તદ્યોગ' 'આબ્યદોહ' આદિક સૂકતોનું ગાન કરે છે, તે આ લોકમાં પરમ લક્ષ્મી બોગવીને અંતે મારે વિષે સાચુજ્ય મુક્તિ પામે છે. 'ઇશાવાસ્ય' આદિક મંત્રો જે કોઈ મારી પાસે નિત્ય પ્રત્યે જપે છે, તે મારે વિષે સાચુજ્ય મુક્તિ પામીને મારા લોકને વિષે પૂજવા યોગ્ય થાય છે. હે રઘુકૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રામ, એ પ્રમાણે સર્વ કામનાઓને પૂરનારો ભકિત યોગ મેં તને કહ્યો; હવે મારા થકી તું ખીજું શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે ?

॥ ભક્તિયોગોમયાપ્રોક્ત૯વરઘુકુલોદ્ભવ ।

॥ સર્વકામપ્રદોમત્તઃકિમન્યચ્છ્રીતમિચ્છામિ

॥ इति श्रीपद्मपुरा उप० शिवगी० शिवरा० भक्तियोगो नामगु०

भा० पंचदशोऽध्याः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

શ્રીરામઉવાચ ॥ ભગવન્મોક્ષમાર્ગોય સ્વયાસમ્યગુદાહતઃ ।

તત્રાધિકારિણંન્નહિતત્રમેસંશયોમહાન્ ॥

શ્રી રામ કહેછે,—હે ભગવન્ જે મોક્ષમાર્ગ તમોએ રૂંડે પ્રકારે કહેતો છે, તે સ્થળમાં અધિકારી કોણ છે, તે મને કહોઃ એ વાતમાં મને મોટો સંશય છે. **શ્રી ભગવાન કહેછે,**—પ્રાણી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર અને સ્ત્રિયોને એમાં અધિકાર છે; તેમ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, કે ઉપવીત આપ્યા વિનાના દિવસો પણ તેમાં અધિકાર છે. વનમાં રહેનાર કે વનમાં ન રહેનાર, યતિ કે પાશુપત વ્રતવાળો, અથવા વિશેષ કહેવાથી શું? જેની ભક્તિ શિવાર્ચનમાં છે તે આ સ્થળમાં અધિકારી થાય છે; બીજામાં ચિત્તવાળો કોઈ પ્રકારે અધિકારી થતો નથી. બ્રહ્મ, અધિજ્ઞા, બેહેરા, પવિત્રતા વિનાનો, કર્મથી વર્ણિત, એવો પણ મોક્ષ માર્ગનો અધિકારી થતો નથી. તેમજ અજ્ઞાનીનું 'ઉપહાસ કરનાર, ભક્તિ રહિત, વિભૂતિ તથા રૂદ્રાક્ષને ધારણ નહિ કરનાર. અથવા ભક્તિમાન તથા વિભૂતિ રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરનાર અને લિંગ ધારણ કરનારનો દ્વેષ કરનાર મોક્ષ માર્ગમાં અધિકારી થતા નથી. હે પૃથ્વીપતે, જે મારો, ગુરૂનો, પાશુપત વ્રતનો, અને વિભૂતિનો દ્વેષ કરે છે, તે શત કોટિ જન્મે કરીને પણ મુક્ત થતો નથી. અનેક કર્મમાં આશક્ત છતાં પણ શિવના જ્ઞાન થકી રહિત તથા શિવ ભક્તિ વિનાનો સંસારી મુક્તિ પામતો નથી. કૃણ ઉપર પ્રીતિ હોવાથી અવૈદિક કર્મમાં આશક્ત થયેલા, તથા દીકું છે માત્ર કૃણ જેમણે એવા, વિધિઓ કરનારા મારા ભક્ત નથી. દ્વારકા, શ્રીશૈલ, અને પુરંદરીક તીર્થમાં, મુક્તિ ન પ્રાપ્ત થયેલાને, રહેના અંત સમયે તારક બ્રહ્મ મારા અનુગ્રહથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેના હાથ, પગ, અને મન રૂંડે પ્રકારે નિયમમાં રાખ્યાં છે તેમજ વિદ્યા, તપ અને કીર્તિ પણ નિયમિત છે અથાત્ તેથી ગર્વ, મદાદિક દોષ જે પામ્યો નથી, તે તીર્થનું કૃણ ભોગવે છે. ઉપવીત

આપ્યા વિનાના વિપ્રનો વિધિ એ પ્રમાણે કહ્યો છે: જ્યાં સુધી વેદનો ઉચ્ચાર કરતો નથી, સ્વધા ઉચ્ચારણ પૂર્વક પિતૃઓને તૃપ્ત કરતો નથી, તથા જ્યાં સુધી તેનાં કર્મ વેદ મંત્રોથી થતાં નથી ત્યાં સુધી તેને શૂદ્રના સરખો જાણવો. નામ કીર્તન કરવામાં તથા ધ્યાન કરવામાં તો સર્વ કોઈને અગ્રિકાર છે; અને શિવની સાથે તદ્દપ પાણાની ભાવનાએ કરી પ્રાણી સંસારથી મુક્ત થાય છે. દાન, તપ, વેદાધ્યયન, અથવા બીજું કર્મ પણ સર્વદા ધ્યાન કરવારૂપ કર્મના હજારમાં અશની તુલ્ય પણ નથી. ધ્યાન કરવામાં જાતિ, આશ્રમ, અંગ, દેશ, કાળ અથવા આસન આદિક કર્મની પણ અપેક્ષા કોઈ સ્થળમાં નથી. ચાલતો, ઉભો રહેતો, જપ કરતો, સૂઈ રહેતો, બીજું કામ કરતો, મનુષ્ય પાપ થકી મુક્ત હોય તથાપિ ધ્યાન માત્રથી મુક્ત થાય છે. ધ્યાન રૂપ કર્મનો પ્રારંભ કયો તો તેટલાનો પણ નાશ થતો નથી; મત્યવાય પણ તેમાં લાગતો નથી; એ ધર્મનો થોડોક ભાગ પણ મોટા ભય થકી મુકાવે છે. આશ્વર્થમાં, ભયમાં, શોકમાં, છોક આવતી વખત, અથવા ગમે તે નિમિત્તે કરીને પણ જે મારા નામનું સ્મરણ કરે છે, તે પરમ ગતિને પામે છે. મહા પાપે કરીને મુક્ત થયો હોય તથાપિ દહના અંત સમયે જે માટે સ્મરણ કરે અથવા પંચાક્ષર મંત્રનો ઉચ્ચાર કરે તે મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. જે પુરૂષ આખાવિશ્વને શિવમય દેખે છે, તથા આત્માએ સહિત આત્માને દેખે છે, તેને તીથામાં, ક્ષેત્રોમાં અથવા બીજાં કર્મોમાં શું પ્રયોજન છે? શિવની ભક્તિ ઇચ્છનારા સર્વ કોઈએ સર્વકાળે કહ્યાણરૂપ વિભૂતિને અને રૂદ્રાક્ષનું શિવનામના ઉચ્ચારે સહિત ધારણ કરવું. યજ્ઞ ભસ્મથી મુક્ત થઈને જે પુરૂષ રૂદ્રાક્ષનું ધારણ કરે છે. તે મહા પાપ થકી મુક્ત થયેલો હોય તથાપિ મુક્ત થાય છે. શિવભક્તિનાં બીજાં કર્મ કરો અથવા ન કરો, પરંતુ જે સદાકાળ શિવનામનો જપ કરે છે તે મુક્ત થાય છે. જે પુરૂષ દહના અંતકાળ સમયે રૂદ્રાક્ષ અને વિભૂતિને ધારણ કરે છે, તે પુરૂષ જે મહા પાપ તથા ઉપપાતકોના સમુદાયે કરીને મુક્ત હોય તથાપિ તે પુરૂષના સમીપમાં યમના કિંકરો જતા

નથી. બીલીના વૃક્ષના ત્રુણ આગળથી મૃતિકા લેઈને તેવડે જે મનુષ્ય પાતાનું શરીર લીપ્ત કરે છે—શરીરે ચોપડે છે, તે મનુષ્યના અંતકાળ સમયે યમના અનુચરો તેને પાતાની સ્વાધીનતામાંથી દૂર કરે છે. **શ્રી રામ કહેછે**,—હે ભગવન્ કયા કયા સ્થળમાં 'તમારું' પૂજન કરવાથી તમે પ્રસન્ન થાઓ છો તે મને કહો; હે વિભો, તે જ્ઞાણવાની મારી અભિલાષા મોટી છે. **શ્રી શંકર કહેછે**,—મૃતિકા, ગોમય, ભસ્મ, ચંદન, રેતા, કાષ્ઠ, પાષાણ, લોહ, રંચ, કામુ, ખાપરીયું, પિત્તળ, તાપ્તું, રૂપ, સોનું. નાના પ્રકારનાં રત્ન, પારો અથવા કપૂર એ પદાર્થોની શિવની પ્રતિમા અથવા શિવલિંગ બનાવવાને નેને વિષે મારું પૂજન કરવું; તેથી કોઠિગણું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. નિરંતર કલ્યાણગુની અભિલાષા રાખનાર ગૃહસ્થાશ્રમીએ મૃતિકા, કાષ્ઠ, કામુ, લોહ કે પાષાણ વડે નિર્માણ કરેલી શિવની પ્રતિમા કરવી; તેથી અનુક્રમે આયુષ્ય, લક્ષ્મી, કુળ, ધર્મ, અને પુત્રો પામે છે. જે પુરૂષ બીલીના વૃક્ષમાં કે તેના ફળમાં મારું પૂજન કરે છે તે આ લોકમાં પરમ સંપત્તિ પામીને પછી મારા લોકમાં પૂજ્યતા પામે છે. જે મનુષ્ય બીલીના વૃક્ષનો આશ્રય કરીને વિધિપૂર્વક મંત્રોના જપ કરે છે તેને એક દિવસે કરીનેજ પુરશ્ચરણનું ફળ મળે છે. જે પુરૂષ બીલીના વનમાં ઝુંપડી કરીને નિત્ય વસે છે, તેના સર્વે મંત્રો જપ માત્ર કરીનેજ સિદ્ધ થાય છે. જે મનુષ્ય પર્યટના શિખરપર, નદીના કાંઠાપર, બીલીના ત્રુણ આગળ, શિવના દ્વાળયમાં, અગ્નિ હોત્રની શાળામાં અને વિભ્યુની સમીપમાં જપ કરે છે, તેને દ્વાનવ, યક્ષ કે રાક્ષસો વિદ્ય કરી શકતા નથી, તથા તેને પાપ સ્પર્શ કરતાં નથી અને શિવને વિષે સાયુજ્ય મુકિત તે પામે છે. હે રાઘવ, સ્થંડિલમાં, જળમાં, અગ્નિમાં, વાયુમાં, આકાશમાં, ગુરૂમાં કે આત્મામાં (પોતાનામાં) જે મનુષ્ય છર્તેન્દ્રિય થઈને મને પૂજે છે તે લવમાત્ર પૂજને કરીને પણ સમગ્ર ફળ પામે છે; હે રઘુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રામ, આત્મપૂજા સમાન બીજી પૂજા નથી. આત્મપૂજાએ કરી આંકાલ પણ મારે વિષે સાયુજ્ય મુકિત પામે છે. કામગત્તા આસન ઉપર યેશી પૂજા આદિક કરવાથી મનુષ્યની સર્વ

કામનાઓ પ્રુર્ણ થાય છે. કાળા રંઝના ચર્મ ઉપર બેસવાથી મુક્તિ થાય છે. વ્યાઘ્રચર્મનું આસન કરવાથી ભોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. દર્ભનું આસન કરવાથી જ્ઞાન થાય છે. પત્રનું આસન કરવાથી આરોગ્ય મળે છે. પૂજા અથવા જપ પૂર્વાભિમુખ બેસીને કે ઉત્તરાભિમુખ બેસીને કરવા. પાષાણનું આસન કરીને જપ કે પૂજા કરવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. કાષ્ઠનું આસન કરવાથી નાના પ્રકારના વ્યાધિ થાય છે. વસ્ત્રનું આસન કરવાથી લક્ષ્મી મળે છે. પૃથ્વીનું આસન કરવાથી મંત્ર સિદ્ધિ થતી નથી. હે રાજન્, રૂદ્રાક્ષની માળાનો વિધિ હું તને કહું છું તે જ્ઞાવધાન યદને સાંભળ. સ્ફટિકની માળાએ કરીને જપ કરે તેને સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. બજર છુટાંની માળાએ કરીને જપ કરનારને પરમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. દર્ભની ગાંઠાની માળાએ કરી જપ કરનારને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. રૂદ્રાક્ષ સદા મનોરથ પરિપૂર્ણ કરે છે. પરવાળાંની માળા સર્વ લોકને વશ કરી આપનાર છે. આમળીના ફળની માળા ભોક્ષ આપનારી છે. મુકતાફળથી રચેલી માળા સર્વ પ્રકારની વિદ્યાઓ આપનારી છે. માણિક્યવડે નિર્માણ કરેલી માળા ત્રણ લોકની સ્ત્રીને વશ કરનારી છે. નીલ રંગનાં મરકત મણિથી બનાવેલી માળા શત્રુઓને ભય આપનારી છે. સુવર્ણથી બનાવેલી માળા પુષ્કળ લક્ષ્મી આપે છે. રૂપાથી નિર્માણ કરેલી માળા ઇચ્છેલી કન્યા પ્રાપ્ત કરી આપે છે. પારાથી નિર્માણ કરેલી માળા પૂર્વે કહ્યા તે સર્વ કામ પૂર્ણ કરી આપનારી છે. એ સર્વ માળાઓમાં એકસો આઠ માણકાની માળા ઉત્તમાં ઉત્તમ છે; સો માણકાની માળા ઉત્તમ છે; પચાસ માણકાની માળા અથવા ચોપન માણકાની માળા મધ્યમ છે; સતાવીશ માણકાની માળા અધમ છે. પણ જો સો માણકાની માળા બનાવેલી હોય તો તેમાં પચીશ માણકાની માળા અધમ છે. એ માળામાં પચાસ અક્ષર અનુલોમ અને પ્રતિલોમ પણ કરીને સ્પષ્ટ સ્થાપન કરવા, તે કોઈને બતાવવા નહિ. એ પ્રમાણે અક્ષર જેમાં સ્થાપન કર્યા છે એવી માળાથી એકજ વાર જપ કરનારને પુરસ્કૃતિ કર્યાનું ફળ થાય છે, હાઓ હાથ ગુહા ઉપર મૂકવો

અને જમણા હાથ સિંગ ઉપર મૂકવો; એ રીતે 'ચોનિ મુદ્રાબંધ' નામે ઉત્તમ આસન થાય છે. એ ચોનિ મુદ્રાબંધ આસને સાવધાન થઈ યેશીને જે કોઈ ગમે તે મંત્રનો જપ કરે તેને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક મંત્ર છિન્ન કહેવાય છે, કેટલાક રૂદ્ર, કેટલાક સ્તાલિત, મિલિત, મૂર્છિત, સુપ્ત, મત્ત, હીનવીર્ય અને દગ્ધ, કહેવાય છે. કેટલાક પ્રત્યર્થ પક્ષગામી, કેટલાક બાહ્ય, યૌવન અને વૃદ્ધ મંત્ર માનેલા છે. એવા મંત્રો ચોનિ મુદ્રાબંધ આસને યેશીને જપવા; કેમકે તેથી તે સિદ્ધ થાય છે, પણ બીજે કોઈ પ્રકારે કોઈને સિદ્ધ થતા નથી. બ્રાહ્મ મૂર્ત્યેથી આરંભીને મધ્યાનહ કાળ સુધી મંત્ર જપવા. એ સમય પછી જપ કરનારને તે મંત્ર વિનાશકારી થાય છે એ નિશ્ચય જાણવું. એ વાત પુરુષાર્થ વિધિમાં અને સર્વકામ્ય ક્રિયામાં લાગુ પડે છે. નિત્ય તથા નૈમિત્તિક જપમાં તથા તપશ્ચર્યામાં સર્વકાળે જપ કરવો તેના કાંઈ દાખ નથી. હે રઘૂત્તમ, જિતેન્દ્રિય તથા નિષ્કામ અને મારા રૂપનું ધ્યાન કરતો જે મનુષ્ય નિત્ય રૂદ્ર જપ કરે અથવા ષડાક્ષર મંત્રનો અથવા પ્રાણવનો જપ કરે તેમજ અથર્વ શિરસ મંત્ર જપે અથવા કેવલ્યે પનિષત્નો જપ કરે, તે તે દહે કરીનેજ પોતે શિવરૂપ થાય છે. જે પુરૂષ ઈન્દ્રિયો છતીને નિત્ય આ શિવગીતાનો પાઠ કરે અથવા તેનું શ્રવણ કરે તે સંસાર થકી મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. સૂત કહે છે,—એ પ્રમાણે કહીને શ્રી મહાદેવ તેજ સ્થળમાં અંતર્ધાન થયા અને તે રામચંદ્ર પણ પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં શિવગીતા એ કહી. જે પુરૂષ એકાગ્ર ચિતે નિત્ય એના જપ કરે અથવા સાવધાન થઈને એનું શ્રવણ કરે, તેને મુક્તિ હાથમાંજ રહેલી છે. હે મુનિઓ, એટલા માટે સાવધાન થઈને નિત્ય એનું શ્રવણ કરો, તેથી વિના પ્રયાસે તમારી મુક્તિ થશે એમાં સંશય નથી. જે સાંભળવામાં કાયાને કંઠેશ થતો નથી, મનને ફીલ થતો નથી, ધનની હાનિ થતી નથી અને આત્માને પીડા થતી નથી; પણ જેથી કેવલ્ય પદની પ્રાપ્તિ થાય છે, હે ઋષિસત્તમો, એટલા માટે નિત્ય શિવગીતા સાંભળો. ઋષિઓ કહે છે.—આજથી આરંભીને પુનઃ તું

અમારો આચાર્ય અને પરમ ગુરુ છે, કેમકે અવિદ્યાના સામા પાર
સુધી તું અમારો તારનારો છે જન્મ આપનાર અને જ્ઞાન આપનાર
બંને ગુરુમંથી જ્ઞાન આપનાર ગુરુ ઉત્તમ છે; માટે હે સૂતપુત્ર, તું
અમારો સાચો ગુરુ છે. બીજા અમારો ગુરુ નથી. એ પ્રમાણે બાકીને
સૂત પુત્રની સ્તુતિ કરતા તથા સંતોષ પામેલા તે સર્વે મુનિઓ સાથે
સંધ્યાનું ઉપાસન કરવા માટે ગોમતીના તટ ઉપર ગયા.

॥ હત્યુક્તવાપ્રયયુઃસર્વે સાયંસંધ્યામૂપાસિતૂમ્ ॥

॥ સ્તુવન્તઃસૂતપુત્રં તે સંતુષ્ટાગોમતીતટમ્ ॥ ૬૯ ॥

॥ इतिश्रीपद्मपुराणे उपरिभागेशिवगीतासुपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे शिवराघवसंवादेगीताधिकारीनिरूपणं नाम गूर्जरभाषान्तरेषोडशो
ऽध्यायः ॥ १६ ॥

નિર્ભયરામતનૂદ્ભવછોટાલાલેતિલોકવિદિતોહમ્ ।

ભાષાપ્રબંધમલિલ્લેખંશિવગીતાયાઃપરશ્વરકૃપયા ॥ ૧ ॥

તત્રસ્યુર્યાદેદાષાઃક્ષતવ્યાવિબુધવંદવંદૈસ્તે ।

વિદિતંકસ્યનૈતદ્દુર્ગમાત્રગ્રાહિણોદ્યાર્યાઃ ॥ ૨ ॥

વિદ્યાનુરાગાવિનિવૃત્તસમસ્તવૃત્તિ

શ્રીમૂલશંકરવચોદ્વિદિસન્નિધાય ।

ભાષાપ્રબંધમલિલ્લેખંદિતત્રદોષા

વિદ્વદ્ગૈરેવકૃપયામમમર્ષણીયાઃ ॥ ૧ ॥

इतिभाषान्तरकृतो विज्ञापम्

સમાપ્ત.

અગાઉથી આશ્રય આપનાર ગ્રહસ્થોના નામ.

મોરબી.

૧૫૦ મહારાજાધિરાજ ઠાકોર શ્રી ૭ મહારાજા વાપણ બહાદુર
સ્વસ્થાન મોરબી--દરબાર.

કચ્છ; ભુજ.

૩૦ મહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાજા શ્રી ખેંગારજી સવાહ બહાદુર
કચ્છ--દરબાર.

- ૧ રા. રા. બળદેવ વિ. વેલજી.
- ૧ „ રા. હાથીરામ સોમજીબાઈ.
- ૧ „ રા. સોની ભીમજી શામજી.
- ૧ „ રા. મેહેતા મુળશંકર મગજી

ભરૂચ.

- ૧૦ રા. રા. પ્રાણલાલ નરોત્તમદાસ.
- ૧ „ પટેલગુલામબાઈ નરોત્તમદાસ.
- ૧ „ રા. જીવણ ગોકળબાઈ.

અમરેલી.

- ૧૦ ત્રંબકરાય જુજરાય.

મુંબઈ.

- ૧૦ રા. રા. શેઠ વિઠ્ઠલદાસચુંદરદાસ.
- ૧૦ રા. રા. શેઠ દામોદર ખીમજી.
- ૧૦ „ „ શેઠ પ્રેમજી પેરાજી.
- ૫ „ „ ઠા. વલ્લભદાસ પ્રાગજી.
- ૪ „ „ ઠા. હરિદાસ દયાજી.
- ૨ „ વાંઝા આણંદજી લાલજી.
- ૨ „ શા. ભોગીલાલ નરશીલાલ.
- ૨ „ ઠા. પુરષોત્તમ પારખીઆ.
- ૨ „ ભંડુ ગુલામરાય મુજેશ્વર.

- ૨ „ ઠા. માવજી આણંદજી.
- ૨ „ ઠા. બાણજી દેવજી.
- ૨ „ ઠા. નારાયણજી વઢાજીની કુ.
- ૨ „ ખત્રી હીરજી લાલજી.
- ૨ „ પુષ્કણા દેવજી રામજી.
- ૨ „ શેઠ મનજી ખેતશી-લુહાણા.
- ૧ રા. ઠા. ઠાકરશી કુંગરશી.
- ૧ „ „ વામન બાળાજી.
- ૧ „ વ્યાસ હરિશંકર વેણીરામ.
- ૧ „ રાવળ ભીમજી વિ. મુળજી સુ
ગળીકર.
- ૧ „ નારાયણજી વિ. દયાશંકર-સુ-
ગળીકર.
- ૧ „ દેવ ત્રીભોવન વિ. લક્ષ્મીરામ.
- ૧ „ શા. કરમચંદ જીડા.
- ૧ „ ત્રવાડી અનોપરામ મહિધર.
- ૧ „ ત્રવાડી પુંજરામ દોલતરામ
- ૧ „ ત્રવાડી જાગેશ્વર વિ. નરભેરામ
- ૧ „ શા. ગોવીંદજી વીરજી.
- ૧ „ ઠા. કુંવરજી તુલશીદાસ.
- ૧ „ શા. લાલદાસ વાલજી.
- ૧ „ શા. વિઠ્ઠલદાસ શિવદાસ.

- ૧ ,, જોશી સુદરદાસ તથા વલ્લભ
દાસ સામંત.
૧ ,, ઠા. પરશોત્તમ વાલજી.
૧ ,, ઠા. ધારશી કેશવજી.
૧ ,, ઠા. કલ્યાણજી રામજી.
૧ ,, સોની કરસનદાસ મનમુખ
સિદ્ધપુરવાળા.
૧ ,, ભટ. જેઠાભાઈ રંગનાથદાસ.
૧ ,, નારણદાસ નગીનદાસ-સરાઈ.
૧ ,, શા. જગજીવન ચત્રભુજ
જેઠીઆવાળા.
૧ ,, રોઠ ખીમજી ધનજી.
૧ ,, ઠા. પ્રાગજી કરસનદાસ.
૧ ,, કેઠારી પુનઃ ધરમશી.
૧ ,, બાઈ ઇન્દુલા ત્રીકમલાલ.
રોઠ. ગો. તે. ક. મુખ્ય સ્ત્રી
શિક્ષક.
૧ ,, શા. ભગવાનદાસ દયાળ.
૧ ,, મુળજી હરપજી.
૧ ,, ઠા. માંજોરલાલ ગીગાભાઈ.
૧ ,, શા. દેવીદાસ વેલજી.
૧ ,, ઠા. દામોદર ગોવીંદજી.
૧ ,, ઠા. લીલાધર ઉમરશી.
૧ ,, જોશી ખીમજી જીવરાજ.
૧ ,, જોશી ખુશાલદાસ દેવજી.
૧ ,, ત્રવાડી દેવરામ વાધજી.
૧ ,, શા. ઓધવજી નારાણજી.
૧ ,, જોશી કુબેરજી નથુ.
૧ ,, શા. પ્રભુદાસ હરખજી.
૧ ,, જોશી ખેચરલાલ વિ. હર-
ખજી.
૧ ,, પારેખ પ્રાગજી લાધા.
૧ ,, રોઠ ઓધવજી વિ. નારાણજી.
૧ ,, શા. જેરામદાસ વિ. જીવણ
દાસ.
૧ ,, દવેશી પોપટ વિ. બાણજી.
૧ ,, ભક્ષ્મીદાસ નગિનદાસ.

- ૧ ,, ઠા. વિક્રમદાસ જેરામ.
૧ ,, ઠા. પ્રેમજી ગોકુળદાસ.
૧ ,, ઠા. ધનજી ભાણજી.
૧ ,, નગીનદાસ હરીવલ્લભદાસ.
૧ ,, ઠા. જ્ઞદેવજી ભગવાનદાસ.
૧ ,, ,, મેતા સમકરલાલ મનમુ-
ખરામ.
૧ ,, દેસાઈ દેવકરજી નાનજી.
૧ ,, ,, વેદ્ય અંબારામ ધીરજીરામ.
૧ ,, ,, જોશી પ્રાણગોવિંદ અંબા
રામ.
૧ ,, ,, ઠા. મયુરાદાસ કલ્યાણજી.
૧ ,, ,, શા. આત્મારામ દલમુખ.
૧ ,, ,, ઠા. ગિતદાસ પરશોત્તમ.
૧ ,, ,, લાલજી લધા.
૧ ,, ,, ડાકટર શામજી દામોદર.
૧ ,, ,, ઠા. મોરારજી ઓધવજી.
૧ ,, ,, ઠા. દયાળ નથુ.
૧ રા. રા. ઠા. લાલજી નાનજી.
૧ રા. રા. ત્રવાડી ડાહ્યા દેવશંકર.
૧ રા. રા. ઠા. કલ્યાણજી સુદરજી.
૧ રા. રા. ઠા. રવજી વાલજી.
૧ ,, ઠા. લક્ષ્મીદાસ જેઠા.
૧ ,, ઠા. વેલજી ખટાજી.
૧ ,, ઠા. તુલશીદાસ રવજી.
૧ ,, ઠા. ગાંગજી ત્રોકુ.
૧ ,, ઠા. કેશવજી પ્રાગજી.
૧ ,, ઠા. મુળજી નારણજી.
૧ ,, શા. શોભાગચંદ.
૧ ,, ઠા. વલ્લભદાસ દયાળ.
૧ ,, શા. મોતીચંદ શીવજી.
૧ શિ. રા. સુનિલાલ વિ. બાબા
રણછોડ.

વીરપર.

- ૪ મહારાજધીરાજ માનસિંહજી
સાહેબ પાલીતાણાના પાટ-

વી કુમારશ્રી.

૧ ખુદાવીદ ઠાકોર સાહેબશ્રી શુ
રસિંહજી.

૧ રા. રા. હરિપ્રસાદ ઇન્દુભાઈ
શાસ્ત્રી.

૧ „ „ દયારામ વિ. ભગવાનજી

૧ „ „ ભગત શ્રી હરિ કાળા.

૧ „ „ દવે જગજીવન વાલાજી
પ્રેમિત.

૧ „ „ દવેશ્રી દયારામ વિ. પ્રેમજી.

૧ „ ઠા. કાનજી ઝીણા.

ચુરત.

૧ રા. રા. દેશાઈ ઉત્તમરામ મ-
યારામ.

૧ „ „ નરશીરામ હરિચમ.

ખારા ઘોડા

૧ રા. રા. હિમ્મતલાલ લલુભાઈ.

ગણાઈ

૧ જડેભાઈ અમરસિંહજી.

૧ રા. રા. ભટ્ટ હીરજી મોતજી.

વીંઝાણ

૧ રા. ઠા. લખા ઠાકરશ્રી.

ખડાલી જલે ઇંડર.

૨ રા. રા. ઠાકર હરગોવિંદ શંભુ
રામ.

ખાખી જાળીઆ.

૧ રા. રા. સુરાજ ડોસાજી પેહેલા
આસિસ્ટન્ટ.

ભુમલા.

૧ રા. રા. મોદી દામોદરદાસ પટેલ

૧ „ „ મકનજી વિ. મહાવજી.

જુનાગઢ.

૧ રા. રા. વઘીલ ઇશ્વરજી અનં-

તજી.

„ „ „ વઘીલ સોમનાથ ગોપાળજી
ઉમરેડના.

માતર.

૧ રા. રા. સદાશિવ રામનાથ મા-
સ્તર.

સાંતિલપુર.

૧ રા. રા. આજમ કેશવલાલ ખી
જલાલ મજમુદાર.

છોટાઉદેપુર.

૧ રા. રા. બળવંતરાવ નારાયણ
ન્યા. સિરસેદાર.

મેહુમદાવાઢ.

૧ રા. રા. મોતીલાલ ચુની
લાલ મામલતદાર.

૧ મેટીવજીતરાવ લાવજીરી.

ધનોરી.

૧ રા. રા. વલ્લભરામ હરિનારાયણ
તલાટી.

૧ „ „ દેશાઈ ગોપાલજી દયાળજી.

૧ „ „ ગણુપતરામ જીવણુરામ.

વણાઈ.

૨ રા. રા. મેહતા ત્રીભોવન ગીર
જા શંકર.

માણાવઢર.

૧ રા. રા. પ્રભુરામ વિ. મેઘજી પો
લીશ કારકુન.

વાણા.

૧ રા. રા. દવે આશુજી જીવા મા
સ્તર.

ભાવનગર.

૫ રા. રા. ગવરીશંકર ઉદેશંકર.

પેટલાદ.

૧ રા. રા. દલપતરામ મોતીરામ
કભાઈ તાપે પ્રાણીગામ.

૧ રા. રા. ગોવિંદ લક્ષ્મીદાસ.

બળાણા.

૧ રા. રા. બલા ખીમજી.

સલાયા.

૧ રા. રા. વલ્લભદાસ હરિદાસ.

ખાંભડા.

૧ રા. રા. મહંત વલ્લભગર હરભ
રગર.

કુકાવાવ.

૧ રા. રા. ભવાની પ્રસાદ નિત્ય
નંદ ન્યાયાધિસ.

૧ „ „ મેમસિંહ લક્ષ્મનસિંહ-પો
સ્ટ માર્તર.

૨ „ દુલ્લભજી ડયાણજી-મોટી કુ-
કાવાવ વાળા

૧ „ „ હીરજી ગોપળજી.

૧ „ „ દુલ્લભજી ઝીણા.

૧ „ „ સેવકરામ વિશ્વનાથ રાવળ

બાલીશાણા.

૧ રા. રા. જ્ઞાનમપુરી મહાદેવપુરી

કરાંચી.

૧ રા. રા. વલજી લખમશી.

પાટણ.

૧ રા. રા. ખારેટ અણ્ણ કેશરસંગ

૧ „ „ ઓઝા લાલશંકર ઉમીઆ
શંકર.

૧ રા. રા. છોટાલાલ રણછોડ.

પાલેજ.

૧ રા. રા. રામભાઈ ભગવાન ભાઈ
ન ધનસ્પેક્ટર.

હડીઆણા.

૧ અ. રા. ઠા. વિઠ્ઠલદાસ ડેવજી.

જુનાગઢ

૧ રા. રા. સોમનાથ ગોપાળજી
વઢોલ-ખાખરીઆવાડના

૧ „ „ વકીલ ઇશ્વરજી અનંતજી
વલસાડે.

૧ રા. રા. વકીલ ધીરજીલાલ ભ
ગુભાઈ

૧ „ „ નીજ વલ્લભભાઈ વકીલ

૧ „ „ જીવણરામ ગુલાબભાઈ
વકીલ

૧ „ „ તંબકરાવ માધવરાવ સ-
ખ જડજી કોરટના કારકુન

૧ „ „ ભીખાભાઈ અંદરજી
-મુખત્યાર

૧ „ „ કીકાભાઈ ભાણાભાઈ પો
લીશ પટેલ.

૧ „ „ શાસ્ત્રી જમીયતરામ ગ
વરીશંકર

૧ „ „ વિસનજી ડાહ્યાભાઈ

૧ „ ભાવસાર મોતી કુલલ

નનકવાડા

૧ „ „ ગુલાબભાઈ શંકરજી

કરીઆણા

૧ „ „ શા નેચંદ માવજી

સુરત

૧ „ „ નરશીરામ હરિરામ.

૧ શ પેઢી ભાનુશંકર ભાનીશંકર

૧ „ „ લલિતાશંકર લાલશંકર

વસાવડ

૧૦ દશાઈ ભાણુશંકર સદાશિવ

સોનગઢ.

રા. રા. રાવજી રામજી પાલવેકર

વકીલ મારફત

જાડલા.

- જી રા. રા. આચાર્ય નાગરદાસ
મધુરાદાસ ફાજદાર.
જી ,, ,, દવેશ્રી દેવકૃષ્ણ મજૂ-
રામ-મસ્તર
જી ,, ,, વ્યાસ ઝંકુ બૂદરજી-
વકીલ.
જી ,, ,, રંભીલદાસ શિવશંકર

આવલ કારકુન:

મુબજ.

- મ રા. રા. શેડ ગોરખનદાસ શે-
કજદાસ તેજપાળ.
૧ ,, ,, આચાર્ય જટાશંકર-
માણશંકર સોરખીવાળા.
૧ ,, દાસી ખેચર મૂળજી.
૧ ,, શા. નરશી જોડાલાઈ.

શિવગીતા જાપાનતર ખાકી જે સાહેબ પાસે પૈસા રહ્યા હોય તેમજી
જ લદી મોકમવા કૃપા કરવી.

અમારી પાસેથી નીચે લખેલાં પુસ્તકો રોકડી હિસ્સે મળશે.

	રૂ. આ. પૈ. ટ. ખ.
૧ શ્રી શીવગીતા ભાષાન્તર (ગુજરાતી) રૂ. ૧ ૦ ૦, ૦ ૧ ૬	
૨ શ્રી શિવગવ્ય ભાષાન્તર (મુળદ્રોક સહિત) ૦ ૨ ૬, ૦ ૦ ૬	
૩ રસયન્દ્ર રાનેપ્રીયા. (નાટક)..... ૦ ૮ ૦, ૦ ૦ ૬	
૪ કાવ્ય ટ્રાસ્ટુલ્ક ભાગ ૧ જેન (ગોડી રીડીંગ) ૧ ૪ ૦, ૦ ૧ ૬	
૫ દેવી મહાત્મ્યઅથવા ગરબા સંગ્રહ—	
પ્રથમ ભાગ	૧ ૦ ૦, ૦ ૧ ૦
૬ પરમેનાદીસ આદિ પ્લેટો (અંગ્રેજી) .. ૧ ૮ ૦, ૦ ૧ ૦	
૭ શીલામંડી આદિ ચાલકીય-મ. એન્ડ	
ઝારેન્ગીયન ઉપર જાનરેન્ગીયન	
ઓરેન્ગીયન (છપાયછે)	૪ ૮ ૦, ૦ ૩ ૧
૮ શીડો આદિ પ્લેટો (અંગ્રેજી છપાયછે)...	૧ ૮ ૦, ૦ ૧ ૦
૯ દીમિયસ આદિ પ્લેટો (અંગ્રેજી છપાયછે) ૧ ૮ ૦, ૦ ૧ ૦	

ઉપલાં પુસ્તકો નીચેના હેઠાણથી પણ મળશે.

મુબઈ—“અન્દ્રકાન્ત”, આફ્રીસ કોટ હાળીચકલા ઘર નં. ૬
નીચે અન્દ્રકાન્તા તંત્રી રા. રા. મૂળશકર જયશંકર
રાવળ પાસેથી. **મમાદેવીના** દક્ષિણ દરવાજા ઉપર આ-
વેલી પંડીતશ્રી જયેશ્વરામ મુકુંદજીની દુકાનેથી.

કાળખાદેવીના સ્તાઉપર ઈશ્વરદાસ લાયબ્રેરીમાંથી મળશે.

લીંબડી—સુભાષ પ્રકાશના અધિપતી મિ. પુરુષોત્તમ કહા-
નજી ગાંધી પાસેથી મળશે.

વડોદરા—રા. રા. છોટાલાલ નરભેરામભાઈ પાસેથી મળશે.

ગુનાગઢ—મિ. ગોવિંદજી નાનજી પુકસેલરને ત્યાંથી મળશે.

મુબઈ— { ડા. આદિવજી વહાલજી અને કુમ્પતી.
કોટ હાળીચકલામાં શે. ગો. તે. ના તથા તાજામી.

